

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNDE
AHİRET İNANCI ÖĞRETİMİNİN ÖĞRETİM PROGRAMLARI,
DERS KİTAPLARI VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA
İNCELENMESİ**

Abdulkadir HİRA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK

OCAK - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
DERSİNDE AHİRET İNANCI ÖĞRETİMİNİN ÖĞRETİM
PROGRAMLARI, DERS KİTAPLARI VE ÖĞRETME
GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkadir HİRA

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Dini Bilimler
Enstitü Bilim Dalı : Din Eğitimi**

**“Bu tez 19/01/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri
üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Mahmut ZENGİN	Başarılı
Doç. Dr. Ramazan GÜREL	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Abdulkadir HİRA

19/01/2023

ÖNSÖZ

Din eğitimi ve öğretiminin en önemli konusu inanç esaslarının öğretimidir. Dolayısıyla inanç ile ilgili konular, örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında ve ders kitaplarında yerini almıştır. Bu çalışma başta İslam olmak üzere diğer dinlerde de önemli bir yere sahip olan ahiret inancını konu edinmektedir. Zira ahiret konusu semavi dinlerin insanlara yaptığı çağrının odak noktasıdır. Bu anlamda araştırmada öncelikle ahiret inancına dair teorik bir çerçeve çizilmiş akabinde öğretim programları ve ders kitaplarında ahiret inancı öğretiminin bugüne kadarki süreci farklı açılardan incelenmiştir. Ve son olarak DKAB derslerinde ahiret inancı öğretimi öğretmen görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın din eğitimi alanına katkı sunması beklenmektedir.

Bu çalışmada gösterilen desteklerin önemli bir payı vardır. Yüksek lisans çalışmamı danışmanlığında yürüttüğüm ve süreç içerisinde yardımını hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Abdurrahman Hendek'e minnettarım. Bunun yanı sıra çalışma aşamasında bilgileri ve yapıcı eleştirileriyle bana yol gösteren Doç. Dr. Mahmut Zengin, Prof. Dr. Hasan Meydan ve Doç. Dr. Mustafa Günerigök hocalarıma ve Elif İçöz Arslan'a teşekkürlerimi dile getirmek isterim. Bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan, maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen anneme, babama ve ailemin diğer bireylerine şükranlarımı sunarım. Ve beni çalışma noktasında yüreklendiren, çalışmam esnasında her zaman yanımda olan sevgili eşim Eda Hira'ya ve yakın zamanda aramıza katılacak olan biricik kızıma sonsuz teşekkür ederim.

Abdulkadir HİRA

19/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: AHİRET İNANCI VE AHİRET HAYATININ AŞAMALARI.....	12
--	-----------

1.1. Yahudilikte Ahiret İnancı	12
--------------------------------------	----

1.2. Hristiyanlıkta Ahiret İnancı	13
---	----

1.3. İslam’da Ahiret İnancı	14
-----------------------------------	----

1.4. Ahiret Hayatının Aşamaları.....	16
--------------------------------------	----

1.4.1. Ölüm.....	16
------------------	----

1.4.2. Kabir ve Berzah.....	17
-----------------------------	----

1.4.3. Kıyamet	18
----------------------	----

1.4.4. Ba’s.....	19
------------------	----

1.4.5. Haşır	20
--------------------	----

1.4.6. Hesap	21
--------------------	----

1.4.7. Cennet.....	22
--------------------	----

1.4.8. Cehennem.....	24
----------------------	----

1.5. Tenasüh (Reenkarnasyon)	25
------------------------------------	----

BÖLÜM 2: ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ	
--	--

ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARINDA AHİRET İNANCI	
---	--

ÖĞRETİMİ.....	27
----------------------	-----------

2.1. Din Dersleri Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi	27
---	----

2.1.1. 1967 ve 1976 Lise Din Bilgisi Dersi Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi	27
--	----

2.1.2. 1982, 1988 ve 1992 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi	29
--	----

2.1.3. 2005, 2010 ve 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi	31
--	----

2.2. DKAB Ders Kitaplarında Ahiret İnancı Öğretimi.....	40
---	----

2.2.1. Tematik Okuma.....	42
2.2.2. Konu ile İlgili Kavramlar	49
2.2.3. Ayet ve Hadis Kullanımı.....	55
2.2.4. Kaynaklar	60
2.3. DKAB Ders Kitaplarında Diğer Dinlerdeki Ahiret İnancı	63
BÖLÜM 3: DKAB DERSİ ÖĞRETMENLERİNE GÖRE AHİRET İNANCI	
ÖĞRETİMİ.....	70
3.1. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretimi Bağlamında Öğretim Programı ve Ders Kitabı Hakkındaki Görüşleri	70
3.1.1. Güncel Öğretim Programının Ahiret İnancı Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi.....	70
3.1.2. Ahiret İnancı Ünitesinin Sınıf Düzeyi ve Derse Ayrılan Süre Açısından Değerlendirilmesi.....	71
3.1.3. Ahiret İnancı Ünitesinin Kapsamının Değerlendirilmesi.....	73
3.2. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretimindeki Yeterlikleri	76
3.2.1. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretimi Noktasında Lisans Döneminde Aldıkları Eğitim	76
3.2.2. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretimindeki Öz-Yeterlik İnançları.....	78
3.2.3. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde En Çok Zorlandıkları Konular...	80
3.2.4. Öğretmenlerin Ahiret Konularını Anlatırken Kullandıkları Yöntemler	82
3.2.5. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde Ders Kitabı Dışında Yararlandığı Kaynaklar	84
3.3. Ortaöğretim Öğrencilerinin Ahiret İnancına Yönelik Düşünceleri	86
3.3.1. Öğrencilerin Ahiret İnancına Yönelik İlgi ve Merak Düzeyleri	86
3.3.2. Öğrencilerin Ahiret İnancına Yönelik En Çok Merak Ettikleri Konular	88
3.3.3. Öğrencilerin Ahiret Konusunda Anlamakta En Çok Güçlük Yaşadığı Hususlar	90
3.3.4. Öğrencilerde Meydana Gelen Düşünsel ve Ruhsal Değişimler	92
3.4. Din Bilimsel Yaklaşım Bağlamında Ahiret İnancı.....	95
3.4.1. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde Dinler Arası Anlatıma Yer Vermeleri Durumu	96
3.4.2. Öğrencilerin Diğer Dinlerdeki Ahiret İnancına Dair Soruları	97

3.4.3. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Derslerinde İslam İçerisindeki Farklı Yorumların Anlatımına Yer Vermeleri.....	99
3.4.4. Öğrencilerin Ahiret İnancı Kapsamında İslam İçerisindeki Farklı Yorumlara Dair Soruları.....	100
3.4.5. Ahiret İnancı Kapmasında Diğer Din ve İnançların ve İslam İçerisindeki Farklı Yorumların Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Yer Alması Durumu	101
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	114
EK	122
ÖZGEÇMİŞ.....	127

KISALTMALAR

AL	: Anadolu Lisesi
bk.	: bakınız
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DÖGM	: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
FL	: Fen Lisesi
Hız.	: Hazreti
L	: Lisans
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MTAL	: Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Ö	: Öğretmen
ÖL	: Ön Lisans
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
YL	: Yüksek Lisans
vd.	: ve diğerleri
YÖK TEZ	: Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcılara Ait Özellikler.....	9
Tablo 2: 1967 Lise Din Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular	28
Tablo 3: 1976 Lise Din Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular	29
Tablo 4: 1982 Lise Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular	30
Tablo 5: 2005 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konu ve Kazanımlar	32
Tablo 6: 2010 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konu ve Kazanımlar	34
Tablo 7: 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Kazanım ve Açıklamalar	36
Tablo 8: Araştırma Kapsamında Yer Verilen Din Dersi Kitapları	40

ÖZET	
Başlık: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ahiret İnancı Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi	
Yazar: Abdulkadir HİRA	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK	
Kabul Tarihi: 19/01/2023	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 121 (ana kısım) + 6 (ek)
Bu çalışma Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi öğretim programları ve ders kitaplarında ahiret inancı öğretimi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle ahiret inancı konusunun teorik çerçevesi çizilmiş akabinde lise düzeyi öğretim programları ve din dersi kitaplarında ahiret inancı öğretimi çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Son olarak ortaöğretimde görev yapan DKAB öğretmenlerinin mevcut öğretim programı ve ders kitabında ahiret inancı öğretimine dair görüşleri farklı boyutlarıyla ortaya konmuştur. Araştırmada yöntem olarak nitel yaklaşım ve durum çalışması deseni uygulanmıştır. Bu kapsamda Sakarya ilinde fen, anadolu ve meslek liselerinde görev yapan 14 DKAB dersi öğretmeniyle görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubunun seçilmesinde maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir. Verileri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme formu; verilerin analizinde ise betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ahiret düşüncesi ilahi dinlerde önemli bir yere sahip olduğu ayrıca bunun yanında reenkarnasyon düşüncesinin de günümüz dünyasında geniş bir kitleye hitap ettiği tespit edilmiştir. Ahiret inancı öğretiminde ise 1967 yılından günümüze kadarki süreçte öğretim programları ve ders kitaplarında öğretmen merkezli doktriner anlayıştan; öğrenci merkezli, yapılandırmacı ve kapsayıcı anlayışa doğru bir geçiş yaşandığı görülmüştür. Araştırmaya bulgularına göre öğretmenler, günümüz ortaöğretim programı ve ders kitabını ahiret inancı öğretimi noktasında genel hatlarıyla yeterli bulmaktadırlar. Bununla birlikte kendilerini yeterli görme eğilimlerinin düşük olduğu, bazı konuların anlatımında zorluk yaşadıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerin ise ahiret konularına ilgilerinin ve merakının olduğu ancak bazı konuları anlamakta güçlük yaşadıkları da öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Öğretmenler, İslam dışındaki diğer dinlerin ve İslam içi farklı yorumların ahiret inancına dair farklı yaklaşımlarını öğrenci soruları geldiğinde açıklamakta ancak bu konuların öğretim programları ve ders kitaplarına yansıtılmasına sıcak bakmamaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ahiret İnancı Öğretimi, DKAB, Ortaöğretim Programı, Ders Kitabı	

ABSTRACT	
Title of Thesis: An Analysis of the Teaching of Belief in the Afterlife in Secondary Schools Religious Culture and Moral Knowledge Course in the Context of Curriculum, Textbooks and Teachers' Views	
Author of Thesis: Abdulkadir HİRA	
Supervisor: Assist. Prof. Abdurrahman HENDEK	
Accepted Date: 19/01/2023	Number of Pages: vii (pre. text) + 121 (main part) + 6 (add)
This study aims to analyse the teaching of belief in the afterlife in Religious Culture and Ethics Knowledge (RCEK) curriculum and textbooks. In this context, firstly, the belief in the afterlife is examined theoretically, and then the teaching of belief in the afterlife has been analysed in various aspects in upper secondary level curricula and textbooks. Finally, the views of RCEK teachers working in upper secondary education on teaching the belief in the afterlife in the current curriculum and textbook are presented with different dimensions. Qualitative approach and case study design were used as a method in this research. In this context, interviews were conducted with 14 RCEK teachers working in science, anatolian and vocational upper secondary schools in Sakarya. Maximum variation sampling strategy was employed in the selection of the study group. Semi-structured interview form was applied to collect data; descriptive analysis was used in the analysis of the data. The findings suggest that the faith in the afterlife has an important place in divine religions, and that the idea of reincarnation appeals to a wide audience in today's world. In teaching the belief in the afterlife, from 1967 to the present, teacher-cantered doctrinal understanding in curricula and textbooks gave way to student-cantered, constructivist and inclusive understanding. According to the findings of the research, teachers find current upper secondary RCEK curriculum and textbook sufficient in terms of teaching the belief in the afterlife. However, it is understood that they do not generally see themselves as competent and they have difficulty in explaining some subjects of the belief in the afterlife. Teachers also indicated that students were interested and curious about the afterlife, but they, too, had difficulties in understanding some issues related to the afterlife. Teachers explain the different approaches of religions other than Islam and different interpretations within Islam to the belief in the afterlife when students ask questions, but they do not favour the inclusion of these issues in curricula and textbooks.	
Keywords: Religious Education, Teaching of the Beleif in the Afterlife, Religious Culture and Ethics Knowledge, Curriculum, Textbooks	

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlığı meşgul eden ölüm ve ölüm ötesi hayat, kelim, psikoloji ve felsefe disiplinleri tarafından ele alınıp değeriendirilen, günümüz toplumları açısından da önem taşıyan bir konudur (Yeşilyurt - Taşdelen, 2012, 56). Ölüm sonrası hayatı belirtmek için kullanılan ahiret, inanç ve ahlakın konusu olması hasebiyle önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürer, 2020, 27). Bir inanç olarak ahiret, birey psikolojisinde diğer inanç esaslarına nazaran farklı etkiler göstermesiyle de dikkat çekmektedir. Ahirete inanmak, her an da ve yapılan her işte kendini sorumluluk altında hissettirme etkisiyle bireyde olası bir psikolojik gerginliğin meydana gelmesine neden olabilir (Hökelekli, 2007, 172). Bunun yanında ahiret inancı insan hayatına anlam da katabilir. Zira yaşanan güzel anılar, paylaşılan mutluluklar ve beraberlikler kısa süre sonra yok olmayacak, boşa gitmeyecek, anlamını koruyacaktır (Yaran, 2001, 89). Dolayısıyla ahirete iman, insanın hayatına etki eden, eylemlerine yön veren Allah inancından sonra insanı en fazla etkisi altına alan bir inanç esası olarak görülmektedir.

Arapça bir kelime olan Ahiret kelimesi ilk sözcüğünün karşıtı olan “son” veya bir rakamının karşıtı olan “ikinci”, “sonraki” gibi anlamlara gelmektedir (İsfahani, 2012, 108). Batı dillerinde ahiret kelimesine karşılık olarak eskatoloji ifadesi geçer ve “son şeyler” anlamına gelir. Bu anlamda eskatoloji yeniden dirilmeyi ve sonrasında gerçekleşecek durumları ifade etmektedir (Aydın, 2005, 210). Her iki kelimeyle de geniş anlamda hem dünyanın sonu hem de insanın fert olarak ölüm sonrası hayatı ve bu hayatın çeşitli safhaları ifade edilmektedir (Paçacı, 2001, 9). Tanrının varlığını kabul eden teistik din ve düşünce sistemlerinde ahiret inancı mevcuttur. Bununla birlikte ölümden sonraki bu hayatın algılanışı noktasında dinlerin yanı sıra aynı din içerisindeki ekollerin dahi farklı görüşler belirttiği görülmektedir (Topaloğlu, 1988, 543). İslam dinine bakıldığında genel kabul olarak İslam inancının; ulûhiyyet, nübüvvet ve meâdden oluşan üç ana esastan (usûl-i selâse) müteşekkil olduğu söylenebilir. Usûl-i selase tasnifi içerisinde yer alan meâd sözcüğü geri dönmek anlamına gelen ‘avd fiilinin ismi mekan ve zaman mastarı olarak dönülen yer ve zaman gibi anlamlara gelmektedir (İsfahani, 2012, 1061-1063). Meâd, kavramı kelim ilminde kıyamet ve sonrasında yaşanacak haller ve ahiret hayatını ifade etmek için kullanılır (Topaloğlu- Çelebi, 2017, 208).

Kur'an'da inanç sistemi içerisinde önemli bir yer verilen ahiret inancı, pek çok ayette Allah'a imandan hemen sonra ve birbirine bağılı olarak zikredilmiştir. Bu birliktelik Allah'a inanmanın ahirete inanmayı zorunlu kıldığı şeklinde yorumlanabilir (Kılavuz, 2009, 332). Ayrıca Kur'an'da ahiret inancı ile dünya kavramı da sıkça birlikte vurgulanmaktadır (Gürer, 28). Bu ise hayatın yalnızca dünya hayatından ibaret olmadığını, ahiret hayatına dünya hayatından geçilerek ulaşıldığını, dünya ile ahiret arasında bir denge kurulması gerektiğini düşündürülebilir. Tüm bunlardan yola çıkarak ahiret inancı bağlamında Kur'an'da yer alan insanın yeryüzündeki konumu ve eylemler noktasındaki sorumluluğuna dair ifadeler, kendisine güzel davranışlarıyla bir ödöl olarak sunulan cennet tasavvurları, olumsuz davranışlara ket vurma adına yapılan cehennem tasavvurları, nihayetinde ahiret inancı, fertlerin kişiliklerinin olumlu bir ahlaki karaktere dönüşmesinde önemli bir güce sahiptir.

Din öğretiminin hedeflerinden biri gençleri din konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmektir. Zira gençlerin körü körüne uygulayıcı olmamaları bilakis bilginin hangi amaçla ve kimin için kullanılabileceğini sorgulayacak biçimde yetiştirilmeleri gerekmektedir (MEB, 2010, 5). Din eğitiminin verildiği okullar, öğrencileri hayata hazırlama, bilgi ve beceri kazandırma ve toplumun inanç ve kültürel değerlerini gelecek kuşaklara aktarma görevini üstlenmiş kurumlardır (Yılmaz, 2014, 118). Bu bağlamda DKAB dersleri dini doğru anlayıp yorumlayan, İslam dinini ve ahlak anlayışını tanıyan, sorumluluklarını bilen, milli ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmüş, aktif Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları yetiştirmeyi hedeflemektedir (MEB, 2010, 9; MEB, 2018, 2). Ayrıca öğrenme sürecinin vazgeçilmez araçlarından olan ders kitapları da toplumun yeni nesillerini gelecek yaşama hazırlamak için kabul görmüş bilgileri içermektedir (Aslan, 2010, 216). DKAB derslerinin ve bu bağlamda öğretim programları ve ders kitaplarının sağlıklı bir din eğitimi açısından önemli bir işleve sahip olduğu görölmektedir.

Gençlik, benlik kavramının öne çıktığı bir çağdır. Genç, ergenlik dönemiyle birlikte duygularını ve bedenini önceki dönemlere nazaran daha fazla inceler. Genç birey bu dönemde nasıl bir kişi olduğu ve ne olmak istediği konusunda diğer dönemlere nazaran daha fazla kafa yormaya başlar (Yörükoğlu, 2016, 103-104). Kişilik gelişiminin en kritik ve bunalımlı devresi olarak bilinen gençlik dönemi; birtakım bocalamalar, bedeni-ruhi yapıdaki gelişme ve değişmelerin yanı sıra sosyal rol ve statünün yer değiştirmesinin bir

sonucu olarak ortaya çıkar (Hökelekli, 2016, 93). Birey gençlik döneminde kendini, hayatı ve toplumu sorgulayarak dünyayı algılamaya başlar (Kula, 2015, 33). Dini açıdan gençlik dönemi ise dine ya da din eğitime kayıtsızlık, inanç unsurlarını sorgulama, reddetme ve gereksiz görme gibi durumların yaşandığı bir dönemdir (Osmanoğlu, 2014, 199). Dolayısıyla gençlik dönemi dini açıdan uyanış, şüphe ve kararsızlıkların yaşandığı bir yanda da din konularına ilgi ve merakın da arttığı bir dönemdir (Hökelekli, 2016, 93). Lise düzeyinde yapılan araştırmalar gençlerin daha çok inanç konularını merak ettiklerini göstermektedir (Osmanoğlu, 2014, 199). Tüm bu durumlar gençlik döneminde verilecek din eğitiminin iyi bir şekilde organize edilmiş olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu dönemde verilen DKAB derslerinin gençlerin daha çok dini bilgiye sahip olma ihtiyaçlarını karşılama görevi bulunmaktadır. Bu görev icra edilirken sunulan bilgilerin gençlerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılar ve sorularını cevaplar nitelikte olması önemlidir. Bu, öğrencilerin bu konularda nasıl bir ilgiye sahip oldukları, ne tür konuları merak ettikleri, hangi konuları anlamakta zorlandıkları gibi hususların alan çalışmalarıyla tespit edilmesini önemli kılmaktadır.

Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusunu ahiret inancı öğretimi oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde ahiret inancına dair genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde 1967 yılından günümüze ortaöğretim öğretim programları ve ders kitaplarında ahiret inancı öğretimine dair gelişmeler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise öğretmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu bağlamda çalışma, 1967 yılından günümüze ortaöğretim din dersi öğretim programları ve ders kitaplarında ahiret inancı öğretiminin seyrini araştırmak ve DKAB öğretmenlerinin ahiret inancı öğretimi çerçevesinde bazı değerlendirmelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, aşağıdaki sorular çerçevesinde gerçekleşecektir:

1. 1967 yılından günümüze ahiret inancı öğretimi DKAB Ortaöğretim Programları ve din dersi kitaplarına nasıl yansıtılmış ve süreç içerisinde ne gibi gelişmeler yaşanmıştır?

2. Öğretmenler mevcut öğretim programı ve ders kitabındaki ahiret inancı öğretimini nasıl değerlendirmektedir?
3. Ahiret inancı öğretiminde öğretmenler yeterliklerini nasıl değerlendirmektedir?
4. Öğretmenlere göre öğrencilerin genel olarak ahiret inancı konusuna yönelik bakışı nasıldır?
5. Din bilimsel yaklaşım bağlamında öğretmenlerin ahiret inancı öğretimini ele alış biçimi nasıldır?

Araştırmanın Önemi

Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) 2006-2010 yılları arası inanç konuları ile ilgili gelen soruların incelendiği bir çalışmada, en çok sorunun “Ahirete İman” konusundan geldiği görülmektedir (Kurt, 2019, 308). Bu, ahirete iman meselesinin soru ve sorunlarla geniş bir halk kitlesi tarafından muhatap alındığını göstermektedir. Zengin ve Hendek tarafından DKAB dersi öğretmenleri ile görüşmeler yaparak hazırlanan çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin en fazla merak ettiği konuların inanç konuları, inanç konuları içerisinde en fazla merak ettiklerinin ise ahiret inancı ve ahiret inancına ilişkin konuların olduğu tespit edilmiştir (Zengin - Hendek, 2021, 155). Verilere bakıldığında ahirete iman meselesinin; merak, soru ve sorunlarla geniş bir halk kitlesi tarafından muhatap alındığını, insanların ve spesifik olarak da gençlerin gündeminde olduğunu göstermektedir.

İlgili Literatür

Ahiret inancı konusu çoğunlukla kelimî bir mesele olarak literatürde genişçe yer bulmuştur. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖK TEZ) sisteminde tez adı alanında “ahiret” anahtar terimi ile yapılan aramada 66 adet lisansüstü teze rastlanmıştır. Söz konusu tezlerin daha çok Kelam ve Tefsir alanında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında 7 adet tezin din eğitimi alanında yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda din eğitimi alanında ahiret konusu ile ilgili yazılan tezlerin azlığı dikkat çekmektedir.

Kelam ve Tefsir alanındaki çalışmalar ahiret inancı konusunu daha çok insan davranışlarına etkisi üzerinden ele almaktadır. Bu çalışmalardan bazıları Bu çalışmalardan bazıları Güler'in (1990) “Kur'an'a Göre Allah ve Ahiret İnancının Ahlak İle İlişkisi”, Çelebi'nin (1999) “İslam'da Ahiret İnancı ve İnsan Üzerindeki Tesirleri”,

Özarslan (2000) “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”, Çelik (2001) “Kur’an’a Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”, Taş’ın (2005) “Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi”, Hökelekli (2007) “Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri”, Demirtaş (2008) “Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri”, Fındık (2013) “Kur’an’a Göre Ahirete İman ve Sorumluluk Duygusu”, Öztürk (2019) “Gençlerin Ahiretle İlgili Düşüncelerinin Kelamî Açıdan Değerlendirilmesi”, Akgül (2020) “Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri”, Aydın (2022) “Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri” şeklinde konuyla ilişkilendirilebilir.

Din eğitimi alanında ahiret inancı öğretimine yönelik lisansüstü ve makale şeklindeki çalışmalar; öğrenciler, öğretmenler, ders programları ve ders kitapları üzerinden yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar içerisinde öğrenciler üzerinden gerçekleştirilen şu çalışmalara rastlanmıştır:

Baykan’ın (1994) çalışması din eğitimi alanında ahiret inancı öğretimi üzerine gerçekleştirilen ilk lisansüstü tez olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacı çalışmasını Konya ilinin Cihanbeyli ilçesinde Cihanbeyli Lisesi öğrencileri ile anket yaparak gerçekleştirmiştir. Araştırma ahiret inancının ortaöğretim gençliği üzerindeki anlam ve etkisini tespitiye yöneliktir. Sonuç olarak öğrencilerin ahiret inancına bağlı oldukları ve bu anlamda en önemli desteği ailelerinden aldıkları bununla birlikte öğrencilerin inanç kriterlerinde zaman zaman kırılmalar yaşandığı tespit edilmiştir.

Ünlü (1996) çalışmasını ahiret inancının gençlerin davranışlarına etkisini tespit etmek amacıyla İstanbul ilinin bazı ilçelerinde yer alan toplam 9 lisede 1350 lise öğrencisine anket uygulayarak gerçekleştirmiştir. Çeşitli değişkenlere göre yapılan araştırma sonucuna göre erkek katılımcıların kız katılımcılara göre ahiret inancı ve buna bağlı davranış sorunlarında daha olumlu yaklaşımlar gösterdiği; katılımcıların anne ve babalarının tahsil durumu yükseldikçe ahiret inancının davranışa yansımaya yönelik olumlu kanaatlerin azalma eğiliminde olduğu; Allah inancı ile ahiret inancının davranışlara yansımalarıyla ilgili kanaatlerde yüksek derecede ilişki tespit edilmiştir.

Geçit (2015) çalışmasını Karaman il merkezinde bulunan ortaokullarda okuyan 120 öğrenci ile anket yoluyla, 25 öğrenci ile de mülakat görüşmeleri yoluyla yapmıştır. Öğrencilerin ahiret inancı algılarını ölçmeyi hedefleyen çalışmanın sonucuna göre

ortaokul öğrencilerindeki ahiret inancı algısının İslam inancındaki ahiret inancı ile örtüştüğü ve DKAB programında belirlenen ahiret inancı ile ilgili hedeflere ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Nur (2019) çalışmasında ahiret inancı ile ahlaki kayıtsızlık kavramı arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği yönüyle ele almaktadır. Çalışmanın örneklemini Bursa ilindeki ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 506 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Sonuçta ahiret inancı ile ahlaki kayıtsızlık arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu, ahiret inancı arttıkça ahlaki kayıtsızlık azalır hipotezinin desteklendiği görülmüştür.

Hem öğrenci hem de öğretmenler üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar şunlardır:

Taştekin (1998) tarafından kaleme alınan doktora tezi din eğitimi alanında ahiret inancı ile ilgili en kapsamlı araştırma olarak yer almaktadır. Zira din eğitimi alanında ahiret inancı öğretimi ile ilgili başka bir doktora tezi bulunmamaktadır. Taştekin tezini 423 öğrenci ve 58 öğretmen ile anket tekniği kullanarak gerçekleştirmiştir. Çalışmada kıyamet ve ahiret ile ilgili kavramların öğretimi çeşitli değişkenler üzerinden ele alınmıştır. Araştırmanın öğrenciler ile ilgili sonucuna göre öğrencilerin konulara yoğun ilgi gösterdiği bununa birlikte konularla ilgili sorularına doyurucu cevaplar alamadığı, anlatım esnasında öğrencilerin bilgilerden kaynaklanan korku duygusu yaşadığı tespit edilmiştir. Öğretmenler ile ilgili olarak da öğretmenlerin konuları öğrencilerin seviyelerine göre anlattığı, ahiret kavramlarını kişisel yöntemler kullanarak anlattığı, çeşitli kaynaklar kullandığı ve konuların anlatımı sonrası öğrencilerin ruhsal açıdan olumsuz sayılabilecek derecede etkilenebildikleri tespit edilmiştir. Yazar araştırmanın sonucunda ahiretle ilgili bilgilerin öğretime ilişkin iki ana probleme dikkat çekmektedir. Bu iki problem, öğrencilerin yanlış bilgilere sahip olmaları ve buna bağlı olarak da korku ve tedirginlik şeklinde yaşanan ruhsal etkilerin görülmesi ve zaman zaman bu etkilerin günlük yaşamı etkileyecek boyutlara ulaşmasıdır.

Din eğitimi alanında ahiret inancı öğretimini öğretim programı ve ders kitabı üzerinden inceleyen çalışmalar şunlardır:

Öcal (2003) tarafından kaleme alınan makale ahirete iman konusunun öğretimi için “çizimli anlatım” geliştirmeyi hedeflemektedir. Semiz (2010) çalışmasında ise İlköğretim DKAB 7. sınıf müfredatında yer alan “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesinde yer alan

konuları kavram haritası, akrostiş tekniği, örnek verme, yorumlama gibi birçok yöntem ve teknik kullanılarak yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak işlemiştir.

Yılmaz'ın (2014) çalışması 2013-2014 öğretim yılı ortaöğretim 9,10,11 ve 12. sınıf DKAB öğretim programında yer alan inanç öğrenme alanının incelenmesini kapsamaktadır. Araştırmanın sonucunda ders kitaplarında yer alan dini konuların kapsamının 9-12. Sınıflar için hazırlanan ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi programları ile genel anlamda örtüştüğü, kitapta yer alan konuların içeriklerinin de ortaöğretim öğrencilerinin dini gelişimlerinin gerekli kıldığı ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Kocalı (2021) araştırmasını 2017-2018 yılından 5 yıl ileriyle doğru giderek ilköğretim ve ortaöğretim DKAB ders kitaplarında yer alan ahiret ile ilgili kazanımları ve bu kazanımlara ait oldukları bilişsel, duyuşsal ya da davranışsal alanları göz önünde bulundurarak incelemiştir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan, çalışmanın ahiret inancı öğretimi kapsamında ortaöğretim öğretim programlarının ve ders kitaplarının incelenmiş olmasının yanı sıra öğretmenler ile görüşmeler yapılarak ahiret inancı öğretimi noktasında bir durum tespitinin yapılmış olmasıdır. Bu haliyle çalışmanın din eğitimi sahasına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Ortaöğretim DKAB dersinde ahiret inancı öğretiminin yerini ders kitapları ve öğretmen görüşleri üzerinden tespit etmeye çalışan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması benimsenmiştir.

Çalışmada 1967 yılından günümüze din dersi kitaplarının ahiret inancına dair ilgili bölümlerinde neler işlendiğini belirlemek amacıyla doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcı öğretmenlerin 2018 Ortaöğretim Programı ve ders kitaplarında ahiret inancının işlenişine dair görüşlerini tespit edebilmek amacıyla da görüşme yönteminden istifade edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, DKAB dersi öğretmenlerinden oluşmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, nitel araştırma geleneği içinde ortaya çıkan ve durumların açıklanmasında fayda sağlayan bir yöntemdir. Maksimum çeşitlilik örnekleme de bir örneklem oluşturmayı ve örnekleme çalışan probleme taraf bireylerin çeşitliliğini yansıtmayı amaçlamaktadır (Yıldırım- Şimşek, 2013, 135, 136). Bu çerçevede Sakarya ilinin farklı ilçelerinde ve farklı okul türlerinde görev yapan, kadın ve erkek DKAB dersi öğretmenleri ile görüşmeler yapılmıştır. Ölçüt örnekleme ise araştırmacı tarafından belirlenmiş bazı ölçütleri karşılayan durumların çalışılmasını mümkün kılan yöntemdir (Yıldırım - Şimşek, 2013, 140). Bu bağlamda çalışmada katılımcılarda 2021-2022 dönemi itibariyle 11. sınıf derslerine girme şartı aranmıştır. Zira ahiret inancı öğretimi 11. sınıf düzeyinde işlenmektedir.

Araştırma gönüllülük esasına dayalı biçimde gerçekleştirilmiştir. Fen Lisesi (FL), Anadolu Lisesi (AL) ve Mesleki Teknik ve Anadolu Lisesinin (MTAL) DKAB dersi öğretmenlerinden oluşan 14 kişilik bir çalışma grubu ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler salgın döneminin tedbirleri gereğince çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Tablo 1’de katılımcılara ait bilgiler yer almaktadır. Tabloya bakıldığında cinsiyet, öğrenim durumu, mesleki kıdem ve okul türü bağlamında maksimum çeşitlilik örnekleme de dikkate alınarak farklı özelliklere sahip katılımcılara yer verildiği görülmektedir. Öğrenim durumu bakımından katılımcıların çoğunluğu lisans mezunu olup, iki katılımcı yüksek lisans mezunudur. Ücretli öğretmenlik yapan bir katılımcı ise (Ö10) ön lisans mezunudur.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Özellikler

Kod	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Mesleki Kıdem	Okul Türü
Ö1	Erkek (E)	Lisans (L)	26	Anadolu Lisesi (AL)
Ö2	E	Yüksek Lisans (YL)	21	Fen Lisesi (FL)
Ö3	E	YL	14	AL
Ö4	Kadın (K)	L	7	AL
Ö5	K	L	6	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL)
Ö6	K	L	9	FL
Ö7	E	L	2	MTAL
Ö8	E	L	8	AL
Ö9	E	L	30	FL
Ö10	K	Ön Lisans (ÖL)	3	MTAL
Ö11	E	L	6	FL
Ö12	K	L	8	MTAL
Ö13	K	L	1	AL
Ö14	K	L	4	AL

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada; veri toplama araçlarından doküman incelemesi ve mülakatlardan yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılan konu hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım - Şimşek, 2013, 217). Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde ahiret inancı hakkında literatür taraması yapılmasının ardından teorik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise ahiret inancı konusunun 1967

itibariyle günümüze kadar ortaöğretim programları ve ders kitaplarında nasıl yer aldığına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ahiret inancı öğretimi kapsamında konu ile ilgili öğretmenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Öğretmenler ile mülakat formu kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakat soruları hazırlanırken konuya ilişkin literatür taranmış, Taştekin (1998) ve Doğan (2022) tarafından yazılan tezlerden özellikle istifade edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Felsefe ve Din Bilimleri bölümünden 4 öğretim üyesi ve 3 DKAB dersi öğretmenin sorularla ilgili değerlendirmeleri alınarak sorular üzerinde gerekli ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Ardından görüşme formu pilot uygulamayla son şeklini almıştır. Gerekli izinlerin alınması için yapılan başvuruların ardından Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 10.01.2022 tarihli ve 94188 sayılı izni neticesinde (bk. Ek 1,2,3,) görüşme formu uygulanmaya hazır hale gelmiştir.

Okul idarecilerinin ve ortak arkadaşların aracılığıyla iletişim kurulan gönüllü öğretmenler ile görüşme planları yapılmış ve Şubat-Nisan 2022 tarihleri arasında her biri yaklaşık 40 dakika civarında süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların araştırmaya gönüllü katıldıklarına dair ıslak imzalı beyanları ve görüşmenin sesli/görüntülü olarak kayıt altına alınacağına dair izinleri alınmıştır. Görüşmelerin neticesinde ses kayıtlarındaki veriler yazıya dönüştürülerek ilgili temalar altında işlenerek değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizi, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Betimsel analiz, verilen araştırma sorularının özetlenip yorumlanmasını içermektedir. Betimsel analizi öne çıkaran özellik, bireylerin görüşlerine doğrudan alıntılarla yer vermesidir (Yıldırım- Şimşek, 2013, 256). Bu bağlamda elde edilen veriler, görüşme sorularından yola çıkılarak oluşturulan tematik çerçeveye uygun olarak işlenmiş sonrasında tematik çerçeveye uygun olarak bulgular tanımlanıp yorumlanmıştır.

Araştırmada, veri kayıplarını önlemek ve elde edilen verileri okuyucunun karşılaştırma ve değerlendirme yapmasına imkân sağlamak amacıyla tırnak içinde alıntılara yer verilmiştir. Verilerden alıntılar yapılırken görüşmecinin cinsiyetine, öğrenim durumuna, mesleki kıdem bilgisine ve görev yaptığı okul türüne işaret eden kısaltma kodlarına da yer verilmiştir. Örneğin; erkek, lisans mezunu, sekiz yıllık deneyimi olan ve Anadolu Lisesi'nde görev yapan bir katılımcı; Ö8, E, L, 8, AL şeklinde kısaltma kodlarıyla belirtilmiştir. Bu şekilde araştırılan durumun olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız olarak sunulması amaçlanmıştır (Yıldırım - Şimşek, 2013, 289). Ayrıca verilerde belirtilen görüşlerin sıklığını göstermek amacıyla parantez içinde frekans bilgisi verilmiştir. Nitekim sayısallaştırmanın nitel çalışmalarda da kullanılabileceğini vurgulayan çalışmalar, sayısallaştırmanın araştırmanın güvenilirliğinin artırılmasına ve yanlılığının azaltılmasına katkı sağlayacağını belirtmektedir (Yıldırım - Şimşek, 2013, 274-275). Bu çalışmada da görüşlerin sıklıklarının sayısal olarak verilmesi bu amaçla yapılmıştır.

Verilerin analizinde farklı okul türleri arasında karşılaştırmalar yapılmamıştır. Bunun bir nedeni katılımcı öğretmenlerin meslek hayatlarında farklı okul türlerinde görev yapması sebebiyle değerlendirmelerinin okul türleri bazında bir geçişlilik arz etmesi olabilir. Ancak daha önemlisi öğretmenlerin cinsiyeti, hangi okulda ve kaç yıl görev yaptığından bağımsız olarak öğrenci ilgi, duygu ve problemlerinin benzer konulara yoğunlaşmış olma ihtimalidir.

BÖLÜM 1: AHİRET İNANCI VE AHİRET HAYATININ AŞAMALARI

Ölüm ötesi hayat, insanoğlunu en çok meşgul eden konuların başında gelmiştir. İnsan her an görmekte ve bilmektedir ki bu dünyadaki bütün varlıklar ölmektedir. Dolayısıyla insanlar ilk çağlardan beri sonlarının ne olacağı üzerine düşünmüşlerdir (Özarslan, 2000, 295). İnsanoğlu için mukadder bir gerçek olan ölüm gerçekliğine verilecek anlam, kişinin hayatında yönlendirici etkiler meydana getirecektir. Zira insanın yeryüzündeki varoluş trajedisini teskin eden ölüm sonrası hayata dair inanç, insanın düşünce ve tutumlarına etki ederek yaşam tecrübesini şekillendirmede, hayatını anlamlandırmada önemli bir yer işgal etmektedir (Çakmak, 2020, 50). Ayrıca ölüm sonrası hayata iman, fertlerin müsbet yönde değişimleri ve onların davranış kalıplarını daha bilinçli oluşmasını derinden etkilemektedir (Çelik, 2001, 194). Bununla birlikte ölüm kabullenmesi zor bir gerçektir. Çünkü insan yok oluşunu düşünmek istememekte, geçmişteki anılarıyla ve gelecekle ilgili ümitleriyle yaşamaktadır. Bu yüzden tabii bir olay gibi görünse de ölüm gerçeği karşısında birey kendini boyun eğmeye hazır hissetmemektedir (Hökelekli, 2007, 3). Kimsenin kayıtsız kalamadığı ölüm gerçeği farklı anlam ve etki alanına sahiptir.

Ölümden sonraki hayat konusu, dinlerin de önemli gördüğü konulardan biridir. Dinler, tarih boyunca insanı bu dünyadan öteki aleme geçişe hazırlayan, insanın dünya hayatındaki var olma nedenine açıklık getiren ve insana ölüm sonrasına dair bilgiler veren müesseselerdir (Şaraldı, 2019, 15). Bu noktadan hareketle çalışmanın bu bölümünde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinindeki ahiret inancı düşüncesi ana hatlarıyla ele alınacaktır. Devamında üç dinde de ahiret hayatının aşamalarına yönelik bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca başta Hint dinleri olmak üzere Uzakdoğu dinlerinde yayılan reenkarnasyon düşüncesine de bu başlık altında temas edilecektir.

1.1. Yahudilikte Ahiret İnancı

Yahudilik inancının kutsal kitabı Tevrat'ta nelere inanılması gerektiğine dair net bilgiler bulunmamaktadır. Bu sebeple inanç esaslarının neler olduğu konusu Yahudiler arasında daima tartışmalıdır (Adam, 2007, 235). Ahiret konusu da Yahudiliğin karmaşık konularındandır. Yeniden diriliş, cennet, cehennem ve Mesihî düzen konularını kapsayan ahiret inancı; ne Tevrat'ta ne de Tanah'a ait diğer kitaplarda münferit atıflar dışında yer

almamaktadır (Gürkan, 2008, 102). Buna karşılık apokrif yazılarda, Rabbânî ve Kabalistik literatürde ve Orta çağ Yahudi ilahiyatında ahiret ve ilgili konular yer almaktadır (Harman, 2013, 205). Buradan hareketle ahiretin varlığına dair kanaatlerin M.Ö. ilk yüzyıldan itibaren Yahudilerin genel bir inancı olduğunu söylemek mümkündür (Aydın, 2004, 142).

Yahudi mezhepleri arasında ahiret inancı hakkında farklı görüşler benimsenmiştir. Tevrat'ta ahiret inancına dair bilgiler olmamasına rağmen Yahudi din bilgini Rabbânîler, bazı cümleler üzerinden ahirete iman, inanç esaslarından olduğunu iddia ederler (Adam, 2007, 237). Esenîler, iyi ruhların bedenden ayrıldıktan sonra ebedi mükafat, kötü ruhların ise ebedi cezaya çarptılacağı inancını benimsemişlerdir. Ferisîler ruhun ölümsüzlüğünü ve iyiler için yeniden dirilmeyi tartışmasız kabul etmişlerdir. Sadukîler ise Tanah'ta olmadığı gerekçesiyle ahiret hayatını reddetmişlerdir (Gürkan, 2008, 102).

Yahudilikte ahiret hayatının varlığına yönelik inancın temelini oluşturan “günlerin sonu” ya da “ahir zaman” anlamına gelen “aharit ha-yamim” gibi kavramlar bulunmaktadır. Bu terimler aynı zamanda “Tanrı'nın günü” (yon Adonay), “ceza günü” (yok pekuda), “o gün” (ha-yom ha-hu) ve “gün” (ha-yom) şeklinde de ifade edilmiştir (Gürkan, 2008, 104). Tanah'ta “ölüler diyarı” anlamına gelen Şeol kavramı da önemli bir kavramdır. Zira Şeol, ölüm sonrası bütün ruhların gittiği yer anlamına gelmektedir (Harman, 2013, 205).

Yahudilik düşüncesinde, ahiret inancındaki ilahi adalet fikri önce kolektif sorumluluk ve cezadan ferdi ceza anlayışına akabinde bireyin dünyada karşılaşacağı yaptırımdan ahiret hayatında karşılaşacağı tam yaptırım fikrine geçilmiştir (Gürkan, 2008, 106). Yahudilikte ölümden sonra ceza yerini belirtmek için cehennem anlamında “Ge bne Hinnom”, “Ge-Hinnom” kelimeleri kullanılmıştır. İyilerin gideceği yer ise Aden (Eden) denilen cennettir (Tümer, 1990, 17-18). Cennet ve cehennemin yaratıldığı zaman ve yer konusunda ise net bir görüş bulunmamaktadır (Harman, 2013, 205).

1.2. Hristiyanlıkta Ahiret İnancı

Hristiyanlık inancında ahiret mefhumu ele alınırken ilahi krallığın kurulması ve Mesih'in hakimiyeti fikri üzerinde durulmuştur (Aydın, 1998, 348). İlahi hükümlerlik her ne kadar Allah'ın mutlak hâkim oluşunu ifade etse de Hristiyan öğretisinde Allah'ın hakim oluşu İsa'nın Mesih'i görevi doğrultusunda düşünülmektedir (Paçacı, 2001,209). Dolayısıyla

Hristiyanlıktaki ahiret anlayışı İsa ekseninde yer alsada Allah inancı ile birlikte var olabilmektedir.

Ahiret inancı bağlamında İsa'nın Markos'a göre, kavmine yönelttiği ilk mesajında Allah'ın saltanatıyla hüküm vereceğini, ahiret vaktinin yakın olduğunu bildiren şu ifade dikkat çekmektedir: "Vakit tamam oldu ve Allah'ın Hükümrânlığı yakındır tövbe edin ve İncil'e iman eyleyin" (Paçacı, 2001, 166). Ayrıca Hristiyanlık tarihinin resmî inanç doktrinlerinin özeti olarak nitelendirilen Havariler akidesi ve İznik akidesi bildirgelerinde ahiret inancına yönelik ifadeler bulunmaktadır. Bu bildirgelerde "ölüleri ve dirileri yargılama", "cehennem", "ölülerin dirileceği" gibi ifadeler yer almaktadır (Aydın, 2007, 93-95). Markos İncilinde ve bildirgelerde geçen bu ifadeler Hristiyanlıkta ahiret inancının yer aldığını göstermektedir.

Hristiyanlıkta, İsa Mesih'in ölümden sonra dirilmiş olması aslında yeniden dirilmenin mümkün olduğunu göstermek içindir. Ayrıca bu durum ilahi planın günaha ve ölüme değil kurtuluş ve sonsuzluğa, ölümsüzlüğe dayandığı anlayışını yansıtmaktadır (Gündüz, 2006, 76-88). Hristiyanlığın genel anlayışına göre ahirette kurtuluş İsa'ya inanış ile yakından ilgilidir. Onlara göre Tanrı, çok sevdiği insanların günahkâr olmasını istememiş ve bir insanla başlayan bu suçu yine bir insanla gidermek istemiştir ki o kişi de İsa-Mesih'tir (Küçük vd., 2015, 393). Hristiyanlık, ölümden sonraki hayatın tasviri ile pek ilgilenmemiştir. Hristiyanlık düşüncesi, ahiret hallerine dair Yahudi geleneğindeki benzer tasvirleri barındırmış, genel hatlarıyla kurtuluşa ermiş olanların ilahi hayata mazhar olacağı ve günahkarların cehenneme gidecekleri fikrini benimsemiştir (Aydın, 1998, 348).

1.3. İslam'da Ahiret İnancı

Kur'an'da ahiret konusu İslam inanç esaslarında biri olarak ifade edilmektedir (bkz. el-Bakara 2/177,285; en-Nisâ 4/136). İslam inancına göre ahiret, birtakım olay ve aşamaların yaşanmasıyla birlikte sonsuz sürecek zaman demektir (Kılavuz, 2009, 331). İslam, ahiret konusunu diğer iki ilahi dinden daha geniş işlemektedir. Kur'an'da diğer kutsal kitaplarda bulunmayan ayrıntılı kıyamet tasvirleri yer almaktadır (Tümer, 1990, 22). Ahiret kelimesi Kur'an'da yalın halde ve aynı anlama gelen "el-yevmü'l-âhir (son gün), ed-dâru'l-âhire (son ikamet mahalli), en-neş'etü'l-uhra (son yaratılış), yevmü'd-din (ceza ve mükafat günü), dâru'l-karâr (karar yeri), yevmü'l-hisab (hesap günü), yevmü'l-

hasre (pişmanlık günü)” gibi terkipleri ile yüz on yerde zikredilmektedir (Topaloğlu vd., 2013, 247).

Kur'an, ahiret hayatının dünya hayatına nazaran daha değerli oluşuna dikkat çekmektedir. İki farklı hayat olan dünya ve ahiret karşılaştırıldığında; yaşam süresi, içinde bulunan nimetlerinin çeşitliliği ve kalitesi açısından ahiret hayatı daha değerlidir (Güler, 2010, 56). Konuyla ilgili Kur'an'da, insanların dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettiği oysa ahiretin dünya hayatından daha hayırlı olduğu bildirilmektedir (Kur'an-ı Kerim Meâli, el-A'la, 87/16-17). Ayrıca Kur'an'a göre gerçek dünya, bu dünya değildir. Bu dünya, istikbale ait gayeler uğruna çoğu zaman bireyleri peşinden koşturacak kadar cazip görünen ve daha yüce olduğu yanılsamasını veren alçak değerler ve düşük hedefler dünyasıdır (Rahman, 2012, 172). Kur'an'da bu durum insanların bazılarının ahiret konusunda gaflet içinde kaldığı yönüyle anlatılmaktadır (er-Rûm, 30/7). Ayrıca Kur'an ahlak ve adaletin temininin, insan davranışlarının keyfiyetinin son mahkemedeki değerlendirmeye ortaya çıkacağını ifade etmektedir. İnsanlar arasında tartışmalar, ayrılıklar ve anlaşmazlıklar kesin bir şekilde sonuçlanacak ve insanın tüm iç yapısı şeffaf bir şekilde ahirette ortaya dökülecektir (Rahman, 2012, 181-182). Kur'an'da, insanların iyilik ve kötülük adına yaptıkları her şeyin en ince ayrıntısına kadar inceleneceği belirtilmektedir (el-Zilzâl 99/7-8).

İslam öğretisinde ahiret hayatının değerini ve dünya hayatının yerini daha iyi anlamak için İslam'ın ilk olarak muhatap aldığı Arapların konu hakkındaki düşüncelerine de bakmak gerekir. Nitekim İslam öncesi Arap aklına göre dünya hayatı var olan tek âlemdir. Böyle bir akla ise ahireti anlatmak çok zor görünmektedir (Izutsu, 2019, 101). Arapların ahiret inancına yönelik düşünceleri Kur'an'da onların, hayatı yalnızca dünya hayatından ibaret gördükleri ve yeniden dirilişi inkâr ettikleri yönündedir (el-En'âm, 6/29). İslam, ölümden sonraki yaşama duyulan sarsılmaz bir inanç üzerine inşa edilmişken, Cahiliye insanı ise bu dünya hayatından başka bir hayatı ne bilirdi ne de bilme yönünde bir çabası vardı (Izutsu, 2019, 106). İslam, insanı; davranışları, düşünceleri ve niyetleri hususunda sorumluluk hissetmeye davet ederken (Rahman, 2012, 185) çölün dünyaperest insanların zihniyetinde fani hayatın mümkün olduğunca tadını çıkartmaya yönelik, hazzı benimsen bir bakış açısı bulunmaktaydı. Dolayısıyla Muhammed peygamberin çağrısının odak noktası, ahirete iman (Izutsu, 2019, 106) ve insanları yaptıkları davranışlarından ötürü sorumlu olduklarına ikna etmektir.

1.4. Ahiret Hayatının Aşamaları

İnsanın hayatının sona ermesi ve kabre konulması ile birlikte ahirete ilk adım atılmış olur. Bunun yanında dünyanın düzeninin son bulacağı kıyamet, yeniden diriliş (ba's), canlıların tekrar bir araya getirilmesi (haşr-mahşer), yapılan davranışların hesabının görülmesi ve bunun neticesinde cennet ve cehennem hayatları ahiret hayatının aşamaları şeklinde geçmektedir. Bu kısımda ahiret hayatının aşamaları Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini bağlamında incelenecektir.

1.4.1. Ölüm

İnsan hayatının dönüm noktalarının sonuncusu ve hayatın karşıtı anlamına gelen ölüm ruhun bedenden ayrılmasıyla kişinin hayatını yitirmesi şeklinde tanımlanır. (Gürkan, 2007, 32). Ölüm, doğrudan deneyimlenemeyen ancak insanın farkında olduğu yaşamın en önemli olaylarından biridir (Tanhan, 2007, 1). Ölüme yönelik uygulamalar inanç ve kültür açısından devirden devire değişiklik göstermektedir (Gürkan, 2007, 32).

Yahudilikte dinin emirlerine uygun olarak gerçekleştirilen ve uzun süren bir yaşamdan sonra ölmek bir nevi mükafat olarak kabul edilir. Buna karşın erken ölüm şahsi günahın bir cezası olarak görülmüştür (Gürkan, 2007, 33). Yahudi geleneğinde ölüm halindeki kişinin yanında birinin bulunması gerekir. Hastanın yanında ölümü çağrıştıracak bir şeyler yapılmaz ve gereksiz konular konuşulmaz (Aydın, 2004, 142). Ölmekte olan kişinin iman ikrarı mahiyetindeki Şema' duasını söylemesi, ölüm haberi alanların da Tanrı'nın "hakikatin yargılayıcısı" olduğunu ikrar etmesi önemsenen bir davranıştır. Ayrıca ölen kişinin kısa sürede cenazesinin defnedilmesine de dikkat edilir (Gürkan, 2008, 140). Yahudilikte insanların öldükten sonra yerin altında kasvetli bir yer olan Şeol'e gittiğine ve burada gölge gibi yaşadığına inanılmıştır (Gürkan, 2007, 33).

Hristiyanlık inancında ölüm insana verilmiş bir ceza olarak görülür. Zira Hristiyanlıkta, Adem'in işlediği günahın, insanoğluna ölümü getirdiğine inanılır (Aydın, 1992, 229). Fakat bu noktada İsa'ya inananlar ve inanmayanlara göre ölümün anlamı farklılaşır. İnananlara göre ölüm, ebedi kurtuluşun başlangıcı olarak görülürken inanmayanlar için ferdi günahların cezası ve ebedi kurtuluşun dışında kalmak olarak değerlendirilmiştir (Ceylan, 2019, 21). Ölüm sonrası inancın Hristiyan teolojisinin odağında olmasına rağmen bu konulara ilgi Orta Çağ'da popülerlik kazanabilmiştir (Gürkan, 2007, 33).

İslam inancına göre ise ölüm öncelikle hayatın bir gerçeği olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra dünyaya gelen her canlının hayatının bir gün son bulacağı açık bir şekilde muhataplara bildirilir. Bu gerçeklik Kur'an'daki farklı ayetlerde, her canlının ölümle yüzleşeceği şeklinde açıklanmıştır (Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57). İslam; ölümü, Allah'a ait olan bir varlığın ölümle birlikte yeniden ait olduğu yere dönmesi olarak kabul eder (el-Bakara 2/156). Bu sebeple ölüm Kur'an'da Allah'la buluşmak olarak ifade edilmiştir. (Topaloğlu, 2007, 34).

1.4.2. Kabir ve Berzah

Kabir, ölen kimsenin defnedildiği; makber ise kabirlerin bulunduğu yer anlamına gelmektedir (Demirci, 2001, 33). Berzah kavramı ise sözlükte iki unsur arasındaki engel anlamına gelmektedir. Terim olarak berzah, ölüm olayı ile başlayan yeniden diriliş ile sona erecek olan ara dönem manasına gelir. Ayrıca berzah, kabir hayatı anlamında da kullanılmaktadır (Gökçe, 1992, 525).

Yahudilik inancında kabir hayatına ilişkin düşüncenin merkezinde ölmüş kişinin “kirli” olduğu düşüncesi yer almaktadır. Bu inanca göre, ruhsuz beden et yığını olarak görülür ve bir an evvel ceset insanlardan uzaklaştırılmalıdır (Demirci, 2001, 34). Talmud metninde kabir hayatı ile ilgili; öldükten sonra insan kabre sadece yaptığı amelleri götürür ve bunlar kendisine eşlik eder, ifadelerine yer verilir (Taşpınar, 2003, 264). Kabre götürülecek kişinin cesedi, belli kurallar çerçevesinde yıkanır sonra tıraş edilir ve tırnak temizliği de yapıldıktan sonra cesedin gözleri ve ağzı kapatılır. Ceset beyaz renk bir bezden yapılan kefene sarılıp güzel kokular ile bezenir ve toprak ile örtülerek defnedilir (Demirci, 2001, 34). Yahudi kelimcilerinden Gaon, insanın kabirde veya yer altında geçirdiği hayatın kısa olduğuna ve kabir hayatında tam bir acziyet içerisinde olduğu yönünde tespitlerde bulunmuştur. Ayrıca Yahudilikte Şeol'ü kabir alemi olarak görenler de bulunmaktadır (Taşpınar, 2003, 264). Yahudi geleneğinde kabirde sorgulama ya da kabir azabı gibi inançlar mevcut değildir (Demirci, 2001, 34).

Hristiyanlıkta kabir konusu da ilk günah ile ilişkilendirilmiştir. Yahudi kültürünün etkisi altında gelişen kabir anlayışına göre, ölen kimsenin bedeni yıkanır, vücudu kefene sarılıp güzel kokular sürülür ve defnedilir (Demirci, 2001, 34). Yahudilerden farklı olarak Hristiyanlıkta ölen kişinin defin işlemleri hususunda acele edilmez. Defin ile ilgili prosedürlerin halledilmesi, yas tutulması, cenazeye uzaktan katılacak olanların

beklenmesi gibi sebeplerle süreç uzatılır (İnci, 2019, 55). Hristiyanlıkta genel eğilim cesetlerin Yahudilikte olduğu gibi toprağa gömülmesi şeklindedir. Bununla birlikte bazı Protestan çevrelerinde cesetlerin yakılması gibi bir işlemde bahsedilmektedir. Ayrıca Hristiyanlık inancında da kabir azabı gibi bir kavram bulunmamaktadır (Demirci, 2001, 34).

İslam inancına göre ölen kişi kabir ve berzah alemi safhasından geçmektedir. Ölen kişinin kabre konulması Allah'ın bir emri olarak görülmektedir. İslam düşüncesinde ölen kişinin kabre konması insanın değeri ile ilgilidir (Toprak, 2011, 37). İslam öğretisinde bir Müslümanın cenaze işlemlerinin yapılması ve kısa süre içerisinde defnedilmesi diğer Müslümanlar için bir vazifedir. Ayrıca cenazenin kabre konulmasında uyulacak usuller, kabir ve kabristan ziyaretleri İslam inancında önemli yer tutar (Şener, 2001, 35).

İslam kelam literatüründe kabir konusu; kabirdeki sorgu, azap ve nimet konularını barındırır (Toprak, 2011, 37). Kabir sorgusunun nasıllığı ile ilgili bazı düşünürler sorunların cesede bazıları da ruha sunulacağı yönünde görüş belirtmiştir. Konu hakkında Ehl-i sünnet düşünürleri soruların ruh ve bedene olacağı yönündedir (Toprak, 2009, 446). Kabir azabı ve kabir nimetleri konusunda ayetlerin zannî oluşu ve hadislerin tevâtür derecesine ulaşmamış olması nedeniyle kesin bir bilgi kabul edilir görülmemektedir (Topaloğlu vd., 2013, 246).

1.4.3. Kıyamet

Kıyamet, dünyanın içinde bulunduğu kozmik sistemin değişime uğraması anlamına gelmektedir. Semavi dinlerin tamamında kıyamet inancı bulunmaktadır (Topaloğlu, 2002, 516). Yahudi düşüncesinde kıyameti karşılayan kavram İbranice “aharit hayamin”dir ve son günler anlamına gelir. Kıyamet ile ilgili bilgiler Tanah'ta ve Eski Ahit'in apokrif eserlerinde anlatılmaktadır (Gençtürk, 2014, 6). Yahudilik inancında Âdem ile Havva'nın itaatsizliğinden önce cennet hayatı yaşanmış, içinde bulunduğumuz dünya hayatı onu takip etmiştir. Dünya hayatının son bulmasıyla birlikte ahiret hayatı başlayacaktır (Topaloğlu, 2002, 516-517). Yahudi inancına göre ahir zamanda kıyametin alameti olarak; savaşların ortaya çıkması, yecüc ve mecüc'ün çıkışı, dünyaya dinsizlik ve ahlaksızlığın hâkim olması, güneşin kararması, İsa Mesih'in gelişi, Deccal'in orta çıkması gibi bazı olayların olacağından bahsedilir (Gençtürk, 2014, 6).

Hristiyanlık inancında kıyametin vakti hususunda Allah dışında bir hiçbir varlığın bilgi sahibi olmadığına inanılır. Bu inançtan ötürü Hristiyanlar, insanların iyi ve faydalı işlerle uğraşarak ahiret hayatına hazırlıklı olması gerektiğini söylerler (Atasağun, 1999, 111). Bununla birlikte kıyamet öncesinde; İsa'nın dönüşü, savaşların olması, sahte Mesihlerin çıkması, kıtlıkların görülmesi, depremlerin olması, güneşin ve ayın kararması gibi bazı olayların yaşanacağı ima edilir (Bıyık, 2007, 185).

İslam inancında kıyamet, meydana gelmesinden herhangi bir kuşkunun duyulmaması gereken bir olay olarak ifade edilmiştir. (Topaloğlu vd., 2013, 252). Kıyamet esansında meydana gelecek hadiseler için Kur'an'da; kâri'a (dehşetiyle insanları çarpan), vâkıa (kesin olarak gerçekleşecek olan) et-tâmmetü'l-kübrâ (büyük felaket) ifadeleri yer alır (Çakır, 2018, 9). Kur'an kıyametin nasıl kopacağına ilişkin; bütün canlıların öleceği (ez-Zümer 39/68), yerin sarsıntıya uğratılacağı (el-Zilzâl 99/1), güneşin dürüleceği (et-Tekvîr 81/1), dağların yürütüleceği (et-Tekvîr 81/3), yıldızların ışığının söndürüleceği zaman (el-Mürselât 77/8) şeklinde tasvirlerle yer vermektedir. Kur'an kıyametin meydana geleceği zamana ilişkin soruları cevapsız bırakmış ve Allah'tan başka kimsenin konu hakkında bilgi sahibi olmadığını vurgulamıştır (Topaloğlu vd., 2013, 252).

Kıyamet konusu inananların ebedi hayatlarını ilgilendiren önemli bir husustur. Bu önemli konu hakkında nakil yoluyla gelen bilgilerin zaman zaman insan aklının çözüm aradığı problemlere cevap vermede yetersiz kaldığı da görülmektedir. Dolayısıyla kıyamet konusu ile özellikle kıyamet alametleri üzerinden pek çok zayıf ve mevzu rivayetler ortaya çıkmıştır (Topaloğlu, 2002, 518).

1.4.4. Ba's

Ba's, sözlükte birini harekete geçirmek, uykusundan uyandırmak, diriltmek gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise ba's, ölen varlıkların Allah tarafından dirilmesi, onların kabirlerinden çıkarılarak yeni hayata gönderilmesi anlamında kullanılmaktadır (Yavuz, 1992, 98).

Öldükten sonra diriliş fikri Yahudi alimlerinin müttefik oldukları önemli meselelerden biridir (Taşpınar, 2003, 262). Yahudilik geleneğinde yeniden dirilme konusu apokaliptik pasajların bazılarında herkesi kapsarken bazılarında ise sadece iyileri kapsadığı kötülerinse lanetleneceği yönündedir (Gürkan, 2008, 107). Yahudilik inancında yeniden

dirilmenin, şofar adında bir çalgı aletine üflenmesiyle başlayacağına inanılır. Yeniden dirilişin ne zaman gerçekleşeceği konusu ise tartışmalıdır (Taşpınar, 2003, 266). Tanah literatüründe yeniden dirilme ile ilgili “Şeol” kavramı, yerin altında bulunan toplu mezar anlamında kullanılmaktadır. Şeol, evrensel Tanrı fikrinin Yahudilerce benimsenmesiyle birlikte bütün insanların gittiği “nihai mekan” manasını kazanmıştır (Gürkan, 2008, 107). Yahudilikte yeniden dirilişin cismani mi yahut ruhani mi olacağına dair kesin bilgi olmamakla birlikte Talmud’da dirilişin cismani olarak gerçekleşeceğine dair bilgiler bulunmaktadır (Taşpınar, 2003, 269).

Hristiyanlıkta İsa Mesih’in “ölümden sonra diriliş” olayı yeniden dirilmede önemli yer tutmaktadır. Hristiyan inancına göre İsa Mesih öldükten sonra üç gün boyunca mezarda kalmıştır. Mesih’in üçüncü günün sonunda dirilmesi ise insanlara yeniden dirilmenin mümkün olduğunu göstermek içindir (Gündüz, 2006, 74-76). Kurtuluş ve diriliş İsa’nın ölümünü ve dirilişini kapsar. İsa’nın dirilişi ve yükselişi konusu Hristiyan inancının merkezinde yer alır (Ceylan, 2019, 69).

İslam inancında yeniden diriliş meselesine Kur’an’da genişçe verilmiş, kabirlerin açılacağı (el-İnfıtâr 82/4) ve Allah’ın insanları dirilterek topraktan çıkaracağı (Nûh 71/17-18) net bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Kur’an, inkâr edenlere karşı yeniden dirilmenin imkanına dair deliller getirmiş ve bu hadisenin mutlak surette meydana geleceğini vurgulamıştır (Kılavuz, 2009, 354). İslam düşüncesinde yeniden dirilişin cismani mi yoksa ruhani mi olacağına yönelik tartışmalar söz konusudur. Ehl-i sünnet, Mu’tazile ve Şia gibi ana akım mezhepler dirilişin cismaniliğini kabul eder. Buna karşın İslam filozoflarının bazıları, dirilişin sadece ruhlar için söz konusu olduğunu, ayetlerde geçen cismani tasvirlerin insanlara ahiret ile ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak için başvurulan semboller olduğunu düşünmektedirler (Yavuz, 1992, 99-100).

1.4.5. Haşır

Haşır sözlükte, bir kitleyi bulunduğu yerden çıkarmak ve onları bir meydana toplamak anlamına gelmektedir. Terim olarak haşır, yeniden dirilmeye birlikte varlıkların hesap vermek ya da Allah tarafından hesaba çekilmek amacıyla toplanması demektir. Yeniden dirilmeye birlikte toplanılacak yere ise “mahşer” adı verilir (Toprak, 1997, 416). Haşır konusunda Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde kayda değer bilgi bulunmamaktadır.

İslam inancında ise konuya ilişkin Kur'an'da insanların haşrolunacakları (Âl-i İmran, 3/158) ve bir araya toplanacakları (el-Hûd, 11/103) ifade edilmektedir.

Haşir, İslam düşüncesinde bazı kelimeler tarafından ba's ile eş anlamlı kullanılmakla birlikte birçok düşünür haşir kavramını ba's olayından sonra gerçekleşecek aşama, olarak ifade eder. Ayrıca haşir konusunda İslam bilginleri arasında ilahi huzura çıkıştan doğan mekân problemi üzerinden bazı tartışmalar da yaşanmıştır (Toprak, 1997, 417).

1.4.6. Hesap

Hesap, mükellef insanların dünyadaki davranışlarından dolayı ahirette Allah tarafından hesaba çekilmeleri anlamına gelmektedir (Yüksel, 1998, 240). Kıyamet gününde yeniden dirilme ve mahşer meydanında toplanma gerçekleştikten sonra hesap verme safhasının başlayacağı daha sonra da nihai sonun gerçekleşeceği yönünde genel bir inanış vardır.

Yahudilikte hesap vermenin genel olarak iyi ve kötü herkes için olduğu belirtilirken bazı pasajlarda, hesap vermeden takdir edilen yere gidecek insanların varlığından söz edilir. Pasajlarda bahsedilen iyi ve kötü insan nitelendirmelerinin İsrail halkı dışındaki diğer milletleri kapsayacak şekilde kullanıp kullanılmadığı net değildir. (Gürkan, 2008, 109-110). Hristiyan geleneğinde ise hesap görme işlemi İsa Mesih'e atfedilmektedir. Buna göre Mesih yeryüzüne ikinci gelişinde dirileri ve ölüleri yargılayacak sonrasında kötüler yok olacak, iyiler İsa ile birlikte dünyada tanrısal egemenliği kuracak ve birlikte bin yıl yaşayıp daha sonra birlikte ilahi aleme yükseleceklerdir (Gündüz, 2006, 83).

İslam düşüncesinde ahiretteki hesap sırasıyla sual, kitapların verilmesi ve mizan safhalarından geçerek gerçekleşecektir. Hesap görmenin ilk safhası sual işlemidir. Sual, inanç ve davranışlarının sorgulandığı evredir (Toprak, 2009, 446). Sual işleminden sonra her kişiye dünyada işlediği fiillerin yer aldığı belgeler verilir. Kur'an'da kitap ve suhuf şeklinde ifade edilen bu belgeye, daha çok amel defteri denmektedir. Amel defterinde insanın davranışları bir kitap halinde kendisine sunulacaktır (Kılavuz, 1991, 20). Hesap görmenin son evresi mizandır. Mizan, cezayı veya mükafatı gerektiren amellerin kemmiyet açısından değerlendirilmesi anlamına gelmektedir (Toprak, 2005, 211).

İslam düşüncesinde ahiretteki hesap aşaması ile ilgili, mezheplerin özellikle ayrılık fikrine düştüğü nokta mizanın mahiyetine yöneliktir. Mu'tezile alimleri konuyla ilgili olarak, amellerin keyfiyet olduğunu, ağırlıklarının olamayacağını, bu nedenle de

tartılmalarının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bazı Selefi alimler ise mizanı iki kefesi ve dili olan bir terazi formunda tanımlamışlardır (Topaloğlu vd., 2013, 275). Ehl-i sünnet alimleri her iki görüşün ortasını bularak mizanı amelleri ölçmeye yarayan ve iç yüzünün bilenemeyeceği ilahi bir adalet ölçüsü olarak belirtmişlerdir (Kılavuz, 2009, 363).

1.4.7. Cennet

Cennet sözlükte, bir şeyi örtmek ve gizlemek anlamına gelmektedir. Cennet, bitki ve ağaçlardan oluşan bahçe anlamında kullanılır. Terim olarak ise cennet, ahirette müminlerin kalacağı sonsuz mutluluk yeri olarak tanımlanmaktadır (Tunçbilek, 2005, 53-54). Batı dillerinde cennet anlamına gelen paradis (paradise) kelimesinin aslı Grekçe paradeisos kelimesidir. Paradeisos ise eski Farsçada, etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe gibi anlamlara gelen pairi-daêza kelimesinden gelmektedir (Şahin, 1993, 374).

Yahudilik inancında Eski Ahit'te cenneti ifade etmek için “aden” kavramı kullanılmaktadır. Aden ise, yeryüzü cenneti anlamına gelir. Yahudilerde ölümden sonraki cenneti ifade etmek için cennet bahçesi anlamında kullanılan “Gan Eden” terimi kullanılır (Ceyhan, 2019, 546-547). Yahudilik inancına göre cennet farklı kademelerden oluşan mekan şeklinde tasvir edilmekte ve cennetteki en yüksek mertebeye ise Tanrı'nın bizzat tecrübe edileceğinden bahseden ifadeler bulunmaktadır (Şahin, 1993, 374). Cennet'in yeri ile ilgili çölde, Tanrı Dağ'ında, kuzeyde, batıda ya da İsrail'in doğusunda olduğu şeklinde tartışmalar yaşanmış ve cennetin yeri konusu muğlak kalmıştır. Cennetin dünya yaratıldığından beri var olduğuna inanılır. Ayrıca Yahudiler kendilerinin cehenneme gitmeyeceklerini, tanrı tarafından bağışlanacaklarına inanırlar (Ceyhan, 2019, 552-554). Günümüz liberal Yahudi gruplarının çoğu cennetin varlığını kabul etmezler. Fakat bu tavır ahiretle ilgili kavramların muğlaklığından ötürü problem oluşturmamaktadır (Gürkan, 2008, 114).

Hristiyanlık inancında Yeni Ahit'te yer alan cennet fikri Eski Ahitte ve Yahudi geleneğinde yer alan ifadeler üzerinden şekil almıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda Hristiyanlık kendine özgü bir cennet telakkisi geliştirmiştir (Şahin, 1993, 376). Yeni Ahitte Tanrı'nın kendisine inananlar için gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve insan zihninin kavrayamadığı bir cennet hazırladığından bahsedilir. Ayrıca cennet,

Tanrıyı görmeyi, Mesih ile ebedi bir yaşamı ve sonsuz sevgiyi ifade eder (Gündüz, 2006, 88).

İslam inancında cennet anlatısı önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da cennet kelimesi, dünyadaki bir bağ, Adem ile Havva'nın meskun olduğu mekan gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte cennet kavramı daha çok ahiret hayatının safhalarından olan cennet anlamında kullanılmıştır (Topaloğlu, 1993, 376). Kur'an'da cennet için Adn (ikamet ve ebedilik cenneti), Firdevs (her şeyi ihtiva eden cennet bahçesi), Dâru's-selâm (selamet yurdu), Dâru'l-hulûd (ebedilik yurdu) ve el-Makâmü'l-emîn (güvenilir makam) gibi çeşitli isimler kullanılmıştır (Kılavuz, 1991, 372). Kur'an cennetin hem yapısına hem de sakinlerinin giyecekleri, yiyecek ve içecekleri gibi cennetteki yaşama ilişkin konulara kadar genişçe tasvirlerle yer vermiştir. Kur'an'da cennet, genişliği göklerle yer arasındaki mesafe kadar olan (Âl-i İmrân 3/313), içinde temiz su ve gür ırmakların (Muhammed 47/15) ve her türlü meyvelerin (er-Rahman, 55/68) bulunduğu bir yer olarak tasvir edilir. Ayrıca cennet sakinlerinin elbiselerinin halis ipekten ve süslerinin de altından (el-Kehf 18/31) olduğundan ve kendilerine hazırlanmış köşklerin (ez-Zümer 39/20) varlığından bahsedilmektedir.

İslam alimleri cennet hayatına yönelik bazı meseleler hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Allah'ın cennette görülüp görülemeyeceği (ru'yetullah) konusu başta gelen tartışmalardan biri olmuştur (Topaloğlu, 1993, 383). İslam mezheplerinden Cehmiyye ve Mu'tezile ru'yetullah konusu ile ilgili görme olayının gerçekleşmesi için yön, mesafe, hacim ve ışık gibi maddi unsurların gerekli olduğunu oysa Allah'ı böyle bir konumda düşünmenin imkansızlığını ifade ederek ru'yetullah'ın imkansızlığını savunmuştur (Topaloğlu vd., 2013, 288). Konu hakkında Ehl-i sünnet ise ahirette müminlerin Allah'ı görmelerinin aklen mümkün olduğunu ve nakil yoluyla da vacip olduğunu belirtmektedir. Zira Sünni kelimciler, bu dünyada varlıkların görülebilmesi için gereken şartların ahirette gerekli olmadığını ileri sürmektedirler (Kılavuz, 2009, 374-375).

İslam kelimcileri Kur'an'daki cennet tasvirlerinden anlaşılacağı üzere cennette sadece ruhlar aleminde değil ruh-beden bütünlüğü içerisinde yaşanacağını belirtmişlerdir. Buna karşılık İslam filozoflarının çoğunluğu ve bazı mutasavvıflar ahiret hayatının cismaniliğini kabul etmemişlerdir (Topaloğlu, 1993, 383). Cennet hayatının halihazırda mevcut olup olmadığı ve oradaki hayatın ebediliği konusu da İslam düşünürleri tarafından

tartışılmıştır. Hariciler ve Mutezile mezhepleri cennetin henüz yaratılmadığını iddia etmekte, Ehl-i sünnet alimleri ise cennetin yaratılmış olduğunu savunmaktadır (Topaloğlu vd., 2013, 289). Cennet hayatının ebediliği konusunda ise İslam mezhepleri arasında cennetin ebedî oluşuna ilişkin genel bir kabul olduğundan bahsedilebilir. Cennetin ebedî olmadığı yönünde yalnızca Cehm b. Safvan farklı görüş bildirmiştir (Topaloğlu, 1993, 385-386).

1.4.8. Cehennem

Cehennem sözlükte derin kuyu, hayırsız ve uğursuz gibi kelime anlamlarına sahiptir. Terim olarak ise cehennem, inkâr edenlerin ve günah içinde kalanların ahirette cezalandırılacakları yer anlamına gelmektedir. Dil alimlerine göre cehennem kavramının kökeni İbranice “gé-Hinnom” (Hinnom vadisi) ifadesine dayanmaktadır (Harman, 1993, 225).

Yahudilik inancına göre cehennem, büyük günün muhakemesinden sonra günahkarların atılacağı bir işkence ve azap yeridir. Cehennemdeki azabın tasvirinde ise oradaki azabın ateş, soğuk, duman, susuzluk ve karanlık şeklinde olacağı yönünde ifadeler yer almaktadır (Harman, 1993, 226). Yahudi geleneğindeki yaygın inanç cehennemin dünya yaratılmadan önce yaratılmış ve planlanmış olduğu yönündedir. Mekan olarak ise cehennemin, semanın üzerinde veya yerin alt kısmında olduğuna (Gürkan, 2008, 110) ve çölde, denizde, Kudüs’te cehennemin kapılarının olduğuna; cehennem kapılarından bir girişinin Hinnom vadisinde bulunduğu inanılır. Cehennemin ebediliği konusunda da iman edip günahı az olanların on iki ay kalıp oradan çıkacaklarına diğerlerinin ise ebediyen kalacaklarına inanılır (Harman, 1993, 226).

Hristiyanlık inancında cehennem, iman etmeyenlerin ceza yeri olduğuna inanılır. İnanişâ göre günahkârlar öldükten sonra cehenneme inerler ve orada ruh ve bedenleriyle azap çekerler. Hristiyan kutsal metinlerinde cehennemdeki azabın karanlık içerisinde sönmeyen ateşle olacağına ve bu azabın ebedî olacağına yönelik vurgu vardır (Harman, 1993, 226). Hristiyanlıkta cehennemdeki hayatın ruh ve beden bütünlüğü içerisinde yaşanacağına yönelik inanişın yanında bundan farklı olarak cehennemin soyut anlamda olduğu ve Tanrı’dan uzak olmayı ifade ettiği yönünde tasavvurlar da bulunmaktadır (Gündüz, 2006, 88).

İslam literatüründe cehennem ahiretteki azap yerini ifade etmek için kullanılır. Kur'an'da cehennem kavramı azap türlerini veya azap bölümlerinden birini ifade etmek üzere; cahim (alevi ve ısısı yüksek ateş), haviye (derin çukur), hutame (tutuşturulmuş ateş), sakar (kavurucu ateş) gibi isimlerle ifade edilmiştir (Topaloğlu, 1993, 227). İsimlerinden de anlaşılacağı üzere cehennem Kur'an'da daha çok ateş ile irtibatlandırılmıştır. Cehennemin yapısı ile ilgili olarak da (el-Hicr 14/214), dar bir mekân olduğu (el-Furkan, 25/13) ve duvarla ihata edildiği (el-Kehf 18/29) şeklinde bilgiler Kur'an'da yer almaktadır.

İslam düşünürleri cehennem konusu ekseninde bazı meseleleri tartışmıştır. Cehennemin halihazırda mevcut olup olmadığı meselesi bunlardan biridir. Düşünürlerin ekseriyeti cehennemin mevcut olduğu yönünde ittifak halinde iken Mu'tezile, Cehmiye ve Hariciler içerisinde bir grup cehennemin kıyametten sonra yaratılacağını düşünmektedir (Topaloğlu, 1993, 228). Cehennemdeki azaba yönelik ise İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu kafirlerle âsi müminler için ahiret azabının vuku bulacağı görüşünde birleşmişlerdir. Bunun yanında bazı alimler ve filozoflar yaratıcının kullarına azap etmemesi gerektiğini ifade ederek ahiretteki azabın fiilen gerçekleşmeyeceğini iddia etmişlerdir (Yavuz, 1991, 303). Cehennemdeki azabın sonsuzluğu ile ilgili olarak da Mu'tezile ve Hariciler cehenneme girenlerin hiçbir şekilde oradan çıkamayacağı ve sonsuza dek azap göreceği yönünde görüş bildirmiştir (Topaloğlu, 1993, 231). Ehl-i sünnet'e ve bazı Şia fırkalarına göre cehenneme giren müminler orada kalıcı olmayacaklar ve bir süre sonra oradan çıkacaklardır (Yavuz, 1991, 305). Zira onlar cehennemdeki azabın kafirler için sonsuz ve ebedi olduğu inancını benimsemişlerdir (Kılavuz, 2009, 372). Hişam b. Hakem ve İbnü'l Arabî gibi tasavvufçular ise cehennemliklerin bir müddet sonra bağışıklık kazanıp acı duymayacaklarını dolayısıyla cehennem sonsuz olsa da azabın sonsuz olmayacağını savunmuşlardır. Cehm b. Safvan ise cehennem azabının sonsuz olmayıp bir gün sona ereceğini iddia etmiştir (Topaloğlu, 1993, 231-232).

1.5. Tenasüh (Reenkarnasyon)

Tenasüh sözlükte, bir şeyi olduğu gibi nakletmek, bir şeyi kopyalamak, bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şeyi koymak anlamına gelir. Terim olarak ise tenasüh insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturan ruh, can ve nefes gibi manevi unsurların ölümden sonra bu

alemdede başka bir bedene geçmesidir (Yitik, 2011, 441). Arapça bir kavram olan tenasüh, Batı dillerinde Fransızca reenkarnasyon (Karaman, 2017, 10) ile Türkçe’de ruh göçü ve yeniden doğuş kavramlarıyla ifade edilir (Yitik, 2011, 441).

Tenasüh, günümüzde Hint kökenli dinlerde, bazı Afrika dinlerinde, Yahudi Kabala geleneği ve İslam’da Nusayrilik ve İsmailiyye gibi bazı heteredoks mezheplerce benimsenmektedir (Yitik, 2011, 441). Tenasüh düşüncesinin, Avrupa’da deizmle başlayan düşünce hareketler sonucunda teistik Tanrı inancının zayıflatılmasıyla doğan manevi boşluğun bastırılması düşüncesiyle yaygınlaştığı söylenebilir. Ayrıca küreselleşmenin de etkisiyle reenkarnasyonu benimseyen akımlar dünya çapında örgütlenme imkânı da bulmuştur (Bulğen - Baloğlu, 2011, 444). Bugün tenasüh anlayışı dünyada bir milyarı aşkın insanın benimsediği bir öğreti konumundadır (Karaman, 2017, 10). Yapılan araştırmalar Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da ortalama on kişiden ikisinin reenkarnasyon düşüncesini benimsediğini ortaya koymaktadır (Bulğen - Baloğlu, 2011, 444-445). İslam coğrafyasında da reenkarnasyon düşüncesinin ilgi görmesi dikkat çekmektedir. Oysa İslam, başta ahiret olmak üzere cennet-cehennem, mizan gibi temel inanç esaslarıyla çelişmesinden dolayı evrensel bir reenkarnasyon fikrine kapalıdır (Has, 2004, 399).

İnsanlık tarihsel süreç içerisinde geçmişten bugüne hiç değişmeyen birkaç soru üzerinde yoğunlaşmış ve bu sorulara cevap vermek için ürettiği fikirlerle çıkış noktası aramıştır. Bu soruların en önemlilerinden biri ölüm ötesi hayatın mahiyetidir (Has, 2004, 399). Bu manada insanın ölümden sonra bu dünyada veya başka bir alemde varlığını tekrar sürdüreceği inancına dayanan tenasüh öğretisi, ölümsüzlükle ilgili inançların bir türü olarak görülmektedir (Yitik, 2011, 441). Bununla birlikte İslamiyet’le diğer ilahi dinlerin uluhiyet ve ahiret anlayışını tenasühle bağdaştırmak mümkün değildir. Çünkü tenasüh, başta Tanrı ve ahiret inancı olmak üzere inanç esaslarının hepsini ilgilendirmektedir (Bulğen - Baloğlu, 2011, 445).

BÖLÜM 2: ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARINDA AHİRET İNANCI ÖĞRETİMİ

Bu bölümde lise düzeyinde din derslerinin verilmeye başlandığı 1967 yılından günümüze ahiret inancı öğretimini konu edinen ortaöğretim programları ve ders kitaplarında görülen değişimin mahiyeti değerlendirilmeye çalışılacaktır. Araştırma konumuzla ilgili içerik, Türkiye’de din eğitiminin tarihsel gelişimi dikkate alınarak ortaöğretim din dersinin isteğe bağlı olarak uygulandığı 1967-1982 arası dönem, din dersinin zorunlu olduğu ve ortaöğretim programlarının kısmi değişikliklerle uygulanageldiği 1982-2005 arası dönem ve ortaöğretim programında kapsamlı değişikliklerin yapıldığı ve günümüze kadar devam eden 2005-2018 arası dönem olmak üzere üç dönem halinde ele alınmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle ortaöğretim programları akabinde ders kitaplarının ilgili bölümleri incelenecektir.

2.1. Din Dersleri Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi

Bir dersin öğretim programının incelenmesi, o derse dair temel hususların bilinmesi noktasında önemli veriler sunacaktır. Gürel (2020, 25-26) tarafından yapılan çalışmada ilk ve ortaöğretimde peygamber inancı öğretimini temel hususiyetlerinin tespiti için ilgili derslerin öğretim programları, program yaklaşımları, hedefler, açıklamalar, kazanımlar ve etkinlikler ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu noktadan hareketle araştırmanın bu bölümünde, 1967 yılından günümüze kadar ortaöğretimde ahiret inancı öğretimini konu edinen din dersleri öğretim programları çeşitli ölçütler çerçevesinde analiz edilecektir.

2.1.1. 1967- 1982 Ortaöğretim Din Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi

29 Ekim 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde ortaöğretimle ilgili ilk program 1924 yılında yayımlanmıştır. Bu programda liselerin öğretim programında din derslerine yer verilmemiştir (Zengin, 2017, 55). Bu uygulama 1967 yılına kadar devam etmiştir (Ayhan, 2014, 146). 1967 yılına gelindiğinde ise Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun kararı ile lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında anayasanın “isteğe

bağlılık” kaydına ve “laiklik” prensibine uymak şartıyla haftada birer saat din dersi okutulmasına karar verildi. Bu dersler için hâlihazırda ders kitabı bulunmadığından kitap yazdırılıncaya kadar öğretmenlere, okutulabilecek kitapları içeren bibliyografya sunulmuştur (MEB, 1967, 371).

1967 Lise Din Bilgisi Öğretim Programı’nda dersin amacı olarak gençlere manevi bir alemin var olduğunu kavratmak ve değerlere karşı sevgi uyandırmak şeklinde ifadeler yer almaktadır (MEB, 1967, 372). 1967 Lise Öğretim Programı rasyonel temellere dayalı bir din anlayışını hedeflemektedir. Ayrıca program öğretmen ve konu merkezli bir anlayış üzerine kuruludur (Yürük, 2010, 76). Bu programda Lise 1. sınıfta “Dinler Tarihine Toplu Bir Bakış” konusu kapsamında ahiret konusuyla irtibatlı olarak “Amentüdeki Altı Esasa Kısa Temas” başlığı yer almaktadır. Bu başlıkta İslam dinindeki ahiret inancına değinilirken diğer dinlerdeki ahiret düşüncesine yönelik ifadeler yer verilmez (MEB, 1967, 372). Programda ahiret inancı ile ilgili herhangi müstakil bir ünite ise bulunmamaktadır. Araştırma konusuyla irtibatlı olarak tespit edilmiş konular Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2: 1967 Lise Din Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular

Sınıf	Konu
Lise 1. Sınıf	Semavi Dinler Arasında İslam Dini, Amentü’deki Altı Esasa Kısa Temas Başlıca Semavi Dinlerin İnanç Esaslarıyla İslami İnanç Esaslarının Kıyaslanması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1976 yılına gelindiğinde önceki programda bir değişiklik yapılarak 1. ve 2. sınıflarda yer alan Din Bilgisi dersleri artık liselerin 3. sınıfında da yer almıştır. Din Bilgisi dersi isteğe bağlı olarak haftada bir saat okutulmaya devam etmiştir. 1976 Ortaöğretim Din Bilgisi Öğretim Programı’nda dersin amacı için, öğrencilere İslam dininin iman esaslarını öğretmek ve “onların bu esasları hissedip yaşamlarına imkân ve zemin hazırlamak” ifadeleri bulunmaktadır (MEB, 1976, 338). 1976 Lise Din Bilgisi Programı, milli ve manevi değerleri bir arada işlemeye çalışan bir anlayışa sahiptir. Eğitim anlayışında ise önceki programda olduğu gibi öğretmen ve konu merkezli yapı devam etmektedir (Yürük,

2010, 78). Tablo 3’de görüldüğü üzere 1976 Lise Din Bilgisi Öğretim Programı’nda Lise 1. sınıfta “İslam Dini” ünitesinin alt başlığı olan “İman Esasları” altında “Ahirete İman” adıyla konu yer almaktadır. Diğer dinlerdeki ahiret anlayışına bu programda da yer verilmemiştir.

Tablo 3: 1976 Lise Din Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular

Sınıf	Konu
Lise 1. Sınıf	II. İslam Dini B) İman Esasları f) Ahirete İman

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.2. 1982- 2005 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi

Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihi, din eğitimi ve öğretimi açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Zira bu tarihte din öğretiminin örgün eğitim çatısı altında zorunlu hale getirilmesi kararlaştırılmıştır (Altaş, 2002, 146). Devlet Başkanının talimatlarıyla oluşturulan “Din Eğitimi Danışma Kurulu” 28 Mayıs 1981’den itibaren din öğretimi alanında yeni düzenlemeler yapmak üzere çalışmalara başlar. Çalışmaların neticesinde 1982’deki Anayasa düzenlemesi ile “Din Kültürü ve Ahlak Öğretimi” ortaöğretimde zorunlu bir ders olarak yerini alır. Yeni Anayasanın 24. Maddesi’nde; “Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” ibaresi yer almaktadır. Ayrıca 1974 yılında okul programlarına zorunlu olarak konulan Ahlak Dersi, din dersleri ile birleştirilmiş ve dersin adı Din ve Ahlak Bilgisi, sonrasında ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) olarak belirlenmiştir. Bu yeni ders temel eğitim 4-8. sınıflar arasında haftada ikişer saat, ortaöğretimde ise lise 1. 2. ve 3. sınıflarda haftada birer saat zorunlu okutulan ders olarak programdaki yerini almıştır (MEB, 1982, 155-160). DKAB dersleri günümüz ortaöğretim kurumlarında tüm sınıf seviyelerinde zorunlu bir ders olarak haftada iki saat verilmektedir.

1982 programında din ve ahlak öğretiminin temel amacı, öğrenciye Türk milli eğitim politikası doğrultusunda ve laiklik ilkesine sadık kalarak din ve ahlak bilgisi ile bilgi kazandırmak, dini ve ahlaki yönden faziletli insanlar yetiştirmek şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 1982, 155). Programdaki amaçlar göz önünde bulundurulduğunda 1982 programı bir önceki programa oranla daha öğrenen merkezlidir. Ayrıca bu programda bilişsel öğrenmelere daha fazla yer verilmiştir (Yürük, 2010, 79).

Tablo 4'te görüldüğü üzere, 1982 Ortaöğretim Programı'nda lise 1 sınıfında diğer dinlere yer verilmiş, dinler ilkel olan ve olmayan dinler şeklinde sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Programda ahiret inancı öğretimi müstakil bir konu başlığı altında incelenmemiş, lise 2. sınıfın I. ünitesi olan “İslam Güzel Ahlaktır” ünitesinin alt başlığı olarak “İslam'da İnanç Esasları” ve lise 3. sınıfın II. Ünitesi olan “Evrensel Bir Din Olarak İslamlık” ünitesinin alt başlıklarında ahiret inancına yönelik bilgiler şeklinde yer almıştır. 1982 Ortaöğretim Programı'nda da ahiret inancı konusu müstakil bir ünite ve konu başlığı olarak kendisine yer bulamamıştır.

Tablo 4: 1982 Lise Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredat Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konular

Sınıf	Konu
Lise 2. sınıf	Ünite I: İslam Güzel Ahlaktır 2. İslam'da İnanç Esasları
Lise 3. sınıf	Ünite II: Evrensel Bir Din Olarak İslamlık 7. İslam Dünya ve Ahiret Dinidir

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1988 ve 1992 DKAB öğretim programlarında önceki programa göre ilkeler, amaçlar ve içerik açısından birkaç değişikliğin haricinde önemli bir değişiklik içermeyen bir güncelleme yapılmıştır. (Zengin, 2017, 114). Dolayısıyla bu üç program bazı küçük farklarla birlikte içerik açısından neredeyse birbirlerinin aynısıdır. (Yürük, 2010, 79). Diğer dinlerin öğretimi açısından bakıldığında 1982 Öğretim Programından itibaren İslam dışı dinlerin programlarda yer almaya başladığı görülmektedir.

2.1.3. 2005- 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında Ahiret İnancı Öğretimi

1982 Programından 2005 yılına değin ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında bazı düzenlemeler dışında köklü bir değışiklik olmamıştır. Yaklaşık 23 yıl sonra gelişen ve değışen ihtiyaçlar çerçevesinde DKAB Ortaöğretim Programı yeniden hazırlanmıştır (Kaymakcan, 2007, 3). Yeni yöntem arayışları kapsamında 2005 Ortaöğretim Programı, program geliştirme süreçleri açısından kapsamlı ve sistematik bir özellik taşımakta (Zengin, 2017, 128), programın içeriğinde; programın vizyonu, programın temel yaklaşımı ve yapısı, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme ve değerlendirme gibi konularda geniş açıklamalara yer verilmektedir (MEB, 2005, 5-37). 2005 Öğretim Programında önceki programlardan farklı olarak ilk defa programın eğitim ve din açısından benimsediğı yaklaşım açıklanmıştır. Buna göre programda eğitimsel olarak yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zeka kuramı ve öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımı dikkate alınmıştır (Zengin, 2017, 129). Dini açıdan ise, batıl ve hurafeye bağılı bilgilerden uzak durularak İslam ile ilgili bilgilerde Kur'an merkezli, birleştirici ve mezhepler üstü bir yaklaşım benimsendiğı belirtilmiştir (MEB, 2005, 12). Diğere dinlerin sunumunda ise çoğulcu anlayış yönünde bir değışim yaşanmıştır. Böylece diğere dinleri objektif olarak öğretmeyi öngören “din hakkında” öğrenme modeli, geleneksel “dini öğrenme” modeline tercih edilmiş görünmektedir (Kaymakcan, 2007, 7).

Programın beraberinde getirdiğı en önemli yenilik, programın öğrenme alanları çerçevesinde yapılandırılmasıdır. Programda DKAB dersi; İnanç, İbadet ve Hz. Muhammed gibi çeşitli öğrenme alanı kapsamında yapılandırılmış, öğrenme alanları belirlenmiş ve konular bu alanlara göre sınıflandırılmıştır (MEB, 2005, 17). Ahiret inancı öğretimi ile ilgili ünite ve konular, “İnanç” öğrenme alanı altında yerini almıştır. Yine 2005 Programında ilk defa “amaç” kavramı yerine “kazanım” kavramı kullanılmaya başlanmıştır (MEB, 2005, 18-23).

2005 Ortaöğretim Programında ahiret inancı öğretimi ile ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinden dolayı öğretime konu edilmesi zor olan ahiret inancı konusu 12. sınıfta “Dünya Hayatı ve Ahiret” ünitesi adıyla yer almaktadır (Kaymakcan, 2007, 21). Ahiret inancına dair müstakil bir üniteden ilk defa bu programda bahsedilmiştir. Ayrıca önceki programlarda olduğu gibi ahiret inancı alt başlık

olarak 10. sınıf düzeyinde de yer almıştır. Böylece ahiret inancı öğretimi ile ilgili hem müstakil bir ünite hem de alt başlık olarak konu ilk defa bu kadar geniş bir kapsamda bu programda sunulmuştur.

Programın ahiret inancına ilişkin ünitesi 12. sınıfta yer alan “Dünya Hayatı ve Ahiret” adlı ünite dir. Bu ünite; “Hayat Amaçsız Değildir”, “Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı”, “Yaptıklarımızın Karşılığı Vardır”, “Yaşamak ve Yaşatmak Bir Sorumluluktur”, “Ölüm bir Hayat Gerçeğidir”, “Öte Dünyaya Uğurlama”, “Kıyamet” ve “Yeni Bir Hayat: Ahiret” alt başlıklarından oluşmaktadır. 12. sınıfta “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesinde dinlerin inanç bağlamında ortak özelliklerinden birinin de “Ahiret” inancı olduğu alt başlık olarak anlatılmıştır. Bu başlıkta ahiret inancının dinler için ortak bir değer olduğu yönünde vurgu yapılmıştır. 10. sınıfta “Allah İnancı” ünitesindeki “Temel İnanç Esasları” başlığı altında “Ahirete İman” konusu yer almaktadır. İslam’ın diğer inanç esaslarıyla birlikte verildiği bu başlık için özel olarak ahiret inancı ile ilgili bir kazanım yer almamaktadır. Konuyla ilgili kazanımlar Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 5:2005 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konu ve Kazanımlar

10. Sınıf	Ünite: Allah İnancı
Konular	Kazanımlar
6. Temel İnanç Esasları 6.6. Ahirete İman	9. İslam’ın temel inanç esaslarını sıralar. 10. İslam’ın temel inanç esaslarının kendi hayatındaki yerini ve önemini fark eder.
12. Sınıf	Ünite: Dünya Hayatı ve Ahiret
Konular	Kazanımlar
1. Hayat Amaçsız Değildir	1. Dünya hayatının bir amacı olduğunu fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular.

2. Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı 3. Yaptıklarımızın Karşılığı Vardır 4. Yaşamak ve Yaşatmak Bir Sorumluluktur 5. Ölüm Bir Hayat Gerçeğidir 6. Öte Dünyaya Uğurlama 6.1. Cenaze Namazı 6.2. Kur'an Okumak 6.3. Mevlit Okumak 6.4. Dua Etmek 6.5. Hayır Yapmak 7. Kıyamet 8. Yeni Bir Hayat: Ahiret	2. Yaşamda kendi amaçlarını belirler. 3. Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemli bir katkı sağladığının farkında olur. 4. Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğu bilincine varır. 5. Yaşamanın bir hak, yaşatmanın da bir sorumluluk olduğunun bilincinde olur. 6. Ölümün kaçınılmaz olduğunu bilir ve hayatta kalıcı eserler bırakmak için çalışır. 7. Dünyadan ayrılan kişiler için yapılan dinî uygulamaları örnekleriyle açıklar. 8. Cenaze namazına katılmanın dinî ve insanî bir görev olduğunun bilincine varır. 9. Kur'an ve mevlit okumak, dua etmek, hayır yapmak gibi dinî uygulamaları tanır. 10. Ölen birisinin yakınlarına baş sağlığı diler ve üzüntüsünü paylaşır. 11. Kıyamet ve ahiret kavramlarının anlamlarını kavrar ve sorumluluk bilinciyle hareket eder. 12. Ahiretin varlığını, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle ve evrenden örneklerle delillendirir.
12. Sınıf	Ünite: Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri
Konular	Kazanımlar
2. Dinlerin Benzerlik Özellikleri 2.1. İnanç Özellikleri 2.1.4. Ahiret	8. Dinlerdeki ahiret inançlarını karşılaştırır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2005 Öğretim Programı 2010 yılında güncellenmiş ve içerikte bazı konu ve kazanımlarla ilgili düzenleme yapılmıştır. 2010 Öğretim Programı, vizyon, temele alınan yaklaşım, genel amaçlar ve ilkeler açısından bir önceki programla bire bir aynıdır (Zengin, 2017, 154). 2010 Programında ahiret inancı konusunun ele alınışında önceki programa göre kayda değer bir değişiklik yaşanmamıştır. Ahiret inancı konusu 12. sınıfların 1. ünitesinde yer almaya devam etmiş ve 10. sınıfların 1. ünitesi'nde alt başlıkta kendine yer bulmuştur. 12. sınıfın 5. ünitesinde “Yaşayan Dinler ve Özellikleri” başlığında “Ahiret” alt başlığı programdan kaldırılmış, “İnanç Özellikleri” başlığı altında ahiret konusuna değinilmiştir. Ayrıca ahiret inancına dair kazanım da programda yer almıştır. 12. sınıf 1. Ünite'nin ahiret inancına ilişkin konu ve kazanım sayıları 2010 programında revize edilmiştir. (MEB, 2010, 53). Tablo 6'da 2010 programında ahiret inancına dair konu ve kazanımlar belirtilmiştir.

Tablo 6: 2010 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Konu ve Kazanımlar

10. Sınıf	Ünite: Allah İnancı
Konular	Kazanımlar
4. Temel İnanç Esasları 4.6. Ahirete İman	9. İslam'ın temel inanç esaslarını sıralar. 10. İslam'ın temel inanç esaslarının kendi hayatındaki yerini ve önemini fark eder.
12. Sınıf	Ünite: Dünya Hayatı ve Ahiret
Konular	Kazanımlar
1. Hayat Amaçsız Değildir 2. Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı 3. Ölüm Bir Hayat Gerçeğidir	1. Dünya hayatının bir amacı olduğunu fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular. 2. Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemli bir katkı sağladığının farkında olur.

4. Ahirete Uğurlama 4.1. Cenaze Namazı 4.2. Kur'an ve Mevlit Okumak 4.3. Dua Etmek ve Hayır Yapmak 5. Kıyamet 6. Yeni Bir Hayat: Ahiret	3. Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğu kavrayarak sorumluluk bilinciyle hareket eder. 4. Ölümün kaçınılmaz olduğunu fark ederek hayatta kalıcı eserler bırakmanın önemini kavrar. 5. Dünyadan ayrılan kişiler için yapılan dinî uygulamaları örnekleriyle açıklar. 6. Cenaze namazına katılmanın ve taziye de bulunmanın dinî ve insanî bir görev olduğunun bilincine varır. 7. Kıyamet ve ahiretle ilgili kavramların anlamlarını açıklar. 8. Ahiretin varlığını, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle ve evrenden örneklerle açıklar.
12. Sınıf	Ünite: Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri
Konular	Kazanımlar
2. Dinlerin Benzerlik Özellikleri 2.1. İnanç Özellikleri	7. Dinlerdeki ahiret inançlarını karşılaştırır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

MEB 2018 yılında kapsamlı bir yenileme çalışması içerisinde girerek ortaöğretim DKAB dersi için yeni öğretim programı hazırlamıştır. Programın girişinde öğretim programına dair genel açıklamalar, dersin felsefesi ve amaçları, vizyonu gibi konularda açıklamalar yer almaktadır. 2018 Programı, vizyon, temele alınan yaklaşım, DKAB dersinin felsefesi, genel amaçlar ve ilkeler açısından önceki programla benzerlik arz etmektedir. Yeni programda dikkati çeken ilk husus programın oldukça sadeleştirilmiş olmasıdır. Programdan etkinlikler bölümleri kaldırılmış bunun yerine açıklamalar, kazanımlar, konu başlıkları ve anahtar kavramlardan meydana gelen sade bir program tasarlanmıştır. Önemli bir husus da 2005 yılı itibarıyla programa konulan 9. sınıftan 12. sınıfa kadar yer alan öğrenme alanlarının kaldırılmış olmasıdır.

2018 Ortaöğretim Programında ahiret konusuna dair en önemli gelişme önceki programda 12. sınıf 1. üniteye yer alan “Dünya Hayatı ve Ahiret” ünitesinin kaldırılmış olmasıdır. Ayrıca 10. sınıf “Allah İnancı” ünitesi alt başlıklarından olan “Ahirete İman” başlığı dahil tüm alt başlıklar kaldırılarak ünite “Allah İnsan İlişkisi” başlığı altında yeniden düzenlenmiştir. Bir önceki programda 12. Sınıf 5. üniteye yer alan “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” adlı ünite kaldırılmış yerine 11. sınıflarda “Yahudilik ve Hristiyanlık” ve 12. sınıflarda “Hint ve Çin Dinleri” üniteleri getirilmiştir. “Yahudilik ve Hristiyanlık” ve “Hint ve Çin Dinleri” ünitelerinin kazanım ve amaçlarında ahiret öğretime yer verilmemiş fakat dinlerin inanç esaslarına değinildiğine dair bilgi verilmiştir. 2018 Programı ahiret inancı konusunda 11. sınıf 1. üniteye “Dünya ve Ahiret” adıyla yer vermiştir. Üniteye sırasıyla; “Varoluşun ve Hayatın Anlamı”, “Ahiret Alemi”, “Ahirete Uğurlama”, “Kur’an’dan Mesajlar: Bakara Sûresi 153- 157. ayetler” konularına yer verilmiştir. Anahtar kavramlar olarak da 11. sınıf “Dünya ve Ahiret” ünitesi için “ahiret”, “vefat” ve “cenaze”; 11. sınıf “Yahudilik ve Hristiyanlık” ünitesi için ahiret inancına yönelik herhangi bir kavram bulunmazken 12. sınıf “Hint ve Çin Dinleri” ünitesi için “tenasüh” ve “reenkarnasyon” kavramlarına yer verilmiştir (MEB, 2018, 25-35). Tablo 7’de 11. sınıf 1. ünite ve 5. üniteye dair ahiret inancı öğretimi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 7: 2018 Ortaöğretim DKAB Dersi Müfredat Programında Ahiret İnancı Öğretimi ile İlgili Kazanım ve Açıklamalar

11. Sınıf	Ünite: Dünya ve Ahiret
Kazanım ve Açıklamaları	
11.1.1. Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemini fark eder. ➤ Kur’an-ı Kerim’den dünya hayatının amacıyla ilgili örnekler verilmesine özen gösterilir. 11.1.2. Dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında ilişki kurar. 11.1.3. Ahiret hayatının aşamalarını ayet ve hadislerle temellendirir. ➤ Ölüm, kabir, berzâh alemi, kıyamet, ba’s, haşır, hesap, cennet ve cehennem kavramlarına yer verilir.	

➤ Kıyamet ve yeniden diriliş gibi konular akli ve naklî deliller ışığında ele alınır. 11.1.4. Cenaze uğurlama ile ilgili dini uygulamaları örneklerle açıklar. ➤ Vefat edenin vasiyet ve borçları; tekfin ve teşhiz, cenaze namazı, taziye ve Kur'an okuma, dua etme ve hayır yapmak konularına yer verilir. ➤ Cenaze namazına katılmanın ve taziye de bulunmanın, dinî ve insani bir görev olduğuna değinilir. ➤ Kültürümüzde cenaze uğurlama ile ilgili gelenekler tanıtılır; ayrıca Alevi-Bektaşilikte yer alan "Hakk'a Uğurlama Erkânı" gibi cenaze uğurlama geleneklerine de değinilir. 11.1.5. Bakara sûresi 153-157. ayetlerde verilen mesajları değerlendirir.	
11. Sınıf	Ünite: Yahudilik ve Hristiyanlık
➤ Yahudiliğin; ... inanç esaslarına ... yer verilir. ➤ Hristiyanlığın; ... inanç esaslarına ... yer verilir.	
12. Sınıf	Ünite: Hint ve Çin Dinleri
➤ Hinduizm'in ... inanç esaslarına ... yer verilir. ➤ Budizm'in ... inanç esaslarına ... yer verilir.	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de Tevhit-i Tedrisat kanunun devreye girmesiyle lise düzeyinde din dersleri sekteye uğramış 1967 yılı itibariyle din dersleri tekrar verilmeye başlanmış, derslerin içeriğini belirlemek adına Lise Din Dersleri Öğretim Programı hazırlanmıştır (Gürel, 2020, 387). Din Bilgisi ve Ahlak dersleri olarak okutulan daha sonra Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak isimlendirilen dersin içerik ve öğretim yöntemlerinde süreç içerisinde çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Programlarda meydana gelen değişikliklere kronolojik olarak bakarsak öncelikle 1967 programında, ahiret inancı dahil olmak üzere konuların İslam merkezli ve doktriner bir yaklaşımla sunulduğu anlaşılmaktadır (Zengin, 2017, 125). Program anlayışı açısından ise öğretmen ve konu merkezli bir program olduğunu söylemek mümkündür (Yürük, 2011, 117). 1976 yılında liselerin 1. ve 2. sınıfında yer alan Din Bilgisi dersleri 1976 yılında liselerin 3. sınıfına da konularak tüm sınıf seviyelerinde yer verilme kararı alınmıştır (Zengin, 2017, 127). 1976

Lise Din Bilgisi Programında önceki programın eğitim anlayışından farklı sayılabilecek bir değişikliğe rastlanmamaktadır. Ancak 1976 yılındaki programda konular daha ayrıntılı ve sistematik bir şekilde yer almıştır. Konuların daha ayrıntılı bir şekilde işlenmesinin sebebi din dersinin 3. sınıfta da verilmeye başlanmasından kaynaklıdır. (Yürük, 2011, 132).

1980 askeri ihtilalinden sonra MEB, öncesinde isteğe bağlı olan “Din Bilgisi” dersi ile zorunlu olan “Ahlak” dersini birleştirerek 1982 yılında “Din ve Ahlak Bilgisi Dersi” adıyla temel eğitim ve ortaöğretim düzeyinde zorunlu olarak okutulmasını kararlaştırmıştır (Zengin, 2017, 128). 1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Programı, program anlayışı açısından önceki programa oranla daha öğrenen merkezlidir. 1982 Ortaöğretim Programının amaç cümleleri incelendiğinde; kavramak, bilgi edinmek, benimsemek gibi kelimelerin geçtiği görülmektedir (Yürük, 2011, 145). 1988 Programında din öğretimi açısından önemli sayılabilecek değişiklik yapılmıştır. Buna göre öğretim programının hazırlanmasında sınıflarda farklı dinlere mensup öğrencilerin bulunabileceği göz önüne alınarak İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinler hakkında bilgilere yer verilmiştir (Zengin, 2017, 129). 1992 Ortaöğretim Programının önceki program ile içerik olarak bazı küçük değişikliklerin olması dışında çok fazla değişikliğin olmadığı görülmektedir (Yürük, 2011, 150). Bu programda özellikle toplumsal ve ahlaki konular ön plana çıkarılmıştır. 1982, 1988 ve 1992 programlarına bakıldığında İslam merkezli, doktriner yaklaşımın benimsendiği söylenebilir. Ayrıca diğer dinlerin öğretilmesine yer verilmiş, farklı din ve inançlara karşı hoşgörü kazandırılması amaçlanmıştır (Zengin, 2017, 129-130).

2000 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan programlar din öğretimindeki klasik ilmiyalci anlayışı değiştirme, din öğretiminde yeni gelişmeleri eksene alma ve eğitim aktivitelerinin işlevsel olmasını, yaşamla ilişkilendirilmesini sağlamaya yönelik adımları içermektedir (Altaş, 2002, 164-165). Nitekim 2000 yılından sonra uygulanan öğretim programları, program geliştirme süreçleri açısından önceki programlara göre yeni ve kapsamlı bir bakış açısı yansıtmaktadır (Zengin, 2017, 130). 2005 Öğretim Programı’nda temel olarak yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ kuramı ve öğrenci merkezlilik gibi yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Din açısından batıl ve hurafelerden uzak, Kur’an merkezli ve mezhepler üstü bir yaklaşım benimsenmiştir (Yürük, 2011, 165-166). Ayrıca

programda diğer dinlere de yer verilerek derse dinler arası açılımlı bir nitelik kazandırılmıştır (Zengin, 2017, 132).

2005 ve 2010 Ortaöğretim DKAB Programlarında temel yaklaşımlar nedeniyle önce doktrin merkezli din öğretimi yaklaşımlarından uzaklaşıldığı yerine daha objektif ve bilimsel yaklaşımların benimsendiği anlaşılmaktadır (Zengin, 2017, 133). 2018 Öğretim Programında ise önceki programda olduğu gibi yapılandırmacı öğrenme modeli, çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme, beceri temelli öğrenme yaklaşımları dikkate alınmış, İslam dini açısından mezhepler üstü bir yaklaşım; diğer dinler için ise dinler açılımlı ve olgusal bir yaklaşım benimsenmiştir (Avcı, 2019, 23).

İslam inanç ilkelerinin önemlilerinden biri olan ahiret inancı 1967 programında diğer dinlerle birlikte işlenirken 1976 programıyla birlikte ahiret inancı öğretiminde İslam inanç esaslarından biri olarak yer verildiği görülmektedir. 2005 yılına kadar ahiret inancı öğretimi konusu müstakil bir ünite olarak kendine yer bulamamıştır. Ahiret inancı öğretiminin 2005 yılına kadar bir ünite olarak işlenmemesi kanaatimizce bir eksiklikler. 2005 yılına kadar öğretim programlarında ahiret inancı ile ilgili bahisler doktriner bir yaklaşım anlayışıyla ele alınmıştır. 2005 Programında ahiret inancı öğretimi ile ilintili 12. sınıfta yer alan “Dünya Hayatı ve Ahiret” ünitesiyle ilk defa bir ünite, yalnızca ahiret inancı öğretimine ayrılmıştır. Bununla birlikte 10. sınıfta “Allah İnancı” ünitesinde alt başlık olarak “Ahirete İman” başlığı yer almıştır. 2005 Ortaöğretim Programında ahiret inancı konusu diğer dinler zaviyesinden de ele alınmıştır. 12. sınıf ünitesi olan “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesinde dinlerin benzer özellikleri başlığı altında ahiret anlayışlarına temas edilmiş, ahiret inancı olgusunun dinlerin ortak bir değeri olduğuna vurgu yapılmıştır. Önceki programlarda gündeme gelmeyen kapsayıcı, çoğulcu ve dinler açılımlı yaklaşımı göstermesi açısından bu programı farklı bir yerde konumlandırmaktadır (Gürel, 2020, 389). 2005 Ortaöğretim Programı ahiret inancı konusunu geniş kapsamlı olarak ele almıştır. 2010 Öğretim Programı önceki programın ahiret inancına yönelik kapsamını aynı şekilde devam ettirmiştir ancak 2018 programında ahiret konusuna sadece bir üniteye yer verilmiştir. Bununla birlikte 2018 itibarıyla ünite sayısı 6’dan 5’e düşürülmüş ve ders saatleri de 1’den 2 saate çıkarılmıştır. Bu yeni durum ahiret inancı konusunu öğrencilerle daha geniş bir sürede işleme ve öğrencilerin muhtemel sorularını sorma ve cevaplandırma imkanlarının artmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak 1967’den günümüze ortaöğretim din dersi programlarında doktriner, esasici ve daimici yaklaşımlar yerini yapılandırmacı yaklaşıma, öğretmen merkezlilik yerini öğrenci merkezliliğe, İslam merkezli din eğitiminden kapsayıcı, çoğulcu, dinler açılımlı bir yapıya evrilmiştir. Ahiret inancı öğretimi açısından da 2005 yılı programına kadar ünite alt başlıklarında yer alan konu; müstakil bir ünite, bir ünitenin alt başlığı ve diğer dinlerin zaviyesinden de ele alan 2005 ve 2010 programlarında en kapsamlı şekilde ele alınmıştır. 2018 programında ise dersin muhtevası azaltılmış, ahiret konusu müstakil bir ünite olarak yer bulmuştur. Diğer dinler açısından 11. ve 12. sınıflarda işlenen Yahudilik, Hristiyanlık, Hint ve Uzakdoğu dinlerinin yer aldığı ünitelerde ahiret düşüncesine kısaca değinilmiştir. Ünite sayısının azaltılıp haftalık ders saatinin artması dersin daha etkili ve kapsamlı işlenmesine de olanak sağlamıştır.

2.2. DKAB Ders Kitaplarında Ahiret İnancı Öğretimi

Ders kitapları, öğrencileri ahlaki ve insani değerler bakımından besleyen, ülkesine karşı sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren metinleri içerir; öğretim programının kazandırmayı amaçladığı değerleri kapsar nitelikte olur (MEB, 2006, 1126). Bu anlamda ders kitapları, eğitim ve öğretim teknolojilerindeki gelişmelere rağmen öğrenme sürecinin vazgeçilmez araçları olma özelliklerini devam ettirmektedirler (Aslan, 2010, 215). Ders kitapları hazırlanırken uzman ekiplerce oluşturulan bir kurul tarafından içerik, dil, anlatım ve üslup, öğrenme ve öğretme gibi çeşitli yönlerden ele alınarak hazırlanır (MEB, 2006, 1126). Çalışmanın bu bölümünde ahiret inancı öğretimi ile bağlantılı mevzuları konu edinen belirlemiş olduğumuz lise din dersi kitaplarının içerik özellikleri ele alınıp değerlendirilecektir. Araştırmamız kapsamında yer verilen lise din dersi kitapları ile ilgili genel ve tanıtıcı bilgiler Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8: Araştırma Kapsamında Yer Verilen Din Dersi Kitapları

Kitap Adı	Yazar	Yayınevi	Basım Yılı
Din Bilgisi I-II	Faik Türkmen	Yeni Adım Basımevi	1968
Din Bilgisi I-II	Mehmet Hocaoglu	İnkılap ve Aka Kitabevi	1971

Din Bilgisi I-II	Süheylâ Cankat	Emel Matbaacılık	1973
Din Bilgisi I-II	Abdullah Halacoğlu	Dizerkonca Matbaası	1974
Din Bilgisi I-II	Ahmet Gürtaş, Mustafa Uzunpostalıcı	İrfan Yayınevi	1975
Din Bilgisi I	Süleyman Ateş, Orhan Karmış	Üçer Ofset Matbaası	1976
Din Bilgisi I	Selçuk Eraydın, M. Yaşar Kandemir ve Selâhaddin Parlatır	Damla Yayınevi	1980
Din Bilgisi I-II	Ömer Okutan	İnkılap ve Aka Kitabevi	1980
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2	Süleyman Hayri Bolay	Milli Eğitim Basımevi	1982
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3	Mehmet Aydın	Milli Eğitim Basımevi	1987
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10	Komisyon	Devlet Kitapları Müdürlüğü	2007
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12	Komisyon	Başak Matbaacılık	2010
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11	Bekir Çelik, Ebru Karataş, Ömer Bahadır, Rifat Mehri, Yahya Dağ	MEB Devlet Kitapları	2018
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11	Bekir Pınarbaşı, Fikri Özdemir	SDR Dikey Yayıncılık	2019

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12	Ali Kuzudişli	Eksen Yayıncılık	2019
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12	Feramuz Yılmaz, H. İsmail Doğan, Sümeyye Doğan, Yusuf Öztürk	MEB Devlet Kitapları	2021

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın bu bölümüyle benzerlik gösteren Gürel (2020, 27) tarafından yapılan araştırma peygamber inancı öğretimi çerçevesinde din dersi kitaplarının içerik analizi; hazırlık çalışmaları, tematik okuma, ilgili kavramlara yer verme, ayet ve hadis kullanımı, okuma metinleri, etkinlikler, kaynaklar ve ünite değerlendirmeleri gibi yönlerden ele alınmıştır. Gürel'in çalışmasından hareketle bu çalışmada ahiret inancı öğretimi ile ilgili mevzuları konu edinen ortaöğretim din dersi kitaplarının içerik analizini yaparken aşağıdaki değerlendirme kriterleri dikkate alınacaktır:

- Tematik okuma,
- Konu ile ilgili kavramlar,
- Ayet ve hadis kullanımı,
- Kaynaklar.

2.2.1. Tematik Okuma

Ortaöğretim din dersi kitaplarının teorik anlatıma yer veren bölümlerinde ahiret inancı öğretimi bağlamında benzer ve farklı özellikler taşıyan içerikler bulunmaktadır. Bununla birlikte kitapların genelinde “ahirete iman, hayatın anlamı, ahiret hayatının evreleri, ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri” gibi konular, ortak işlenen temalar olarak yer almaktadır. Bu konuların dışında bazı ders kitaplarında sadece o kitaba has farklı konu başlıkları da mevcuttur. Fakat çalışmada ortak işlenen temalar incelendiğinden farklı konu temalarına değinilmeyecektir. Bu kısımda ortaöğretim din dersi kitaplarında ahiret inancı öğretimi kapsamında anlatılan temalar, ders kitaplarında yer bulması açısından incelenecektir.

2.2.1.1. “Ahirete İman” Teması

Ahiret inancı öğretimi kapsamında ortaöğretim din dersi kitaplarında ele alınan öncelikli tema “Ahirete İman” temasıdır. 1967 ve 1976 Lise Öğretim Programı çerçevesinde okutulan Hocaoglu (1971) ve Okutan (1980)’a ait din dersi kitapları dışındaki diğer kitaplar ilgili temaya yer vermiştir. Temanın yer aldığı din dersi kitaplarına bakıldığında ilk olarak Türkmen (1968, 16) “Ahirete iman etmek Müslümanların temel görevleri arasındadır.” şeklinde konuyu kısaca açıklamıştır. Cankat (1973, 24), konuya; “Öldükten sonra başlayacak ebedi bir hayatın varlığına inanmak fikri bir hayli eskidir. Eski Mısırlılarda, Mecusilikte, Hint dinlerinde, Hristiyanlık ve Yahudilikte az çok farklarla bu inanç vardır.” açıklamasıyla genel bir yaklaşım ile değinmiştir. Halacoğlu (1974, 37), “Ahirete iman etmenin imanın şartlarından biri olduğunu” belirtmiştir. Devamında ise “Ahirete iman itikadı Allah’a iman itikadından sonra en kuvvetli itikattır.” şeklindeki açıklamasıyla ahiret inancının iman esasları arasındaki önemine dikkat çekmiştir. Gürtaş ve Uzunpostalcı (1975, 41) ders kitabında konuyu “İman şartlarından beşincisi ahiret gününe inanmaktır” şeklinde kısaca açıklamıştır. Ateş vd. (1976, 53), ahirete iman temasını biz dilini kullanarak “Dinimizdeki iman esaslarının en önemlilerinden biri de ikinci bir hayatın geleceğine inanmaktır.” sözleriyle ifade etmiştir. Eraydın vd. (1980, 35), ilgili temayı “Ahirete iman İslam dininin inanç esaslarından biridir.” şeklinde kısaca açıklamıştır. 1967 ve 1976 Lise Ortaöğretim Programını referans alan din dersi kitaplarında “Ahirete İman” teması özelinde verilen anlatımlar göz önünde bulundurulduğunda ilgili temaya ders kitaplarında bazı istisnalar olsa da kısaca değinildiği görülmektedir.

1982 Lise Öğretim Programını esas alarak okutulan Bolay (1982) ve Aydın (1987)’a ait din dersi kitaplarında da ahirete iman temasına yer verilmiştir. Bolay (1982, 5), ilgili tema bağlamında “Ahirete inanmak konusu Kur’an’da büyük bir yer tutar.” cümlesine yer verirken; Aydın (1987, 143) ilgili temayı anlatırken, ahirete iman etmeyi Allah’ın dünya ve ahireti birlikte düşünmemizi istemesi fikri ile hareket etmiş, konuyu Bakara sûresi 201. ayetin meali ile desteklemiştir.

2000’li yıllarda okutulan DKAB ders kitaplarına göz atıldığında ahirete iman temasına ders kitaplarında rastlanır. 2005 Ortaöğretim Programına göre komisyon tarafından hazırlanan 10. sınıf ders kitabında (2007) ahirete iman teması kısa bir şekilde işlenmiş, ahirete iman konusunun tüm peygamberlerce dile getiren bir husus olduğuna dikkat çekilmiştir: “Hz. Adem’den Hz. Peygambere kadar gelen peygamberlerin tamamı ahiretin

varlığını insanlara bildirmiştir” (Komisyon, 2007, 31). 2010 yılında okutulan 12. sınıf ders kitabında ise temayla ilgili ahirete inanmanın fert ve sosyal hayat için önemli oluşuna vurgu yapılarak şu şekilde ifade edilmiştir: “Ahiret inancı, fert için olduğu kadar sosyal hayat için de çok önemlidir” (Komisyon, 2010, 25).

2018 Ortaöğretim Programını referans alan 11. sınıf din dersi kitaplarından Çelik vd. (2018, 16) tarafından kaleme alınan kitapta ahirete iman temasına ilişkin, “Ahiret inancı, İslam inanç esaslarından biridir”, ifadesine yer verilmiştir. Pınarbaşı-Özdemir (2019, 12) tarafından yazılan din dersi kitabında ise tema ile ilgili biz dilini kullanarak, dinimizde yer alan temel inanç esaslarından biri ahirete inanmaktır, şeklinde açıklama getirilmiştir.

Verilen bu bilgiler ışığında 1967’den günümüze ortaöğretim din dersi kitaplarında “Ahirete İman” temasının işlendiği ve genellikle içeriğinin benzer olduğu anlaşılmaktadır. İslam’ın temel esaslarından biri olan ahirete imanın ders kitaplarında işlenmesinin, İslam dininin anlaşılması yönünde önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

2.2.1.2. “Hayatın Anlamı” Teması

Ahiret inancı öğretimi bağlamında din dersi kitaplarında ele alınan diğer tema da “Hayatın Anlamı” temasıdır. 1967 Lise Öğretim Programı kapsamında okutulan din dersi kitaplarının iki tanesi dışında diğer ders kitapları ilgili temaya yer vermiştir. Hayatın anlamı temasına yer vermeyen din dersi kitapları, Hocaoglu (1971) ve Eraydın vd. (1980)’e aittir. İlgili temaya ders kitabında yer veren Türkmen (1968, 17), “Ahiret bu dünyanın devamı olan manevi bir dünyadır. Burada yaşadığımız kısa hayatın hesabını orada iyi verebilirsek, bu dünya hayatının tamamen dışında, bütün gam ve kasvetten uzak, tam bir bolluğa kavuşacağız.” şeklinde temayı açıklamıştır. Cankat (1973, 24) ilgili temada adalet fikri üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Buna göre: “İnsan iyi ve kötü davranışlarının tam karşılığını içinde yaşadığı kısa süre içinde göremez. Kötü hareketlerinden pişmanlık duyacağı, tövbe edeceği düşüncesi ile ölünceye kadar imkân verilir. Fakat Allah’ın adaleti mutlaktır. Yapılan hareketler tam karşılığını er geç bulacaktır.” ifadelerine yer vermektedir. Diğer ders kitaplarına nazaran Halacoğlu (1974) din dersi kitabında hayatın anlamı temasına daha fazla yer vermiştir. Yazar tema kapsamında, insanın ilk yaratılışına ve dünyaya gönderilişine, mükellef bir varlık oluşuna dikkat çekmekte ve dünya hayatının bir amacı olduğunu ifade etmektedir (Halacoğlu, 1974, 37). Gürtaş-Uzunpostalıcı (1975) ve Ateş vd.(1976) hayatın anlamı temasıyla ilgili

olarak dünya hayatının sonlu oluşuna dikkat çekmişlerdir. Gürtaş-Uzunpostalcı (1975, 41): “Üzerinde yaşadığımız dünyanın ve gökteki diğer cisim ve canlıların hayatı belli bir müddet sonra sona erecektir” ifadelerine yer verirken; Ateş vd. (1976, 53) ise; “Üzerinde yaşadığımız dünyanın da her fâni gibi bir eceli vardır. Bu ecel gelip çatınca onun da sonu gelmiş olacaktır.” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Okutan (1980, 28), hayatın anlamı teması bağlamında dünya hayatının imtihan yeri olmasına dikkat çekmektedir: “İnsan, maddi ve manevi varlığı, aklı, zekâsı, vicdanı vb. kabiliyetleri ile iyilik ve kötülükle imtihan olunmak üzere yeryüzüne gelir”.

1982 Lise Öğretim Programı kapsamında okutulan Bolay (1982) ve Aydın (1987)’a ait ders kitaplarında ahirete iman konusu bağlamında hayatın anlamı teması işlenmiştir. Bolay’ın (1982, 5) kitabında tema bağlamında dünya hayatının ahiretin kazanıldığı bir yer olduğu üzerine durulmuş ve hayatın mutlaka bir amacı olduğu şu şekilde vurgulanmıştır: “Ahiret hayatı, bu dünyada kazanılan bir hayattır. Bunun için dünyada yaşadığını unutmamak ama Allah’ın emrine uygun yaşayarak hesap verileceğini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Hayatın elbette bir amacı vardır. Çünkü, yüksek bir yaratılışla bu dünyaya gönderilmiş olan insanın amaçsız bir şekilde başıboş yaşaması düşünülemez”. Aydın (1987, 32) ise tema ile ilgili dünya hayatının imtihan yeri olduğu fikrini şu şekilde öne çıkarmıştır: “Dinimiz, bu dünyanın bir imtihan dünyası olduğunu söyler. Öteki dünyadaki mutluluk da mutsuzluk da bu dünyada kazanılır. Ölümünden sonra yaşamaya devam edecek olan, ilahi emirler istikametinde çalışıp geliştirdiğimiz, kişiliğimizdir”.

2007 Ortaöğretim Programına göre hazırlanmış 10. sınıf ders kitabında (2007) “Hayatın Anlamı” temasına yer verilmemiştir. 2010 yılında hazırlanmış olan 12. sınıf ders kitabında ise “Hayatın Anlamı” temasıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Buna göre tema bağlamında hayat amaçsız değildir, ahirete imanın dünya hayatını anlamlandırmaya katkısı, yaptıklarımızın karşılığı vardır, yaşamak ve yaşatmak bir sorumluluktur, ölüm bir hayat gerçeğidir alt başlıkları işlenmiştir (Komisyon, 2010, 9-19). Bir ünitenin tamamının ahirete iman konusu kapsamında işlendiği bu ünitenin, ağırlıklı olarak dünya hayatının anlamı konusuna vurgu yaptığı söylenebilir.

2018 Öğretim Programını referans alan Çelik vd. (2018) tarafından yazılan din dersi kitabında hayatın anlamı teması ilgili ünite de bir başlık altında yer bulmuştur. Tema ile

ilgili okuyucuya, insanın birtakım sorularla hayatın amacını sorgulayan bir varlık olduğu, hayatın amaçlarından birinin de Allah'ın rızasına uygun yaşam sürmek olduğu, insanın sorumluluktan uzak tutulabilecek bir varlık olmadığı yönünde bilgiler sunulmuştur (Çelik vd., 2018, 14-15). Pınarbaşı-Özdemir (2019) tarafından hazırlanan din dersi kitabında ilgili tema bir önceki kitapta olduğu gibi başlık altında işlenmiştir. Tema kapsamında kitapta, öğrencilere hayatın bir amacı olduğu, dünya hayatının bir imtihan yeri olarak görülmesi gerektiği, insanın yaptıklarından sorumlu tutulduğu, dünya hayatının anlamlandırılmasının bir yolunun da ahiret inancı olduğu yönünde bilgiler vermektedir (Pınarbaşı-Özdemir, 2019, 10-14).

“Hayatın Anlamı” teması bağlamında buraya kadar anlatılanlardan hareketle, ilgili temanın ortaöğretim din dersi kitaplarında günümüze yaklaştıkça daha fazla yer bulduğu, temayı işleyen ders kitaplarındaki anlatım ve kavramsal ilişkilerinse öğrencilerin anlayış seviyesine uygun olduğu bu yönüyle de başarılı olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

2.2.1.3. “Ahirete İmanın Bireysel ve Toplumsal Değeri” Teması

Din dersi kitaplarında ahiret inancı öğretimi bağlamında ele alınan temalardan biri de “Ahirete İmanın Bireysel ve Toplumsal Değeri” temasıdır. 1967 Lise Öğretim Programını referans alan din dersi kitapları içerisinde en fazla yer bulan bu tema olmuştur. İlgili temaya yalnızca Okutan (1980)'a ait din dersi kitabında yer verilmemiştir. İlk olarak Türkmen (1968), din dersi kitabında ilgili temayı işlerken ahirete iman etmenin insanlardaki adalet beklentisi, olumsuzluklara karşı sabır gösterilmesi ve insanın ahlak sahibi bir birey haline gelmesi gibi olumlu sonuçları üzerinde durmuştur. Kitapta tema şu şekilde ifade edilmektedir: “Kötülük yapanların bir an evvel cezalarını bulmalarını istiyoruz. Bu isteğimiz en güzel şekilde ahirette, yani ölüm ötesi hayatta, Tanrının huzurunda olacaktır. Sabrettiğimizde bütün kötülük sahiplerinin yaptıklarının karşılığını göreceklerini o alemde seyredeceğiz. Eğer insan ahirete inanırsa bu dünyada kötülük işlemeyecektir.” (Türkmen, 1968, 16-17). Hocaoglu (1971, 40), din dersi kitabında ahiret inancının özellikle bireysel değerine temas etmiştir: “Bu inanış insana yaptığı işlerden ötürü sorumluluk yükler. İnsanı yüksek hayata hazırlar. İnsana kötü işlerden sakınmayı, kötülük yapmayı, hatta kötü şeyler düşünmeyi önler”. Cankat (1973, 24), ilgili temaya dünya hayatının sınav yeri olduğunu vurgulayarak kısaca değinmiştir: “Bizim

bilemeyeceğimiz bir vakitte bir sınav yeri olan bu hayatın sonu gelecek, kıyamet kopacaktır”. Halacoğlu (1974, 38) din dersi kitabında temayla ilgili olarak: “İslam dininin telkin ettiği itikat, insanın en geniş çalışma ve başarıma yolunu açan, bu yolda bütün kuvvetlerini geliştirmeye ve ilerletmeye sevk eden, onu en nihayet bütün çalışmalarının ve bütün ilerlemelerinin neticesi olarak daha üstün bir yükselme alemine kavuşturan asıl bir itikattır.” ifadelerine yer vermiştir. Gürtaş-Uzunpostalıcı (1975, 42-43) din dersi kitabında, ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri teması kapsamında, “Ahirete İnanmanın Pratik Hayattaki Değeri” adıyla bir alt başlık kullanmış ve bu başlık altında özetle: “İnsanın sorumluluk sahibi bir varlık olduğu, hesap verme bilincinin kötülükten sakınma gayreti vereceği, fertleri ve toplumları medeni yaşayış seviyesine ulaştıracak olan tek şeyin ahiret inancı olacağı.” ifadelerine yer vermiştir. Ateş vd. (1976) tarafından kaleme alınan din dersi kitabının ahirete iman konusu ağırlıklı olarak ilgili tema kapsamında işlenmiştir. Temaya yönelik: “Ahirete İmanın Lüzum ve Önemi”, “Ahireti İnkâr Etmenin Zararları”, “Ahirete İmanın Dünya Hayatındaki Faydaları” ve “Ahirete İman Dünya Hayatını Terk Etmeyi Gerektirmez” başlıkları kullanılmıştır. Müellifler tema bağlamında özetle: “Adaletin meydana çıkması, insanın sorumluluk duygusu ile anlam kazanması, psikolojik olarak insanı iyileştirmesi, insanların hayatına bir düzen getirmesi ve böylece kalkınmanın sağlanması.” şeklinde açıklamıştır (Ateş vd., 1976, 54-58). Eraydın vd. (1980) tarafından yazılan din dersi kitabında söz konusu tema: “Ahirete İmanın İnsan Üzerindeki Etkileri”, başlığı altında incelenmiştir. Diğer kitaplara benzer ifadelerle ahirete inanan kişilerin sahip oldukları özellikler kısa kısa ifadelerle dile getirilmiştir. Buna göre; “Ahiret inancı insanların dünya hayatını düzenler ve onları güzel davranışlara sevk eder. Ahiret fikri insanların birbirleriyle olan ilişkilerini bir uyum içinde düzenler. Ahirete inanan kişi kötü ve uygunsuz davranışlardan kaçarken, hayatını en iyi amaçlar uğrunda harcamak adına her fırsatı değerlendirir.” ifadeleri ile tema işlenmiştir (Eraydın vd., 1980, 36).

1982 Lise Öğretim Programı kapsamında okutulan Bolay (1982) ve Aydın (1987)’in din ders kitaplarında ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri teması yer bulmuştur. Bolay’ın (1982, 5) din dersi kitabında temaya ilişkin kısaca bir açıklaması şu şekilde verilmiştir: “Ahiret inancı ve orada bir hesaptan geçirilmek düşüncesi insanın günlük yaşayışında kötülükten caydırıcı bir etki yapar”. Aydın (1987, 33) ise tema bağlamında “Dinimiz, her konuda olduğu gibi dünya ve ahiret karşısındaki tutumumuzda da aşırılığa

kaçmamamızı hem dünyanın hem de ahiretin iyilikleri için çalışmamızı ister.” ifadelerine yer vermiştir.

2000’li yıllardan sonra kaleme alınan DKAB ders kitaplarında da ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri temasına yönelik açıklamalara yer verilmiştir. 2007 yılında basılan ders kitabında tema bağlamında ahiret inancının insanın bireysel ve toplumsal hayatı üzerinde olumlu etkiler bıraktığı maddeler halinde sıralanmıştır. Buna göre özetle ahiret inancının, insanı ölüme hazırlıklı olmaya davet ettiği, dünyadaki haksızlıklara karşı teselli ettiği, davranışlar üzerinde otokontrol sağladığı, kişileri güzel davranışlar yapmaya sevk ettiği ve bireyin huzurlu olmasına katkı sağladığına değinilmiştir (Komisyon, 2007, 32). 2010 yılında okutulan 12. sınıf ders kitabında ise temayla ilgili olarak: “Ahirete İmanın Dünya Hayatını Anlamlandırmaya Katkısı” başlığı altında ahiret inancının bireysel ve toplumsal değerine yönelik ifadeler yer almaktadır. Kitapta tema kapsamında ahiret inancının, hayata bir amaç kattığına, zorluk ve sıkıntılara karşı sabır verdiğine, insanı kötülüklerden kaçındırdığına, ölüm korkusunu bastırdığına, dünyevi menfaatlardan kişileri koruduğuna ve erdemli bir yaşam ideali meydana getirdiğine değinilmiştir (Komisyon, 2010, 13).

2018 Ortaöğretim Programına göre hazırlanan ders kitaplarından Çelik vd. (2018) tarafından yazılan kitapta ilgili temaya yer verilmiştir. Temaya ilişkin bilgiler “Ahiret İnancının İnsana Kazandırdıkları” başlığı altında okuyucuya sunulmuştur. Başlık altında özetle, ahiret inancının toplumda iyilik ve refahın artmasına olumsuzlukların azalmasına vesile olacağına; ahiret inancına sahip kişilerin hayatını düzen ve disiplin içerisinde yaşayacağına, sorumluluk duygularının yüksek olacağına değinilmiştir (Çelik vd., 2018, 16-17). Pınarbaşı-Özdemir (2019) tarafından yazılan din dersi kitabında ahiret hayatının bireysel ve toplumsal değeri hakkında kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Daha çok ahiret inancının bireysel yönünü ifade eden kitapta: “Ahirete inanan kişilerin güzel davranışlarda bulunması, salih ameller işlemesi hayatını anlamlı bir şekilde sürdürmesi gerektiğini ortaya koyar.” şeklinde açıklanmıştır (Pınarbaşı-Özdemir, 2019, 14).

Verilen bilgiler ışığında ortaöğretim din dersi kitaplarında “Ahirete İmanın Bireysel ve Toplumsal Değeri” temasının genel olarak ders kitaplarında işlendiği görülmektedir. İlgili temanın ders kitaplarında yer alması öğrencilerin ahiret inancının bireysel ve toplumsal

alanday faydalarının olduğunu bilmesi, ahiret inancına yönelik bilinçlerinin artmasına neden olacaktır.

Ahiret inancı öğretimi ile ilgili ders kitaplarında yapılan içerik analizin ilk basamağı olan tematik okuma bölümünde kitaplarda; ahirete iman, hayatın anlamı, ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri gibi konular ele alınmıştır. Bu konular ders kitaplarının özellikle üzerinde durdukları ana temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahirete iman teması, günümüze kadar benzer içerikler göstererek gelmiştir. Hayatın anlamı teması ise ders kitaplarında yeterli düzeyde yer bulmakla beraber 2005 yılından sonra bu temanın öğretim programlarında ve ders kitaplarında daha fazla yer aldığı söylenebilir. Nitekim öğretim programlarında “Dünya Hayatının Bir Amacı Olduğunu Fark Eder” şeklinde kazanımlar başat olarak yer almakta; ünite başlıklarında ise “Dünya Hayatı ve Ahiret”, “Dünya ve Ahiret” ifadeleriyle hayatın anlamına yönelik vurgu yapılmaktadır. Ahirete imanın bireysel ve toplumsal değeri adlı tema da kitaplarda yer bulmuştur. İlgili tema ile öğrencilerin ahiret inancı ile gündelik hayat arasında bağlantı kurmasına katkı verdiği düşünülebilir.

2.2.2. Konu ile İlgili Kavramlar

Dini kavramların öğretimi, bireyi din hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme çabasına yardımcı olur. Kavramlar bu anlamda bilgilenmenin en temel parçasını oluştururlar. Kavram öğretimi ile dini bilginin sunumu yapılabilir böylece öğrenciler kavramlar üzerinden dini bilginin özelliklerini de öğrenebilir (Akyürek, 2003, 129-130). Ahiret, ölüm, kabir/berzah, kıyamet, ba’s, haşır, hesap, cennet ve cehennem ahiret inancı ile ilgili kavramlardır. Dini kavramların öğretimi konusunda özellikle 2000’li yıllardan sonra ders müfredatlarında gelişmeler yaşanmış, kavram öğretimine daha fazla dikkat çekilmiştir (Yürük, 2010, 84).

1967 itibarıyla kullanıma başlanan kitaplar içerisinde yalnızca Türkmen (1968)’in kitabında ahiretle ilgili kavramlara yer verilmemiştir. Hocaoglu (1971)’nin din dersi kitabında konuyla ilgili olarak “kıyamet, hesap/din günü, cennet, cehennem, berzah alemi ve ölüm” kavramlarına değinilmiş, bu kavramlarla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Kitapta kıyamet ve hesap günü kavramları: “Her şeyin bir sonu olduğu gibi dünyanın ve bütün kâinatın da bir sonu vardır. Kâinatın sonu gelecek; Allah’tan başka hiçbir varlık kalmayacaktır. Bugüne kıyamet günü denir. Kâinat bir zaman böyle kalacak İsrail tekrar

sûr'a üfleyecek, bütün yaratılmışlar tekrar dirilecek, herkes hesabını verecektir. Bugüne hesap günü yahut din günü denir.” şeklinde tanımlanmıştır. Cennet ve cehennem kavramları ise birlikte açıklanmıştır: “İnsanlar dünyadaki iyi veya kötü işlerinin hesabını verecekler, iyi işlerin karşılığı iyilik ve cennet, kötü işlerin cezası kötülük ve cehennem olacaktır”. Ölüm kavramı, “halk arasında ölümü küçük kıyamettir, diye tarif ederler.” cümlesiyle kısaca açıklanmıştır. Yazar son olarak berzah kavramını: “İnsan ölünce vücudu mezarında çürür, dağılır, toprak olur. Ruh ne çürür ne dağılır, sonsuzdur. Ruh mezarda huzur içinde ya da azap içinde din gününün kurulmasını bekler. Buna berzah alemi denir. Bu dünya değildir. Ahiret de değildir. İkisinin ortası bir şeydir. Tıpkı uyku gibi. İslam dininde bunlara inanmak şarttır.” ifadeleriyle geniş bir şekilde açıklamıştır (Hocaoğlu, 1971, 40).

Cankat (1973), müellifi olduğu din dersi kitabında ahiret ile ilgili; “kıyamet, cennet, cehennem ve şefaât” kavramlarına yer vermiştir. Kıyamet kavramı ile ilgili kısaca: “hayatın sonu” ifadesini kullanan Cankat, Cennet ve Cehennem kavramları ile ilgili olarak da “güzel işler işleyenlerin yeri cennet; sınavda başarısız olanların yeri ise cehennemdir.” ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca kitabında ilk defa şefaât kavramından bahseden Cankat olmuştur. Müellif şefaât kavramını: “Allah’ın sevgili kulları bu büyük günde yine O’nun izni ile günahkârlar için şefaât dileyceklerdir” şeklinde tanımlamıştır (Cankat, 1973, 24-25).

Halacoğlu (1974), müellifi olduğu ders kitabında ahiretle ilgili “cennet ve cehennem” kavramlarını açıklamıştır. Müellifin tanımlamasına göre; “Cennet iyi ve doğru insanların ikametgâhı; cehennem, insanların yaptıkları kötülöklere mukabil görecekları bir cezadır”. Cennet ve cehennem safhalarına kitabında ayrı bir başlık ayıran Halacoğlu her iki evre için de daha detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre cennet ve cehennem halihazırda mevcut iken; müminler cennette, kafirler de cehennemde ebedi olarak kalacaktır. Ayrıca iman ettiğı halde günah işleyen müminler cehenneme geçici olarak girecektir (Halacoğlu, 1974, 40-41).

Gürtaş-Uzunpostalcı (1975)’nın müellifleri oldukları din dersi kitabı ahiretle ilgili kavramlara diğers ders kitaplarına nazaran daha fazla yer vermiştir. Ahiretle ilgili, “kıyamet, kabir, mahşer, hesap, sırat, cehennem ve cennet” kavramları müellifler tarafından açıklanmıştır. Kitapta kıyamet: “alemdaki kurulmuş olan şimdiki düzenin

bozulması” şeklinde tanımlanmıştır. Kabir hayatı: “ölüm ile başlayan süreç” olarak tanımlanırken, kabir hayatının iyiler için bir bekleme yeri, kötüler için ise bir azap yeri olduğu ifade edilmiştir. Müellifler din dersi kitabında peşi sıra mahşer, şefaati, sırat cennet ve cehennem kavramlarından bir paragraf içerisinde bahsetmiştir: “İnsanlar, ikinci dirilişten sonra, dünyadaki yaşayışlarının hesabını vermek üzere toplanırlar. Mahşerdeki bekleyiş, bizim Peygamberimizin şefaati ile sona erer ve hesap başlar. Hesap sırasında ameller tartılır, iyilikleri fazla gelenler sırat adı verilen bir köprüden kolayca geçip Cennete, kötülükleri fazla gelenler Cehenneme giderler”. Önceki ders kitaplarına nazaran ilk defa kabir azabından, mahşer ve sırat kavramlarından Gürtaş-Uzunpostalcı ders kitabında bahsetmiştir. Ayrıca ders kitabında cennet ve cehennemin ebedi oluşuna da dikkat çekilmiştir (Gürtaş-Uzunpostalcı, 1975, 41-42).

Ateş vd. (1976) tarafından yazılan din dersi kitabında ahiretle ilgili; “kıyamet, ahiret hayatı ve ba’s” kavramları açıklanmıştır. Kitapta kıyamet; “dünya ile birlikte canlı cansız bütün varlıkların sonunun gelmesine denir” ahiret hayatı; “dünya hayatının son bulması ile başlayacak ikinci hayata denir” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Ba’s kavramı: “ölümünden sonra ikinci bir hayata tekrar dönüş” şeklinde açıklandıktan sonra müellifler: “Ahiret hayatı bu dirilişle başlayıp sonsuza kadar devam edecektir. Bu hayatın birçok safhaları vardır. Bunlar sırasıyla Haşır, Neşir, Hesap, Mizan, Sırat, Cennet nimetleri veya Cehennem hayatıdır” sözlerine yer verip konunun kavramlarla ilgili boyutunu sonlandırmıştır (Ateş vd., 1976, 53).

Eraydın vd.(1980)’nin müellifi olduğu din dersi kitabında ahiretle ilgili; “kıyamet günü, ba’s, cennet, cehennem” kavramları tanımlanmıştır. Müellifler kıyamet günü ve ba’s kavramlarını birlikte: “İkinci surdan sonra bütün ölümler mezarlarından kalkıp yeni bir hayata başlayacaklar. Bugüne kıyamet günü, meydana gelen ikinci hayata da ba’sü ba’de’l-mevt -öldükten sonra dirilmek- ismi verilir.” ifadeleriyle açıklamıştır. Cennet ve cehennemle ilgili olarak da “İnsanların bir kısmı dünyada işlediği güzel hareketlerden dolayı cennete, bir kısmı da kötü davranışlarından ötürü cehenneme gidecektir.” cümlelerine yer verilmiştir (Eraydın vd., 1980, 35).

Okutan (1980) tarafından yazılan din dersi kitabında ahiretle ilgili; “ölüm, berzah, haşır, hesap günü, cennet, cehennem” kavramlarına yer verilmiştir. Müellife göre ölüm: “Belli bir süre yaşadıktan sonra Allah’a dönüşür”, berzah hayatı ise: “Allah’a dönen ruhun

O'nun katında saklı kalmasına denir.” ifadeleriyle açıklanmıştır. Yazar haşr kavramını: “kıyametten sonra, yeniden diriliş” şeklinde tanımlarken, bugünde insanlar belli bir yere toplanacak, dünyada iken yaptıkları iyilik ve kötülüklerin hesabı görülecektir. Bugüne de hesap günü denir.” açıklamalarına yer vermiştir. Diğer tanımlarda olduğu gibi cennet cehennem kavramı Okutan tarafından: “Allah’a inanan temiz insanlar Cennet denilen yerde sonsuz saadete kavuşacak, Allah’a inanmayanlar ve dünyada iken kötülükler yapan insanlar Cehennem denilen yerde azap görecekler.” denilerek açıklanmıştır (Okutan, 1980, 28). Ayrıca yazar ders kitabının sözlük bölümünde şefaet kavramını: “Birinin suçundan geçilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için edilen aracılık” ifadeleriyle açıklarken ukba kavramını da “ceza, ahiret, öbür dünya” şeklinde tanımlamıştır (Okutan, 1980, 139-140).

1982 Lise Öğretim Programı kapsamında okutulan Bolay (1982) ve Aydın (1987)’a ait din dersi kitaplarında ahiret konusunun anlatıldığı bölümde ilgili kavramlara dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. 2000’li yıllarda okutulan 2007 ve 2010 yıllarında basılan ortaöğretim DKAB ders kitaplarında, ilgili kavramlar hususunda önceki dönemlerde okutulan kitapları aşan bir anlatıma rastlanmaz. 2007 yılında okutulan 10. sınıf ders kitabında konunun anlatıldığı bölümde “ahiret, mahşer, mizan, cennet, cehennem” kavramlarının tanımlarına değinilmiştir. Kitapta, ahiret kavramı şöyle açıklanmıştır: “Ahiret sözlükte sonra olan, son gün gibi anlamlara gelir. Ahiret kelimesi kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerim’de yeniden diriliş, kıyamet ise hesap ve kavuşma günü gibi isimlerin karşılığı olarak kullanılmaktadır”. Mahşer kavramına paragraf içerisinde: “mahşer adı verilen yerde insanların toplanmaları” şeklinde temas eden kitapta mizan kavramı için ise “bu dünyada yapılan tüm işlerin mizanda tartılması” açıklaması yapılmıştır. Son olarak kitapta, “Allah’a iman ve itaat etmeyenler ile iman ettikleri halde günahları sevaplarından çok olanlar cehenneme gideceklerdir. İman edip yararlı işler yapanlar ise cennete gideceklerdir. Bunlara daha sonra iman ettikleri halde günahları çok olduğu için cehennemde ceza çekenler de katılacaklardır” ifadelerine yer vermiştir (Komisyon, 2007, 31).

2010 yılında basılan 12. sınıf din dersi kitabında ahiret inancı öğretimi ile ilgili bölümünde “ahiret, kıyamet, taziye” kavramlarına yer verilmiştir. Kitapta, ahiret kavramı: “Kıyametin kopmasından sonra başlayacak, dirilişten sonra sürekli devam edecek olan hayata denir.” şeklinde tanımlanırken, kıyamet kavramı ise şu şekilde

açıklanmıştır: “Yüce Allah’ın belirlediği zaman gelince dünyadaki yaşamın son bulmasıdır.” Taziye kavramı ortaöğretim din dersi kitaplarında ilk kez bu kitapta şöyle tanımlanmıştır: “Sözcük olarak sabır dilemek, anlamına gelen taziye, cenaze yakınları ziyaret edilerek yapılır. Taziye için gidildiğinde Allah sabır versin, Allah sabrınızı artırsın, Başınız sağ olsun gibi sözler söylenir” (Komisyon, 2010, 21). Kitabın sözlük bölümünde ise ba’s, defin, haşir, mahşer, musalla taşı, tekfin, telkin, vasiyet, vefat kavramları literatüre uygun şekilde açıklanmıştır (Komisyon, 2010, 119-122).

2018 yılı itibariyle okutulan Çelik vd.(2018) tarafından kaleme alınan ders kitabında ahiretle ilgili: “ahiret, ölüm, berzah, kıyamet, ba’s, haşir, hesap, mizan, cennet, cehennem, teçhiz, gasil, tekfin, teşyi, defin, vasiyet” kavramları yer almıştır. Ders kitabında ahiret: “dünya hayatından sonra başlayıp sonsuza kadar devam edecek ölüm sonrası hayat” şeklinde tanımlanmıştır. Ölüm kavramı, bedenle ruhun birbirinden ayrılışı, ifadesiyle açıklanmıştır. Berzah ise ölümden sonra başlayıp mahşerdeki dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatı, şeklinde tanımlanmıştır. Kıyamet kavramı için, “dikilmek, ayağa kalkmak, durmak ve canlıların Allah’ın huzurunda saygıyla duracakları gün”, tanımı yapılmıştır. Ba’s kavramı, “öldükten sonra tekrar dirilmek”, şeklinde ifade edilmiştir. Haşir ve mahşer kavramları ise “Allah’ın insanları diriltip dünyada iken yaptıkları işlerden hesaba çekmek üzere toplaması ve toplanma yeri”, ifadeleriyle tanımlanmıştır. Hesap kavramı ile ilgili olarak “mahşerde toplanan insanlar muhakeme edilecek, insanlara sualler sorulacak ve herkes dünyada yaptıklarının hesabını verecektir”, ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca hesap ile ilgili olarak da mizan kavramı “mahşerde insanların dünyada yaptığı amellerin tartılacağı ve mahiyetini yalnızca Allah’ın bildiği tartı”, şeklinde tanımlanmıştır. Cennet, “iman edip salih amel işleyen müminlerin ebedi olarak kalacakları ve içinde çeşitli nimetlerin bulunduğu mükafat yurdu” olarak tanımlanırken cehennem “Allah’a iman etmeyenlerin ve O’nu inkar edenlerin sürekli kalacağı yer” olarak tanımlanmıştır (Çelik vd., 2018, 18-27). Kitapta ayrıca teçhiz, “vefat eden kişinin yıkanmasından kabre defnedilinceye kadar yapılması gerekenler” şeklinde tanımlanırken ölümlerin yıkanması gasil, kefenlenmesi tekfin, tabuta konulup musallaya ve cenaze namazından sonra da kabristana taşınması teşyi ve kabre konması işlemi de defin olarak tanımlanmıştır. Kitapta son olarak vasiyet kavramı; “bir kimsenin vefatından sonra geçerli olmak üzere yapılmasını istediklerine ve yerine getirilmesi gerekenlere denir”, şeklinde açıklanmıştır (Çelik vd., 2018, 28). Kitabın sözlük bölümünde ahiret ile ilgili

olarak amel defteri, sırat, taziye ve vefat kelimeleri açıklanmıştır (Çelik vd., 2018, 140-147).

Pınarbaşı-Özdemir (2019) tarafından yazılan din dersi kitabında ahiretle ilgili: “ölüm, berzah, kıyamet, ba’s, haşir ve mahşer, mizan, cennet, cehennem, vasiyet, teçhiz, tekfin, taziye” kavramlarına yer verilmiştir. Kitapta, ölüm kavramı: “tüm canlılar için kaçınılmaz bir sonudur.” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Berzah kavramı ise hem sözlük hem de terim anlamlarıyla şu şekilde açıklanmıştır: “Berzah kavramı sözlükte; “iki şey arasındaki engel, iki denizin birbirine kavuşmasına engel olan kara parçası, kanal, geçit, boğaz” anlamlarına gelir. İslami bir terim olarak ise berzah: “ölümle başlayıp tekrar dirilme zamanına kadar sürecektir olan ara döneme denir”. Kitapta kıyamet sözlük ve terim anlamlarıyla tanımlanmıştır: “Kıyamet kavramı sözlükte: “kalkma, doğrulma, dikilme, ayaklanma, dirilme gibi” anlamlara gelir. Terim olarak ise “dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişim sonucunda, evrendeki düzenin altüst olması, dünya hayatının son bulması ve ölen tüm insanların yaptıklarının hesabını vermek üzere diriltilecekleri zamana denir”. Ba’s kavramı da kitapta: “Sözlükte: “diriltme, uykudan uyandırma, topraktan çıkarma, canlandırma, ihya” anlamlarına gelir. Terim olarak: “kıyametten sonra İsrâfil’in Allah’ın emriyle sûra ikinci kez üflemesiyle insanların Allah tarafından yeniden dirilmesi demektir.” ifadeleriyle açıklanmıştır (Pınarbaşı-Özdemir, 2019, 15-18).

Kitapta haşir kavramı sözlük ve terim anlamlarıyla: “Sözlükte toplanma ve bir araya gelme” anlamlarına gelir. İslami bir terim olarak ise Haşir; bütün canlıların öbür dünyada yeniden diriltilerek mahşer denilen yerde, dünyadaki yaptıklarının ve yapmadıklarının hesabını vermek üzere bir araya gelmeleri, getirilmeleri demektir.” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Mahşer kavramı: “Kıyamet ikinci kez sûra üflendikten sonra bütün insanların diriltilerek mezarlarından kalkıp dünyada iken yaptıkları her şeyin hesabını vermek üzere toplanacakları yere denir.” cümlesiyle açıklanmıştır. Mizan kavramı kitapta: “sözlükte ölçü aleti, tartı, terazi, anlamlarına gelen mizan; İslami bir kavram olarak ahirette insanların günah ve sevaplarının, iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı manevi terazi” şeklinde tanımlanmıştır. Cennet kavramı: “günahsız kişilerin, günahları affedilen ya da günahlarının cezasını cehennemde çekmiş olan müminlerin, içerisinde sonsuza dek kalacakları mutluluk yurdudur” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Cehennem ise “inanılması gereken şeylere inanmayan ya da inandığı halde inanmayanların hayatını

sürdüren ve günahı affedilmeyen insanların ahiret aleminde cezalandırılacakları yerdir” sözleriyle açıklanmıştır (Pınarbaşı-Özdemir, 2019, 22-25). Kitapta vasiyet, teçhiz ve tekfin kavramları da tanımlanmıştır Pınarbaşı-Özdemir (2019, 31-40). Ayrıca kitabın sözlük bölümünde makber, mevta ve şefaath kavramları da kısaca açıklanmıştır (Pınarbaşı-Özdemir, 2019, 149-151).

1967 yılından günümüze kadar incelediğimiz ortaöğretim din dersi kitaplarında ahiret inancı öğretimi ile ilgili kavramlara dair açıklamalar, birkaç kitap haricinde yer almıştır. 1967-1982 yılları arası kaleme alınan din dersi kitaplarında kavramlara yeterli düzeyde olmasa da yer verildiği görülürken 1982-2005 yılları arasında incelediğimiz Bolay (1982) ve Aydın’a (1987) ait ders kitaplarında ilgili kavramlara yer verilmediği görülmektedir. Köklü değişikliklerin yapıldığı 2005 yılı itibarıyla ahiretle ilişkili kavramların ders kitaplarında daha fazla yansıtılması beklenirken bu beklenti ancak 2018 yılında karşılanmıştır. 2018 yılından sonra ortaöğretim din dersi kitaplarında diğer kitaplara nazaran ahiretle ilgili kavramların ders kitaplarına yansıtılmasında büyük farklılık gözlemlenmektedir. 2018 Öğretim Programında her ünite için anahtar kavramlar kısmının yer alması ve burada üniteyle ilgili temel kavramların zikredilmesinin bu tablonun oluşmasında etkisi olduğu düşünülebilir.

2.2.3. Ayet ve Hadis Kullanımı

DKAB dersinin öğrenme-öğretme sürecinde ayet ve hadisler kullanarak işlenmesi, öğrenilen konuyu destekleyici, önemli uygulamalardan biridir. Zira bu uygulama kavramların açıklanmasına, bakış açısı geliştirmeye, konunun daha iyi anlaşılmasına, anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktadır (Gürel, 2020, 186). Ortaöğretim din dersi kitaplarının ahiret inancını konu edinen bölüm ve ünitelerinde genel olarak ayet ve hadis kullanımına yer verildiği görülmektedir. Ahiret inancı öğretimi ile ilgili meselelerin aktarıldığı bölümlerde ayet kullanımına yer vermeyen yalnızca Türkmen (1968) ve Gürtaş-Uzunpostalcı (1975)’ya ait din dersi kitaplarıdır. Hadis kullanımında ise Türkmen (1968), Cankat (1973), Eraydın (1980) ve Okutan (1980)’a ait olan din dersi kitaplarının ilgili bölümünde yer verilmemiştir.

Hocaoğlu’nun ders kitabında; ahiret gününde insanlara dünya hayatında yaptıklarının kitap haline getirilerek sunulacağını belirten İsrâ sûresi 13. ayetin mealı, ahiret hayatının varlığına inanmayanların ahirette hayal kırıklığına uğrayacağını ifade eden İsrâ sûresi 72.

ayetin meali, inanan kimselerin cennetle müjdeleneceğini belirten Fecr sûresi 26-30. ayetlerin mealleri ve ahiretteki hesaptan bahseden Zilzâl sûresi 7-8. ayetlerin mealleri verilmiştir. Kabir hayatı anlatılırken Hz. Muhammed'in: "Kabir (mezar) cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur." hadisinden istifade edilmiştir (Hocaoğlu, 1971, 39-40). Kitapta, ayetlerin ve hadisin alındığı kaynaklarla ilgili bir açıklamaya yer verilmemiştir. Kullanılan ayetin Kur'an'daki yeri ile ilgili bilgilerse ayet mealinden önce aynı metin üzerinde verilmiştir.

Cankat'ın din dersi kitabında; ahiret hayatı bağlamında Zilzâl sûresinin meali, yeniden dirilişi anlatan Kaf sûresi 15. ayetin meali ve Kıyamet sûresinin 36. ayetinin mealine yer verilmiştir (Cankat, 1973, 24-25). Ayetlerin Kur'an'daki yeri ile ilgili açıklama metinde parantez içerisinde verilirken ayetlerin alındığı kaynak ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Cankat'ın kitabında yer alan ayet mealleri içerikle uygun düşmekle beraber sayıca yeterli görülmemektedir.

Halacoğlu'nun din dersi kitabında; insanın yaratılışını ve yeniden dirilişi konu edinen Vâkıa sûresi 57-61, Kıyamet sûresi 36-40, İsrâ sûresi 19-21 ve Ankebût sûresi 20. ayetlerin meali verilmiştir. Daha sonra kıyametin mahiyeti ile ilgili Karia sûresi, İnfitâr sûresi, Tekvir sûresi, Mürselât sûresi ve Hâkka sûresinden ayetler yer almış fakat bu ayetlerin mezkûr surelerin kaçınıcı ayetleri olduğuna yönelik bilgi verilmemiştir. Müellif kitapta, ahiretteki hesap safhası ile ilgili hiçbir işin hesapsız kalmayacağını ve hiçbir ferdin hesap vermekten kurtulamayacağını beyan eden İsrâ sûresi 13, Târık sûresi, Zilzâl sûresi, Hâkka sûresi 19-21; 26-27, Mümin sûresi 116, Kıyâmet sûresi 36, Sâd sûresi ve Câsiye sûresinden ayet meallerine yer vermiştir. Yazar, ayetlerin bazılarında sadece sûre bilgisi vermekle yetinmiştir. Kitapta son olarak cennet ve cehennem hayatına yönelik Secde sûresi 17 ve Hâkka sûresi 30-36. ayetlerin meali verilmiştir. Ayetlerin Kur'an'daki yeri ile ilgili açıklama metinde parantez içerisinde okuyucuya sunulmuştur. Ders kitabında Hz. Muhammed'in cennet hayatı ile ilgili :“Allah, doğru dürüst kullarına, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, insanın hatırından geçmeyecek mükafatlar hazırlamıştır.” hadisinden istifade etmiştir (Halacoğlu, 1974, 38-41). Hadisin alındığı kaynakla ilgili bir bilgi ise verilmemiştir.

Ateş vd. tarafından yazılan din dersi kitabında; kıyamet ile ilgili Kasas sûresi 88. ayetin mealine; ahiret günündeki hesabın adilce görüleceğine yönelik ifadeler barındıran Zilzâl

sûresi 7-8. ve Kehf sûresi 49. ayetlerin meali paylaşılmıştır. Ayrıca ilgili bölümün üç yerinde de Mülk sûresi 2., Fâtır sûresi 32. ve Kasas sûresinin 77. ayetlerine atıf yapılmıştır (Ateş vd., 1976, 57-58). Ayetlerin Kur'an'daki yerlerine dair açıklama metinde parantez içerisinde verilmiştir. Müellifler, Hz. Peygamber'in: "Allah'a ve ahiret gününe inanan, komşusuna güzel muamelede bulunsun, Allah'a ve ahiret gününe inanan, misafirine ikram etsin, Allah'a ve ahiret gününe inanan ya hayırlı (ve faydalı) bir şey söylesin veya sussun." hadisine de yer vermiştir. Hadisin alındığı kaynakla ilgili olarak dipnotta: "Bu hadislere ve benzerlerine Buhari ve Müslim gibi güvenilir kaynaklarda bolca rastlamak mümkündür." ifadesi kullanılmış, hadisin nerede geçtiğine dair bilgi verilmemiştir (Ateş vd., 1976, 53-55).

Eraydın vd. ve Okutan'ın kitaplarının ahirete iman bölümlerinde de konu ile ilgili bazı ayet meallerine yer verilmiştir. Eraydın vd. kitabın ilgili bölümünde, ahiret gününün ve yeniden dirilişin mahiyeti hakkında bahseden iki ayetten istifade etmiştir. Eraydın vd. kullandıkları ayetlerin Kur'an'daki yerleri ile ilgili bir açıklama yapmamıştır (Eraydın vd., 1980, 35-36). Okutan ise A'râf sûresi 172. ayetin mealine ahirete iman bağlamında değinmiş, her canlının ölümü tadacağını ifade eden Enbiyâ sûresi 35. ayetin mealinden faydalanmıştır. Müellif, kıyametin nasıl kopacağını Mürselât sûresi 8-12 ayetlerin mealleri ile temellendirirken yeniden dirilişin vuku bulacağını da Hac sûresi 7. ayetin meali ile temellendirmiştir (Okutan, 1980, 28). Okutan'ın ders kitabında ayetlerin Kur'an'daki yerleri metinde parantez içerisinde verilmiştir. Gerek Eraydın vd.'nin gerekse Okutan'ın ders kitaplarında hadis metni paylaşılmamış olup iki ders kitabında da kullanılan ayetler nicelik olarak yeterli görülmemektedir.

1982 Öğretim Programını referans alarak hazırlanan ders kitaplarından Bolay'a ait din dersi kitabında, ahiret inancı öğretimi bağlamında dünya hayatının bir gaye için yaratıldığını ve insanın başıboş olmadığını vurgulayan Mülk sûresinin 2. ayeti ve Kıyâmet sûresinin 36. ayetinin mealleri verilmiştir. Ayrıca konu anlatımı esnasında Fâtiha sûresinde geçen: "Allah, ceza ve mükafat gününün sahibidir." ayet mealine de yer verilmiştir. Bolay kitabında, Hz. Muhammed'in: "Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmak." hadisinden de istifade etmiştir. Kitapta ayetlerin Kur'an'daki yerlerine hadisin de hangi kaynaktan alındığına dair bilgi dipnotta verilmiştir (Bolay, 1982, 5). Aydın ise kitabında ayetlere yer vermiş, hadis kullanmamıştır. İlgili bölümde dünya ve ahiret hayatı için iyilik dilemek adına yapılan bir

duayı ifade eden Bakara sûresi 201. ayetin meali; dünya hayatının gayesini ve İslam'ın dünya hayatına bakışını yansıtan Mülk sûresi 2, Kasas sûresi 7, Bakara sûresi 60, Mâide sûresi 87-88 ve İbrahim sûresi 3. ayetin mealleri aktarılmıştır (Aydın, 1987, 31-33). Bölümde geçen ayetlerin bir kısmı dipnotta verilirken bir kısmı da metin içinde ayet mealinden önce belirtilmiştir.

2000 yılından sonra kaleme alınan 2007 ortaöğretim DKAB ders kitabında ahirete iman konusu işlenirken üç ayetin mealinden yararlanılmıştır. Kitapta, kıyamet kopması olayı anlatılırken İnfitâr sûresi 1-5. ayetlerin meali, ahirette insanların yaptıkları işlerin ölçülüp değerlendirilmesi konusuna işaret edilirken Enbiyâ sûresi 47. ayetin meali kullanılmıştır. Ayetlerin Kur'an'daki yerlerine dair bilgiler dipnotta verilmiştir. Ayrıca cennet hayatı ile ilgili Hicr sûresi 45-48. ayetlerin meali görsel olarak kullanılmış ve ayetin yeri ile ilgili bilgi metinde parantez içerisinde verilmiştir. Kitapta ahirete iman konusunun anlatıldığı bölümde Hz. Muhammed'in bir hadisinden şu şekilde istifade edilmiştir: “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın” (Komisyon, 2007, 31-32). Hadisin kaynağına ilişkin bilgiye ise yer verilmemiştir.

2010 yılında basılan 12. sınıf din dersi kitabı, ahiret inancı öğretimi bağlamında ayet ve hadislerle genişçe yer veren ders kitaplarından biri olmuştur. Kitapta, dünya hayatının amacı ve önemi konusuna ilişkin; Bakara sûresi 28, İnsan sûresi 1-3, En'âm sûresi 32, Zilzâl sûresi 6-8, Rûm sûresi 41, Rahman sûresi 26 ve Enbiya sûresi 35. ayetler, kıyamet konusunda; Rahmân sûresi 26-28, A'râf sûresi 187, Zümer sûresi 68, Kaf sûresi 16-18. ayetler, ahiret konusu kapsamında ise Câsiye sûresi 22, Nahl sûresi 38, Tâhâ sûresi 15, Mü'min sûresi 17 ve Mü'minûn sûresi, 115. ayet mealleri istifade edilen ayetlerden bazılarıdır (Komisyon, 2010, 9-28). Bu kullanımlar dışında kitabın etkinlikler bölümünde de ayetlere yer verilmiştir. Kitapta hadis kullanımı bağlamında Hz. Muhammed'in, dünya hayatının amacı ve getirdikleri, insanların sorumlulukları, kabir ziyareti, vefat edenin arkasından dua etme tavsiyesi, hayır ve iyi işlere teşvik etmesi konularında hadislerinden istifade edilmiştir (Komisyon, 2010, 9-25). Ayrıca kitaptaki etkin bölümlerinde hadis metinlerine yer verilmiştir. Ayet meallerinin Kur'an'daki yerlerine ve hadislerin kaynağına ilişkin bilgiler dipnotta, etkinliklerde yer alan ayet ve hadislerin bilgisi metin içi parantez şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Ayetlerin ve hadislerin kullanıldığı bağlamlar ve ilişkilendirildikleri konu içerikleri başarılı görünmektedir.

2018 Öğretim Programını referans alarak telif edilen din dersi kitapları ayet ve hadis kullanımı açısından bir hayli zengindir. Çelik vd. (2018) tarafından kaleme alınan ders kitabında ahiret konusunu ele alan ünite, varoluşun ve hayatın anlamı başlığı altında hayatın bir amacı olduğunu ifade eden Sâd sûresi 27, Zâriyât sûresi 56, Mülk sûresi 2, Ra'd sûresi 29, Nisâ sûresi 57, Secde sûresi 17 ve Âl-i İmrân sûresi 148. ayetlerin mealine yer verilmiştir. Ünite, ahiret alemi başlığı altında ise Teğâbun sûresi 7, Bakara sûresi 28, Câsiye sûresi 21-22 Mü'minûn sûresi 115, Yâsîn sûresi 78-79, Âl-i İmrân sûresi 185, Abese sûresi 21-22, A'râf sûresi 187, Lokmân sûresi 34, Zümer sûresi 68, Kâf sûresi 42, Hac sûresi 7, Abese sûresi 33-39, İsrâ sûresi 14, Hûd sûresi 108, Tevbe sûresi 72. ayetlerin mealine istisna edilen ayet meallerinden bazılarıdır. Ünite, son olarak ahirete uğurlama başlığı altında Bakara sûresi 180 ve Yûnus sûresi 57. ayetlerinin mealine yer verilmiştir. Kitapta bu kullanımların dışında ünite, yer alan etkinlikler bölümünde de ayet meallerine bulunmaktadır. Ayrıca bazı ayetlere de konu hakkında daha geniş bilgi alma adına yönlendirmeler yapılmıştır. Kitapta ilgili ünitenin son başlığı olan Kur'an'dan mesajlar bölümünde ise dünya hayatında karşılaşılabilecek musibetlere karşı insanın nasıl hareket etmesi gerektiğini açıklayan Bakara sûresi 153-157. ayetlerin meallerine yer verilmiştir. Hadis metni kullanımı açısından kitapta ilgili ünitenin ahiret alemi ve ahirete uğurlama başlıkları altında hadislerden istifade edilmiştir. Kitapta ahiret konusunun geçtiği ünite, kullanılan ayetlerin Kur'an'daki yer bilgisi ve hadis metinlerinin kaynağına ilişkin bilgi dipnotta okuyucuya verilmiştir. Ayrıca ünite, geçen etkinliklerde yer alan ayet mealleri ve hadis metinlerinin yer bilgisi de metin içi parantez şeklinde verilmiştir.

Pınarbaşı-Özdemir'in (2019) müellifi olduğu ders kitabının ahiret imanı konusunu anlatan ünitesinde, varoluşun ve hayatın anlamı konusu anlatılırken Enbiyâ sûresi 16, Zâriyât sûresi 56, Mülk sûresi 2, Nahl sûresi 93, En'âm sûresi 32, Ankebût sûresi 64, ahiret alemine dair bilgi verilirken Nisâ sûresi 124, Âl-i İmrân sûresi 185, Yâsîn sûresi 78-79, Hâkka sûresi 25-28, Zuhuruf sûresi 71-73, Fâtır sûresi 36, ahiret uğurlama konusunu açıklanırken Mü'min sûresi 60, Yâsîn sûresi 12. ayetlerin mealleri kitapta yer alan ayet meallerinden bazılarıdır. Bu kullanımlar dışında kitabın etkinlikler bölümünde de ayet meallerine yeri geldikçe değinilmiştir. Ayrıca ilgili ünitenin son başlığında insanın dünya hayatında karşılaştığı musibetlere karşı nasıl davranması gerektiğini anlatan Bakara sûresi 153-157. ayetlere de yer verilmiştir. Hadis metni kullanımı

açısından ders kitabında ilgili ünite içerisinde hemen her alt başlık altında Hz. Muhammed'in hadislerinden istifade edilmiştir. Kitabın ilgili bölümünde kullanılan ayetlerin Kur'an'daki yer bilgisi ve hadislerin kaynağına ilişkin bilgi dipnotta verilmiştir. Ayrıca bölüm içerisindeki etkinliklerde yer alan ayet ve hadislerin yer bilgisi metin içi parantez şeklinde verilerek okuyucunun istifadesine sunulmuştur. 2018 itibarıyla okutulan her iki ders kitabında da bahse konu olan ayet mealı ve hadis metinlerinin kullanımları anlatılan konunun bağlamıyla uygun düşmüş, birçok ayet mealine ve hadis metinlerine yer verilerek öğrencilerin Kur'an ayetleri ve Peygamberin hadisleri ışığında verilen bilgileri takip etmeleri sağlanmıştır.

Ahiret konusuna dair ayet ve hadislerin kullanımı hususunda 1967-2005 yılları arasında din dersi kitaplarında yeterli sayıda ayet ve hadisin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. 2005 yılından itibaren yükselen bir ivme göze çarpmakta, ayet ve hadislerin ahiret konusunun anlatıldığı ünite içerisinde daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında ders kitabında ahiret konusunun müstakil bir ünite içerisinde işlenmesinin etkisi bulunmaktadır. Ahiret inancı öğretiminde ayet ve hadis kullanımının ders kitaplarında sayıca daha fazla yer alması Kur'an ve sünnet merkezli anlatım anlayışına ve konunun öğrenciler açısından daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2.4. Kaynaklar

Dini bilgilerin doğru ve güvenilir kaynaklar yoluyla öğrencilere aktarılması hususu, ortaöğretim din dersleri bağlamında net ifadelerle ilk kez 2005 Öğretim Programında gündeme gelmiştir. Din dersi kitaplarının ahiret inancı öğretimini anlatan ünite ve bölümlerinin ana kaynakları doğal olarak ayet ve hadislerdir. Bununla birlikte ders kitabında verilen bilgilere kaynaklık eden eserlere de rastlamak mümkündür. 2005 öncesi basılan ortaöğretim din dersi kitaplarının ahiret inancı öğretilmesiyle ilgili konuları ele alan bölümlerinde verilen bilgilerin alındığı kaynaklara dair bir not düşülmemiştir. Bazı din dersi kitaplarının kaynakça kullandıkları görülmektedir. Cankat'ın din dersi kitabının ahiret inancı ile ilgili bahislerin ele alındığı bölümde metin içinde geçen ayet meallerinin kaynakçada verilen Ömer Rıza Doğrul "Tanrı Buyruğu" ve Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı çalışmalardan olması muhtemeldir. Ayrıca kaynakçadan anlaşılacağı üzere ahiret ile ilgili konuların anlatımında Yusuf Ziya Yörükhan'ın "Müslümanlık", Ahmet Hamdi Akseki'nin "İslam Dini" ve M. Rahmi Balaban'ın "İlim-Ahlak-İman" adlı

eserlerinden istifade edildiği anlaşılmaktadır (Cankat, 1973, 183). Gürtaş - Uzunpostalcı'nın ders kitabında ise ilgili konunun anlatımında Ahmet Hamdi Akseki'nin "İslam Dini", M. Rahmi Balaban'ın "İlim-Ahlak- İman" adlı eserlerden yararlandığı muhtemeldir (Gürtaş - Uzunpostalcı, 1975, 96). Okutan'ın ders kitabında ise metin içerisinde geçen ayet meallerinin kaynakçada verilen Pictkhall Marmaduke'nin "Kur'an-ı Kerim'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı" adlı çalışmadan olması muhtemeldir (Okutan, 1980, 142). 2005 yılına kadar din dersi kitaplarının kaynakça bölümleri incelendiğinde, ahiret inancı konusu hazırlanırken istifade edilmiş olması muhtemel bazı eserlere yer verdiği görülür. Ancak bu eserlere metin içerisinde atıflar yapılmaması ders kitapları açısından olumsuz bir durum olarak görülmelidir.

2005 ortaöğretim ve 2010 ortaöğretim din dersi programlarında yer alan ve konuların sahih kaynaklarından alıntılarla anlatılacağı izlenimini veren bilgilerin ders kitaplarına beklenen ölçüde yansımadığı görülür. 2007 ortaöğretim DKAB ders kitabının ahiret iman bölümünde konu anlatımı esnasında istifade edilen ayet meallerinin alındığı kaynağın kaynakçada verilen Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) yayınlarıncı 2005 yılında hazırlanan "Kur'an-ı Kerim Meali" adlı çalışma olması kuvvetle muhtemeldir (Komisyon, 2007, 136).

2010 ortaöğretim 12. sınıf din dersi kitabında ahiret inancı ile ilgili konuların ele alındığı bölümde kullanılan ayet meallerinin kaynakçada zikredilen DİB yayınlarından çıkarılan "Kur'an-ı Kerim Meali, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali" ve Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı" adlı eserinden alınmış olması muhtemeldir. Kitapta ilgili bölümde geçen hadislerin Aclü'nin "Keşfü'l-Hafa"sından, Müslim'in "Sahih" adlı eserinden, Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanan; "Riyazüssâlihîn ve Tercümesi", "Sahih-Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercümesi ve Şerhi" adlı eserlerden, A. Himmet Berki'nin "250 Hadis" adlı çalışmasından alındığı düşünülmektedir (Komisyon, 2010, 123-125). Ayrıca ilk defa ayet ve hadis dışında Necati Öner'in "Stres ve Dini İnanç" adlı eseri konu anlatımının yapıldığı bölümde dipnotta belirtilmiştir.

2018 itibariyle okutulan ve Çelik vd. (2018) tarafından yazılan ders kitabında ahiretle ilgili ayet meallerinin alındığı kaynakla ilgili bilgiler ilgili bölümde yer almazken kaynakça bölümünde yer alan DİB yayınlarından çıkan ve Hayrettin Karaman ve diğerleri tarafından yazılan "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir" ayrıca

“kuran.diyaret.gov.tr/mushaf” adlı site ilgili ayetlerin alındığı kaynaklar olarak anlaşılmaktadır. Hadislerle ilgili olarak ayetlerde olduğu gibi bölüm içerisinde değil kaynakça bölümünden anlaşılabacağı üzere Ahmed b. Hanbel’in Müsned, Buhari’nin “el-Câmiu’s-Sahih”, Ebu Dâvûd’un “es-Sünen” adlı eserlerden alındığı görülmektedir. Kitapta ahiretle ilgili kavramlar açıklanırken DİB yayınlarından çıkan “Dini Kavramlar Sözlüğü”ne ve MEB yayınlarından çıkan “Dini Terimler Sözlüğü”ne müracaat edilmiştir. Ayrıca Fikret Karaman ve diğerleri tarafından yazılan ve DİB yayınlarından çıkan “Dini Kavramlar Sözlüğü”ne de başvurulmuştur. Son olarak kitapta Süleyman Toprak tarafından yazılan “Ölümünden Sonraki Hayat” adlı çalışmadan da istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Pınarbaşı-Özdemir (2019) tarafından kaleme alınan 11. sınıf ders kitabında ayet meallerinin alındığı kaynak ile ilgili bölüm içerisinde bir bilgi bulunmazken, kaynakça bölümünde verilen DİB yayınlarından çıkan “Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir”, “Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali” ve “Kur’an-ı Kerim Meali” isimli çalışmalar, ayet meallerinin alındığı muhtemel kaynaklardır. Ahiret ünitesinde geçen hadislerin alındığı kaynaklar ile ilgili bölümde bir bilgi yer almazken kaynakçada verilen Ahmed b. Hanbel’in “Müsned”, Buhari ve Müslim’in “el-Câmiu’s-Sahih”, Ebu Davud, İbn Mace, Tirmizi’nin “es-Sünen” adlı eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Ahiret inancı ile ilgili kavramlar ele alınırken MEB yayınlarından çıkan “Dini Terimler Sözlüğü”ne müracaat edildiği görülmektedir. Kitapta cenaze uğurlama konusu anlatılırken Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) yayınlarından çıkan “İlmihal”den istifade edilmiştir. Son olarak kitapta cehennem konusu hakkında bilgi verilirken TDV İslam Ansiklopedisi’nde yer alan Bekir Topaloğlu’nun Cehennem maddesiyle ilgili yazdıklarına başvurulmuştur.

DKAB Ders kitaplarında kaynakların kullanımı ve bu kaynaklara ders kitaplarının ilgili bölümlerinde atıflar yapılması hususunda 2005 Ortaöğretim Programı’na kadar din dersi kitaplarında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. 2005 yılına kadar kitaplarda konunun anlatıldığı bölümlerde yalnızca ayet ve hadis bilgisi verilmiş, kaynakça bölümünde ise konu ile ilgili muhtemel eserler verilmiştir. Konular hazırlanırken istifade edilen kitapların metin içerisinde belirtilmemesi eksiklik olarak görülebilir. 2005’ten sonra kaynaklar ile ilgili yaşanan gelişmeler bölüm hazırlanırken kullanılan kaynakların metin içerisinde dipnot olarak belirtilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bununla birlikte kullanılan kaynakların nicelik olarak yetersiz oluşu, daha fazla kaynak kullanımının

gerekliliği gibi bir problemi ortaya çıkarmıştır. Kanaatimizce özel olarak ahiret inancı öğretiminde kullanılan kaynakların sayısının artması ve kaynakların dipnotta verilmesi gerekmektedir.

2.3. DKAB Ders Kitaplarında Diğer Dinlerdeki Ahiret İnancı

1967 yılı itibariyle incelediğimiz din dersi kitaplarında diğer dinlere ait bilgilerin ders kitaplarına yansıtıldığı görülmektedir. Bu bölümde din dersi kitaplarının, İslam dışındaki dinlerde ahiret inancı konusuna temas etme durumu ele alınacaktır. Çalışmada ders kitapları kronolojik olarak ve 1967-1982, 1982-2005 ve 2005-2018 öğretim programları ekseninde ele alınacaktır.

1967 Ortaöğretim Programını esas alarak Türkmen (1968, 21) tarafından kaleme alınan din dersi kitabında “Başlıca Semavi Dinlerin İnanç Esaslarıyla İslami Esaslarının Kıyaslanması ve Bu Kıyaslama Çerçevesi İçinde Tevhid Akidesi” başlığında Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin inanç esasları hakkında bilgi verilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin ahiret inançlarına dair bilgiler ise kitapta yer almamıştır.

Hocaoğlu (1971, 17-24) tarafından kaleme alınan ders kitabında Orta Asya’dan Şamanizm; Çin Dinlerinden Taoizm ve Konfüçyanizm; Hint Dinlerinden Veda Dini, Brahmanizm, Budizm dinlerine değinilmiştir. Ayrıca Eski İran dinlerinden; Mecusilik, Zerdüştlük, Mani ve Mazdek dinleri; Mezopotamya dinlerinden Sümerler, Mısır dini, Yunan ve Roma dini yine kitapta yer bulabilmiştir. Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine dair bilgiler verilmiştir (Hocaoğlu, 1971, 25). Hocaoğlu ders kitabında Brahmanizm ve Mısır dinindeki ahiret düşüncesinden kısaca bahsetmektedir. Brahmanizm’deki ahiret düşüncesi hakkında kitapta: “İnsan hayatında iyi iş yaparsa ruhu rahat eder. Kötü iş yaparsa eziyet çeker. Ruhun rahat etmesi için aşırı isteklerden vazgeçmek, bir köşeye çekilerek derin derin düşünmek gerektir. Böyle yapan insanın ruhu Brahma’ya ulaşır. Hayatlarında kötülük yapmışların ruhu, başka varlıklara geçer, rahat yüzü göremez.” (Hocaoğlu, 1971, 19) ifadelerine yer verilmiştir. Mısır dinindeki ahiret düşüncesi için de “Mısırlılar insanların öldükten sonra dirileceklerine inandıkları için cesedin bozulup dağılmamasına önem vermişler, bundan mumyacılık doğmuştur.” (Hocaoğlu, 1971, 22) şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Ders kitabında Yahudilikteki ahiret inancı hakkında bilgi verilmezken Hristiyanlıktaki ahiret inancına dair okuyuculara bilgi verilmektedir. Kitapta Hristiyanlıktaki ahiret düşüncesi için şu

açıklamada bulunulmuştur: “Hristiyanlık ölümden sonra tek çizgi halinde ilkel bir cennet ve cehennem görüşüne sahiptir. Hristiyan inancına göre ölümden sonra cennete ya da cehenneme gidilir. İslam dininde olduğu gibi hesap ve kıyamet günü düşüncesi yoktur.” (Hocaoğlu, 1971, 27).

Cankat (1973, 5-19), müellifi olduğu ders kitabında “Dinler Tarihine Toplu Bir Bakış” ünitesinde Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri olmak üzere Uzakdoğu’dan Eski Mısır’a, Hint dinlerinden Çin dinlerine kadar birçok din hakkında bilgi vermektedir. Ahiret inancı öğretimi ile ilgili olarak Eski Mısır, Hinduizm ve Hristiyanlık dinlerindeki ahiret düşüncesi hakkında okuyuculara ders kitabında bilgiler verilmiştir. Eski Mısırlıların ahiret düşünceleri ders kitabında şu şekilde anlatılmıştır: “Bulunan ilk yazılı belgelerden, öldükten sonra başlayan yeni bir hayatın önemini öğreniyoruz. Bu metinlerde ölünün ahirette dirilmesini ve saadetini sağlayan dua ve ilahiler yazılır.” (Cankat, 1973,6). Hinduizm inancındaki ahiret düşüncesi ile ilgili: “Ölüm bedeni yok eder. İyi hareketler ve faziletler ruhla beraber ebedi kalır. Erdemli insanın ruhu bedenden ayrıldıktan sonra daha üstün varlıkların kalıbına girerek yaşar. Bilge insansa Brahma’ya, kâinatın ruhuna kavuşur. Günahkâr insanın ruhu hayvanların bedeninde yaşamaya devam eder, kötülüklerinin cezasını çeker.” ifadeleri yer almıştır (Cankat, 1973,8). Yahudilikteki ahiret inancında değinmeyen müellif, Hristiyanlıktaki ahiret inancına dair okuyucuya bilgiler vermiştir. Cankat; ahirete iman inancının Hristiyanlıkta önemli bir yeri olduğuna, dünya hayatının geçici ve çekiciliğine yönelik Hz. İsa’nın uyarılarına kitapta yer vermiştir. Ayrıca müellif, Hristiyanlık inancına göre İsa’nın tekrar yeryüzüne döndüğünde yeniden dirilişin gerçekleşeceğini, iyilerin cennete kötülerin ise Cehennem’e gideceğini belirtmiştir (Cankat, 1973, 17).

Halacoğlu (1974, 4) tarafından kaleme alınan din dersi kitabında “Din Nedir?” ünitesinin “Dinlerin Ayrılışı” başlığı altında Fethişizm, Totemizm, Brahmanizm, Çin dinleri (Ju Kiao ve Tao Kiyao) ve Budizm inançlarından bahsedilmiştir (Halacoğlu, 1974, 5-9). Ders kitabında söz konusu inançların ahiret düşüncesine değinilmemiştir. Müellif, kitabının ilgili bölümünde Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin tarihçesine, kitaplarına, ibadet ve bayramlarına yönelik bilgiler vermiştir (Halacoğlu, 1974, 10-19). Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlıktaki ahiret inancına dair bilgi ise verilmemiştir.

Gürtaş-Uzunpostalcı (1975, 8-10) tarafından yazılan din dersi kitabında Animizm, Natürizm, Totemizm, Şamanizm, Mecusilik, Hinduizm-Brahmanizm ve Budizm inançlarından kısaca bahsetmiştir. Batıl dinlerdeki ahiret inancı ile alakalı yalnızca Hinduizm inancındaki tenasüh düşüncesinden bahsedilmiştir. Tenasüh kavramı ile ilgili: “Ölenlerin ruhlarının başkasına geçebileceği yani tenasüh inancı vardır. Ölen bir hayvan veya insan ruhunun, bir bitki yahut bir başka hayvan olarak tekrar dünyaya gelebileceği gibi.” ifadelerine yer verilmiştir (Gürtaş - Uzunpostalcı, 1975,10). Bu ifadelerle tenasüh kavramının ders kitaplarında ilk defa Gürtaş-Uzunpostalcı tarafından kullanıldığı görülmektedir. Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında da bilgi verilmiştir. Ders kitabında Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kitap inancı bağlamında Tevrat ve İncil’in nüshalarından bahsetmiş; Yahudilikteki on emir ve Hristiyanlıktaki Teslis inancı hakkında bilgi vermiştir (Gürtaş -Uzunpostalcı, 1975, 12-15). Müellifler ders kitabında Yahudilik ve Hristiyanlıktaki ahiret inancına değinmemiştir.

Ateş vd. (1976, 8-14), yazarları olduğu din dersi kitabında Konfüçyanizm, Taoizm, Brahmanizm (Hinduizm), Budizm, Mecusilik, Zerdüşt dini, Mani dini ve Şamanizm’den kısaca bahsedilmiştir. Bu dinlerden ahiret inancı bağlamında Hinduizm’deki “tenasüh inancı”ndan ve Zerdüşt dinindeki ahiret düşüncesinden bahsedilmiştir. Hinduizm’deki tenasüh inancı ile ilgili: “Bu inanç canlı varlıkların ruhlarının ölümden sonra temizlenmek için başka varlıkların bedeninde de hayatlarını devam ettirmeleri esasına dayanır. Ruhlar bu yolla yükselebildiği gibi aşağı derecelere de inebilir.” (Ateş vd., 1976, 10) ifadelerine yer verilmiştir. Zerdüşt dinindeki ahiret inancı hakkında da şu bilgiler kitapta yer almıştır: “Zerdüşt doktrininin en önemli özelliği, dünyanın sonu bulunduğu ve kıyamet fikrini kabul etmiş olmasıdır. Ayrıca bu doktrinde cennet ve cehennem inancı da yer alır. Zerdüştlük, ahiret fikirleri gibi hak (ilahî dinin) bazı vasıflarını ihtiva eden tarihi bir dindir.” (Ateş vd., 1976, 13). Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında kısaca bilgi verilmiş fakat ahiret inancı konusuna değinilmemiştir.

Eraydın vd. (1980, 8-9) tarafından kaleme alınan ders kitabında Brahmanizm, Budizm ve Zerdüştlük inançlarından bahsedilmiştir. Söz konusu dinlerin inanç esaslarından bahsedilen kitapta ahiret inancı ile ilgili olarak yalnızca Brahmanizm’deki tenasüh düşüncesi hakkında bilgi verilmiştir. Ders kitabında Brahman düşüncesindeki tenasüh inancı şu şekilde okuyucuya aktarılmıştır: “Bu dinde tenasüh, yani ruhların cesetten cesede geçeceği, insanların durumlarına göre bazen bitki, bazen hayvan şeklinde yine

dünyaya gelip-gideceği inancı vardır”. Ders kitabında Yahudilik inancı Musevilik başlığı altında incelenmiş ve Tanrı ve kitap inancına dair bilgiler okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Kitapta, Yahudilikteki ahiret inancına ilişkin: “Ruhun ölümsüzlüğü, ahiret nimetleri ve ceza fikri çok belirsizdir.” ifadesi geçmektedir. Hristiyanlık inancı hakkında ise Hz. İsa ve kitap inancı hakkında bilgiler yer almakta ahiret inancına yönelik ifadeler yer verilmemiştir (Eraydın vd., 1980, 9-10).

Okutan (1980, 11-14) tarafından kaleme alınan din dersi kitabında önce spesifik bir din ya da dinlerden bahsetmek yerine kısaca ilkel dinlerin toplum üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. Devamında ise İsrail Dini (Musevilik), Hristiyanlık ve İslam dinini kapsayacak şekilde yer almıştır. Kitapta, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin tarihsel süreçleri hakkında bilgiler verilmiş, ahiret düşüncelerine dair bilgilere yer verilmemiştir (Okutan, 1980, 15-18).

Aydın’ın (1987, 44-45) müellifi olduğu din dersi kitabında dinler coğrafi dağılım açısından ele alınmıştır. Kitapta, Hint dinlerinden; Hinduizm, Budizm ve Caynizm, Çin-Japonya dinlerinden; Konfüçyanizm, Taoizm ve Şintoizm dinleri demografik özellikleri açısından kısaca incelenmiştir. Ayrıca Zerdüştlük hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. Buraya kadar saydığımız dinlerin ahiret inançlarına yönelik bilgiler kitapta yer almamıştır. Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri hakkında genel bilgilere yer verilmiş ve bu dinlerin demografik bilgileri okuyucuya aktarılmış fakat ahiret inançlarına dair bilgilere yer verilmemiştir. (Aydın, 1987, 47-48).

2010 yılında okutulan 12. sınıf din dersi kitabında “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” adlı üniteye Yahudilik ve Hristiyanlık inançları yanında Hin dinleri, Çin-Japon dinleri ve Geleneksel dinlerden bazılarının yer verilmiştir. Kitapta Yahudilikteki ahiret inancına ilişkin şu ifadeler yer verilmiştir: “Yahudilerde ahiret inancı vardır. İslam dininde olduğu gibi, öldükten sonra iyilerin cennete, kötülerin ise cehenneme gideceğine inanılır” (Komisyon, 2010, 100). Hristiyanlıktaki ahiret inancına dair ise yalnızca: “Hristiyanlarda öldükten sonra dirilme inancı vardır.” ifadesine yer verilmiştir (Komisyon, 2010, 100-101). Hint dinlerinden bahsedilen bölümde ise Hinduizm, Budizm ve Sihizm dinlerinde ahiret inancı ile ilintili olarak reenkarnasyon düşüncesi kitapta yer almaktadır. Hinduizm’deki reenkarnasyon (tenasüh) düşüncesi için kitapta şu bilgilere yer verilmiştir: “Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesidir. Tenasüh, karma

doktrinin bir sonucudur. İnsan yaptıklarına göre hayvan, bitki, insan veya tanrı şeklinde tekrar doğar”. Budizm inancındaki reenkarnasyon düşüncesi ise: “Budizm’de karma-tenasüh (ruh göçü) inancı, beden ve arzuların ihtiraslarından kurtulmayı ifade eder. Nirvana ise defalarca dünyaya gelme döngüsünden kurtulmaktır” ifadeleriyle okuyucuya aktarılmıştır. Sihizm için de “Sihler ruh göçüne (tenasüh) inanırlar.” şeklinde bir açıklama yapılmıştır (Komisyon, 2010, 103-106).

Ders kitabının ilgili ünitesinin alt başlıklarından biri olan “Dinlerin Ortak Özellikleri” başlığı altında dinlerin ortak özelliklerinden birinin de “ahiret” düşüncesi olduğu belirtilmiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinde ortak olarak ahiret inancı olduğu kitapta: “Bütün dinlerde, dünyada işlediği amellerden dolayı insanın hesaba çekileceği ve amelinin karşılığını göreceği inancı bulunmaktadır. Bu inanç, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın inanç esasları arasında da yer almaktadır.” şeklinde okuyucuya aktarılmıştır. Ayrıca “Her üç dinde de ahiret inancı olmakla birlikte ayrıntılarda birtakım farklılıklar vardır.” ifadesine de yer verilmiştir (Komisyon, 2010, 111). Aynı başlık altında Hint dinlerindeki ahiret inancı ile ilgili olarak: “Hint dinlerinde (Hinduizm ve Budizm’de) karma ve reenkarnasyon inancı vardır. Bu inançta göre tam olgunluğa ulaşmamış kimseler öldükten sonra hayvan, bitki insan veya tanrı şeklinde tekrar doğar. Olgunluğa ulaşanlar ise tekrar doğuş döngüsünden kurtulur, özgürleşir ve bir daha dünyaya gelmezler” ifadeleri kitapta aktarılmıştır. Caynistler’deki ahiret düşüncesi için: “Caynistler alemin ebediliğine inanırlar.” denirken; Sihler için: “Sihler, bir kimsenin fiillerinin gelecek hayattaki haline tesir edeceğine (karma) ve ruh göçüne (tenasüh) inanırlar.” şeklinde bilgiler yer almıştır (Komisyon, 2010, 111-112). Çin dinlerindeki ahiret düşüncesi ile ilgili olarak Konfüçyanizm, Taoizm ve Şintoizm inançlarındaki öbür dünya görüşlerine yer verilmiştir (Komisyon, 2010, 112). Geleneksel dinlerdeki ahiret inancı ile ilgili de; “Geleneksel dinlerde ruhun çeşitli şekillerde yaşadığına inanılmakta fakat ahiretle ilgili anlayışlarında açıklık görülmemektedir.” açıklaması yapılmıştır (Komisyon, 2010, 112).

Çelik vd. (2018) tarafından kaleme alınan 11. sınıf ders kitabının 5. ünitesi “Yahudilik ve Hristiyanlık” başlığı ile yer almıştır. Bu başlık altında Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin tarihçesi, inanç esasları, kutsal mekanları, ritüelleri, sembolleri ve günümüzde varlığını sürdüren mezheplerine temas edilmiştir. Kitapta Yahudilik inancındaki ahiret düşüncesine ilişkin, ölümden sonra dirilme fikrinin Yahudi kutsal metnlerinin yalnızca

iki yerinde geçtiğine bununla birlikte ahiret konusunun bir iman esası olarak zikredilmediğine dikkat çekilmiştir. Devamında ise Yahudilikte ahirete iman konusunun Musa b. Meymun’dan sonra inanç esasları arasında yer aldığı, bilgisi verilmiştir. Ayrıca günümüz Yahudi mezhepleri arasında cehennem fikrini reddeden bir kesim olduğuna da değinilmiştir (Çelik vd., 2018, 123). Ders kitabında Hristiyanlık inancındaki ahiret düşüncesi ile ilgili yalnızca Hristiyanlar “kişinin öldükten sonra Tanrı’nın yargılamasıyla karşılaşacağına inanırlar” bilgisine yer verilmiştir (Çelik vd., 2018, 130).

Pınarbaşı- Özdemir (2019) tarafından yazılan 11. sınıf din dersi kitabının Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin anlatıldığı ünite de her iki dinin tarihçesi, inanç esasları, kutsal mekanları, ritüelleri, sembolleri ve günümüzde varlığını sürdüren mezheplerine değinilmiştir. Kitapta, Hristiyanlıktaki ahiret düşüncesine yer verilmemiştir. Yahudilikteki ahiret inancına ilişkin ise ahiret inancı konusunda Yahudi mezhepleri arasında görüş birliğinin söz konusu olmadığı, bazı Yahudi mezheplerinde bu inancın yer almadığı, bazı mezheplerde ruhen ve bedenlen haşrin gerçekleşeceği bilgisi verilmiştir. Devamında ise bazı Yahudi mezheplerin, Yahudilerin cehennem de on iki ay kalacağını iddia ettiği yönünde bilgi verilmiştir. Son olarak Yahudilikte ölümler alemi anlamında kullanılan Şeol kavramından bahsedilmektedir (Pınarbaşı - Özdemir, 2019, 133).

Kuzudişli (2019) tarafından kaleme alınan 12. sınıf ders kitabının 5. ünitesi, “Hint ve Çin Dinleri” başlığı ile kitapta yer almıştır. Bu ünite içerisinde Hint ve Çin dinlerinden bazılarının yer verilmiş dinler hakkında genişçe bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. Bununla birlikte ahiret inancı kapsamında yalnızca Hinduizm ve Budizm’deki reenkarnasyon/tenasüh düşüncesinden bahsedilmektedir. Hinduizm’deki reenkarnasyon ile ilgili kitapta şu ifadeler aktarılmaktadır: “Ruhun bir bedenden bir başkasına geçmesi (ruh göçü) anlamına gelir. Batı dillerinde bu kavram, Latince kökenli reenkarnasyon kelimesi ile ifade edilir. Hinduizm’e göre dinin gereklerini yerine getirenler bir sonraki yaşamında daha üst seviyede tekrar dünyaya gelirler” (Kuzudişli, 2019, 139). Budizm’deki karma-tenasüh düşüncesi ile ilgili “Bu inanç Hinduizm’dekinden farklı bazı özellikler taşır. Budizm’e göre karmanın (her işin bir bedelinin olması) kişinin yer aldığı kastla değil, kişinin kendi iradesiyle alakalıdır. Tenasüh inancı ise, Nirvana’ya ulaşma yoludur. Kişi Nirvana’ya ulaşmaya çalışmaz ise onu ruhu bedenden bedene dolaşır durur, bu da insana ıstırap verir.” ifadelerine yer verilmiştir (Kuzudişli, 2019, 141).

Yılmaz vd. (2021) tarafından yazılan 12. sınıf ders kitabının 5. ünitesi Hint ve Çin dinlerinden bahsetmektedir. Ünite içerisinde ahiret konusu ile ilgili olarak sadece Hinduizm inancındaki reenkarnasyon, tenasüh ya da ruh göçü olarak ifade edilen “samsara” düşüncesinden bahsedilmiştir. Dünyadaki doğum-ölüm ve yeniden doğuş döngüsü şeklinde ifade edilen samsara düşüncesi, “ferdin bu hayatındaki yapıp etmelerine bağlı olarak, ölümden sonra yine bu dünyada yeniden bedenleşmesi” şeklinde tanımlanmıştır (Yılmaz vd., 2021, 128).

DKAB Ders kitaplarında Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarına dair bilgiler 1967 yılından itibaren yer almaya başlasa da ahiret inancı bağlamında bilgiler 2010 yılına kadar kitaplarda yer almamıştır. Bu süreçte istisna olarak Hıncıoğlu ve Cankat’a ait ders kitapları gösterilebilir. Bununla birlikte her iki kitapta yalnızca Hristiyanlıktaki ahiret inancına temas edilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlıktaki ahiret inancına yönelik en detaylı bilgiler 2010 12.sınıf din dersi kitabında “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesinde yer verilmiştir. 2019 yılındaki 11. Sınıf din dersi kitabında ilk defa Yahudilik ve Hristiyanlık birlikte tek bir üniteye yer almıştır. Bu anlamda 2019 yılı itibariyle okutulan ders kitabı itibariyle Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri din dersi kitaplarında en fazla yer almaya başladıkları bir sürece girmiştir. Fakat bu durum her iki dindeki ahiret inancına olumlu yansımamıştır. Söz konusu kitapta Hristiyanlık inancına hiç yer verilmezken Yahudilikteki ahiret inancına ilişkin bazı mezheplerin kabul edip bazılarının etmediği bir inanç şeklinde okuyucuya sunulmuş ve diğer bilgilerle birlikte tüm bilgiler yalnızca bir paragrafta yer bulmuştur. İnanç konularında din içerisinde farklı yorumların olduğu bir gerçek olmakla birlikte bu durumun sadece Yahudilikteki ahiret inancında belirtilmesi bir eksiklik olarak görülebilir. Bununla birlikte Yahudilik ve Hristiyanlık inancına dair bilgilerin birinci bölümde belirttiğimiz gibi daha çok apokrif nüshalarda yer alması ve anlaşılması basit olmayan ifadelerle aktarılması nedeniyle söz konusu dinlerdeki ahiret inancına yönelik ifadelerin ders kitaplarında kısaca verilmesi normal karşılanabilir.

Reenkarnasyon düşüncesi ise 1967 yılından itibaren birkaç istisna dışında hemen hemen din dersi kitaplarının tamamında yer almıştır. Ders kitaplarında daha çok Hinduizm başlığı altında incelenen reenkarasyon öğretisi günümüzde 12. sınıf 5. üniteye “Hint ve Çin Dinleri” ünite başlığı ile Hinduizm inancı kısmında işlenmektedir.

BÖLÜM 3: DKAB DERSİ ÖĞRETMENLERİNE GÖRE AHİRET İNANCI ÖĞRETİMİ

Bu bölümde Sakarya ilinin farklı okul türlerinde görev yapan on dört DKAB öğretmeni ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular dört başlık altında değerlendirilmiştir. Öğretmenlere mevcut öğretim programı ve ders kitaplarını ahiret inancı öğretimi bağlamında çeşitli açılardan değerlendirmeleri, ahiret inancı öğretimi konusundaki yeterlilikleri noktasında fikirleri, ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancı konusundaki durumlarına yönelik tespitleri ve din bilimsel yaklaşım kapsamında diğer dinlerdeki ahiret inancının öğretimi hususundaki düşüncelerini tespit etmek amacıyla sorular sorulmuştur.

3.1. Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Ahiret İnanç Öğretimi

Bu başlık altında öncelikli olarak araştırmaya katılan DKAB öğretmenlerinden ahiret inancı öğretimi bağlamında 2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programını ve ahiret inancı öğretiminin yer aldığı ilgili ders kitabını çeşitli açılardan değerlendirmeleri istenmiştir. Öğretmenlerden değerlendirme yaparken güncel programı, konunun ele alındığı sınıf düzeyini, konuya ayrılan süreyi ve ders kitaplarında konunun kapsamını dikkate almaları istenmiştir.

3.1.1. Güncel Öğretim Programı ve Ders Kitabının Ahiret İnanç Öğretimi

Katılımcılara ilk olarak: “Mevcut DKAB Ortaöğretim Programını ahiret inancının öğretimi noktasında nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğu (11) mevcut öğretim programının ahiret inancı öğretiminde yeterli olduğunu ifade ederken, bazı katılımcılar (3) öğretim programını kısmen yeterli bulduklarını ifade etmiştir. Öğretim programın yeterli olduğunu düşünen katılımcılar programın genel perspektifine (11) vurgu yapmıştır. Programın kısmen yeterli olduğu yönünde görüş bildiren katılımcılardan ikisi programda yeterli içerik sunulmamasına (2) biri ise resmi programın sınırlılığına dikkat çekmiştir.

Ortaöğretim programının ahiret inancı öğretimindeki yeterliliğine değinen katılımcılardan biri: “Ahiret inancıyla ilgili genel perspektifin yeterli olduğunu düşünüyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL) ifadelerine yer verirken başka bir katılımcı: “Bence

gayet konu güzel işlenmiş yeterli. Ünite gayet güzel bir şekilde bölünmüş. Anlatımı güzel, bence başarılı.” (Ö3, E, YL, 14, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. Bir başka katılımcı ise programın yeterliliğine dair şunları söylemiştir: “Basite indirgenmiş ve öğrencinin kafasını karıştırmıyor, kısım kısım almış, parça parça almış çok güzel.” (Ö12, K, L, 8, MTAL).

Güncel programın içeriğini kısmen yeterli gören katılımcılardan biri: “Çok sorunlu bulmuyorum işin gerçeği, biraz yetersiz görüyorum.” (Ö1, E, L, 26, AL) açıklamasını yaparken, programın sınırlılıklarına dikkat çeken bir katılımcı da: “Hani eksik yönleri olmakla beraber resmi müfredatın ancak bu kadar imkân vereceğini düşünüyorum.” (Ö6, K, L, 9, FL) ifadelerine yer vermiştir.

Veriler göz önünde bulundurulduğunda 2018 Ortaöğretim DKAB Programının içeriğinin genel olarak yeterli olduğu fikri katılımcılar tarafından benimsenmiştir. Öğretim programını ahiret inancı öğretimi bağlamında yetersiz bulan katılımcının olmaması, sadece üç katılımcının kısmen yeterli bulması öğretmenler açısından DKAB Öğretmen Programının ahiret inancı öğretimi konusunda genel olarak yeterli bulunduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

3.1.2. Ahiret İnancı Ünitesinin Sınıf Düzeyi ve Derse Ayrılan Süre

Yürürlükte olan son programda yapılan güncelleme ile ahiret inancı konusu 12. sınıflardan alınıp 11. sınıf 1. üniteye konmuştur. Ayrıca önceki programda üniteye 5 ders saati ayrıldığı görülürken mevcut öğretim programında 18 ders saatine çıkarılmıştır. Bu başlıkta katılımcılara ahiret inancı öğretiminin sınıf düzeyindeki durumu ve üniteye ayrılan süre sorulmuş, konu iki farklı açıdan değerlendirilmiştir.

Ahiret inancı ünitesinin mevcut sınıf düzeyinin uygunluğunu değerlendirme adına katılımcılara: “Ahiret inancı ünitesini sınıf düzeyi açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Ahiret inancı öğretiminin 11. sınıf düzeyinde okutulacak şekilde planlanmasının katılımcıların çoğunluğu (10) tarafından uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. İki katılımcı ünitenin daha alt sınıf seviyesinde olması gerektiğini dile getirirken, diğer iki katılımcı ise ahiret inancı öğretiminin aynı anda farklı sınıf düzeylerinde de olması gerektiğini ifade etmiştir. Ahiret inancının 11. sınıf düzeyinde öğretilmesini olumlu bulan katılımcıların özellikle öğrencilerin hazır bulunuşluk

seviyeleri ve 12. sınıflarda ders işlenememesi gibi iki hususu gündeme getirdikleri görülmektedir.

Ahireti inancı ünitesinin 11. sınıf düzeyi açısından uygun olduğunu savunan bir katılımcı: “İdrak etmeleri noktasında 11. sınıf seviyesi daha uygun diyebiliriz.” (Ö4, K, L, 7, AL) ifadelerine yer verirken, bir başka katılımcı: “Bence uygun çünkü ben (daha alt sınıflarla) metafizik şeyler konuştuğum zaman onların gerildiğini veya işte etkilendiğini hissediyorum ama 11’ler onu aşabilecek ve onu anlayabilecek yaşta oldukları için bence 11 (sınıf olarak) güzel.” (Ö13, K, L, 1, AL) şeklinde açıklama yaparak 11. sınıfın metafizik ve soyut konuları anlama açısından daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılara göre ahiret inancı öğretiminin 11. sınıftan daha önceye alınması konunun anlaşılması bağlamında problem oluşturabilecektir.

Ünitenin 12. sınıflardan alınmasını isabetli bulan katılımcılara göre 12. sınıf öğrencileri üniversite hedefleri nedeniyle daha çok belli başlı derslere yoğunlaşmaktadır. Katılımcılardan biri: “Pratikte aslında 12. sınıflara konan ders bence biraz ziyan oluyor. Bence (dersin 12. sınıftan alınması) hayır(lı) olmuş yani 12’den alınan her şey hayır(lı).” (Ö3, E, YL, 14, AL) açıklamasını yapmıştır. Bir diğer katılımcı da öğrencilerin 12. sınıfta üniversite hazırlığı içerisinde olma telaşına dikkat çekerek şu sözleri ifade etmiştir: “12. sınıflarda genelde üniversite telaşı olduğu için bu konular aslında biraz es geçiliyordu 11’e alınması bence gayet mantıklıydı.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL).

Ünitenin 11. sınıf düzeyinde bulunmasını uygun bulmayıp değiştirilmesini düşünen katılımcılar bu kapsamda daha alt sınıfları işaret etmişlerdir. Katılımcılardan biri: “Ahiret inancı konusunun daha alt sınıflarda olmasını beklerim.” (Ö8, E, L, 8, AL) sözlerini ifade ederken diğer katılımcı da: “İnanç konuları ne kadar erken olursa o kadar iyi.” (Ö9, E, L, 30, FL) açıklamasını yapmıştır. Ahiret inancı konusunun aynı anda başka sınıf düzeylerinde de olması gerektiğini savunan katılımcılardan biri: “Her sınıf düzeyinde olması lazım.” (Ö1, E, L, 26, AL) derken, diğer katılımcı: “9. sınıfta da bir ahiret inancı ile ilgili bir ünite olması bence daha güzel olabilirdi. Çocuklar liseye geçtikleri zaman bize geldikleri zaman bununla ilgili iki sene ders almıyorlar.” (Ö7, E, L, 2, MTAL) şeklinde açıklama yapmıştır.

Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların çoğu ahiret inancı öğretiminin 11. sınıflarda verilmesini isabetli bulmaktadır. Bu uygunluk ise katılımcılar

tarafından 11. sınıftaki öğrencilerin ahiret gibi soyut konuları anlamaya uygun yaşta oldukları ve 12. sınıflardaki üniversite hazırlığı sürecinde öğrencilerin ahiret konularına dikkatlerini veremedikleri argümanlarıyla temellendirilmiştir. Ahiret inancı öğretiminin daha alt sınıf düzeyine alınmasını savunan katılımcılar ise öğrencilerin bir an önce bu konular hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini savunmuşlardır. Söz konusu öğretimin birden fazla sınıf düzeyinde bulunmasını savunan katılımcılar ise ahiret inancı konusunun önemi gereğince böyle bir yola başvurulması gerektiğini dile getirmiştir.

Katılımcılara derse ayrılan süreyi değerlendirme adına, “Ahiret inancı ünitesini derse ayrılan süre açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu da iletilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde katılımcıların tamamının (14) ahiret inancı öğretimine ayrılan süreyi yeterli gördüğü tespit edilmiştir. Ahiret inancı ünitesini derse ayrılan süre bağlamında yeterli gören katılımcılardan biri: “Derse ayrılan süre güzel, yani ideal.” (Ö2, E, YL, 21, FL) görüşünde bulunmuştur. Diğer bir katılımcı ise müfredatın sadeleştirilmesi ve dersin haftalık iki saate çıkarılmasına vurgu yaparak konu bazında derse ayrılan süreyi yeterli bulduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Hem müfredat küçüldü önce, ders saatimiz iki saat oldu son derece yeterli.” (Ö3, E, YL, 14, AL). Araştırmaya katılan öğretmenlerin konuya ayrılan ders saatinin yeterli olması hususunda hemfikir olması önemli olup bundan sonraki öğretim programı hazırlama süreçlerinde dikkate alınması önerilmektedir.

3.1.3. Ahiret İnancı Ünitesinin Kapsamı

Bu başlık altında 11. sınıf 1. ünitesinin kapsamı bağlamında ahiret inancı ünitesinin konu dağılımı, üniteye kullanılan ayet ve hadisler ve ahiret inancı ile ilgili kavramların yeterliliğini değerlendirme adına katılımcılara: “Mevcut haliyle 11. sınıf 1. ünitenin kapsamını nasıl değerlendiriyorsunuz? Eklenmesi ya da çıkarılması gereken konular var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bir kısmı (6) ünitenin içerdiği konuları yeterli görürken bir kısmı da (6) üniteye bazı konuların eklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bazı katılımcılar (2) ise ünite içerisinde gereksiz ayrıntılara girildiğini ileri sürmektedir.

Ünitenin konularını yeterli gören katılımcılar konuların gayet doyurucu olduğunu (4), gereksiz konulara girilmediğini (1), kitabın referans pozisyonunda olduğunu duruma göre başka konulardan bahsetmenin öğretmenin tercihiyle bırakıldığını (1) ileri sürmüşlerdir.

Konuyla ilgili bir katılımcı: “1. Ünite güzel. Çıkarılması gereken bir şeye gerek yok.” (Ö12, K, L, 8, MTAL) ifadelerine ver verirken başka bir katılımcı ise: “Mevcut haliyle ahiret inancı ünitesini başarılı buluyorum. Doğrudan doğruya konunun özünü çok ilgilendirmeyen konulara girmedikleri bence gayet iyi oldu.” (Ö3, E, YL, 14, AL) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Başka bir katılımcı da: “Ben yeterli buluyorum. Çünkü şöyle, kitap zaten anlatılacak kısımlar bu kadar demek değil yani geriye kalan meziyet öğretmene bırakılıyor” (Ö7, E, L, 2, MTAL) beyanında bulunmuştur.

Ünitenin yetersiz olduğunu savunan katılımcılar, üniteye kıyamet alametleri (4) ve ahiret hayatının ispatı (1) konularının eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir katılımcı kitapta tekrara düşme gibi bir durumun olduğunu dile getirmiştir. Ahiret hayatının ispatına yönelik bir konu olması gerektiğini savunan bir katılımcı: “Biraz daha zenginleştirilirse daha da iyi olur diye düşünüyorum. Evet (ahiret hayatının) ispatıyla ilgili mutlaka bir başlık, çok ayrıntılı değil de kısmen değinen bir başlık olmasını ben yine de iyi gördüm.” (Ö1, E, L, 26, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. Üniteye kıyamet alametlerinin eklenmesi gerektiğini savunan katılımcılardan biri: “Kıyamet alametleri çok detaylı olarak anlatılmazsa bile en azından konu başlıkları olarak birer iki cümle ile bir tarafta belki bilgi kutusu şeklinde ya da ne bileyim işte kitabımızın kenarındaki bir yerlerde anlatılabilir.” (Ö2, E, YL, 21, FL) ifadelerine yer verirken başka bir katılımcı da: “Kıyametin alametleri çocukların en çok ilgisini çeken alan. Çok fazla yanlış bilgi var. Milli Eğitim tarafından netleştirip çocuklara evet doğru bilgi budur diye verilmesini tercih ederdim.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL) şeklinde açıklamada bulunmuştur. Katılımcılardan biri de konu anlatımında tekrarların olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Aynı şeyleri tekrarlayıp hep anlatmış.” (Ö5, K, L, 6, MTAL).

Ünitede gereksiz ayrıntıların olduğunu savunan iki katılımcı cenaze ve kabir azabı konularına işaret etmiştir. Katılımcıların biri: “Cenaze konusunda gereksiz ayrıntıya girilmiş.” (Ö6, K, L, 9, FL) şeklinde açıklama yaparken diğer katılımcı: “Bence üzerinde ittifak olmayan konular en azından bu kadar net gibi söylenmemesi gerekiyor. Yani kabir azabı ile alakalı çocukların ciddi endişe, korkuları şey boyutunu geçiyor hocam rüyamda gördüm falan gibi” (Ö8, E, L, 8, AL) ifadelerine yer vermiştir.

Bu verilerde dikkat çeken husus genel olarak sorulduğunda katılımcıların çoğunun (11’i bk. 3.1.1) ahiret inancı öğretimi açısından öğretim programını yeterli görme

eğilimindeyken, detaylar sorulduğunda farklı fikirler ortaya koymalarıdır. Buna göre mevcut haliyle ahiret inancı ünitesinin kapsamını sadece 6 katılımcı yeterli bulmakta, geri kalan 8'i ya eksik ya da fazla konu olduğuna dikkat çekmektedir. Burada özellikle kıyamet alametleri hususunda bir konunun eklenmesi ihtiyaç olarak zikredilmiştir. Ayrıca az da olsa din içi farklı yorumların olduğu hususların tek bir doğru varmış gibi anlatılmasına dikkat çeken katılımcılar da olmuştur.

11. sınıf 1. Üniteye yer alan ayet ve hadislerin kullanımı ile ilgili katılımcıların neredeyse tamamı (12) yeterli olduğunu belirtmiş, iki katılımcı ise bazı eksiklere yönelik görüş bildirmiştir. Bir katılımcı ayet ve hadislerin yeterliliğine dair: “Ahiret inancıyla ilgili genel perspektif olarak ayet ve hadislerin varlığı bağlamında yeterli olduğunu düşünüyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL) açıklamasında bulunmuştur. Katılımcılardan biri üniteye kıssa anlatımı olması gerektiğini: “Biraz daha böyle bir kıssa falan anlatılabilirdi. Kıssalar insanın hoşuna gider kıssalara yer verilebilirdi.” (Ö1, E, L, 26, AL) sözleriyle açıklamıştır. Başka bir katılımcı da hadislerin kullanımında yetersizlik olduğunu ifade etmiştir: “Hadislerle daha fazla desteklenmesi gerekiyor.” (Ö5, K, L, 6, MTAL).

Ahiret inancı öğretiminde mevcut ders kitabında yer alan ayet ve hadislerin kullanımının hemen hemen bütün katılımcıların yeterli olduğuna yönelik görüş bildirdikleri görülmektedir. Bir katılımcının, ayetleri seçerken kıssalardan istifade edilmesi gerektiğini, kıssaların öğrenciler tarafından dikkate alındığını bildirmesi dikkate değer bir tespittir.

11. sınıf 1. Üniteye kullanılan kavramlarla ilgili katılımcıların çoğu (11) ilgili kavramların yeterli düzeyde olduğunu, bazı katılımcılar (2) gereksiz kavramlar olduğunu ve bir katılımcı da kavramlarda eksiklik olduğunu ifade etmiştir. İlgili kavramların yeterli olduğunu düşünen katılımcılar, kavramların ahiret inancı öğretiminde yeterli olduğu düşüncesini savunmuştur. Bir katılımcı: “Daha fazla kavram vermek belki (öğrencilerin) kafalarını karıştırabilirdi. Bu seviyede bu kavramların ben yeterli olduğunu düşünüyorum.” (Ö1, E, L, 26, AL) ifadelerine yer vermiştir. Kavramların bazılarının gereksiz olduğunu düşünen iki katılımcı ise cenaze konusundaki kavramlara işaret etmiştir. Konuya ilişkin bir katılımcı: “Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi gibi bu kavramlar var ya teçhiz, tekfin kavramları bence çok gereksiz olarak bakıyorum.” (Ö8, E, L, 8, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. İlgili kavramları yetersiz gören bir katılımcı ise

ahiret hayatının evrelerine yönelik konularda daha fazla kavram olmalıydı görüşünde bulunmuştur: “Havz, Kevser, Sırat, Şefaât, Araf terimleri bunlara yer verilmemiş” (Ö9, E, L, 30, FL).

DKAB öğretmenlerinin ahiret inancı öğretimi bağlamında mevcut öğretim programı ve ders kitabını değerlendirdikleri bu bölümde elde edilen verilere göre öğretmenlerin ahiret inancı öğretimi konusunda öğretim programını yeterli bulurken ve ders kitabının kapsamı hususunda katılımcıların çoğunun eksik ya da fazla gördükleri konuların olduğu söylenebilir. Ders kitabının ilgili kavramlar, ayet hadis kullanımı gibi hususlarında ise öğretmenlerin çoğunun yeterli olduğuna yönelik görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin ahiret inancı öğretimine ayrılan ders saati ve ahiret öğretiminin 11. sınıfta yer alması konularında hem fikir oldukları görülmektedir. Ders kitabında yer alan ahiret inancı ile ilgili kavramlar da genel olarak katılımcılar tarafından yeterli görülmüş yalnızca iki katılımcı cenaze ile ilgili konularda yer alan kavramların gereksiz olduğunu ifade etmiştir.

3.2. Öğretmenler ve Ahiret İnancı Öğretimi

Bu bölümde DKAB öğretmenlerinin ahiret inancı öğretimindeki performansı ile ilgili olarak; öğretmenlerin ahiret inancı öğretimi noktasında lisans döneminde aldıkları eğitim, ahiret inancı öğretimindeki yeterliliklerine dair düşünceleri, ahiret inancı öğretiminde anlatımda en çok zorlandıkları konular, ahiret ile ilgili konuları anlatırken kullandıkları yöntemler ve öğretmenlerin kader inancı öğretiminde ders kitabı dışında yararlandığı kaynaklar ele alınmıştır.

3.2.1. Öğretmenlerin Lisans Döneminde Aldıkları Eğitim

Öğretmenlere: “DKAB öğretmenlerinin lisans dönemlerinde aldıkları eğitim ahiret inancı öğretiminde ve öğrencilerin bu konular hakkındaki sordukları soruları cevaplamada yeterli midir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (9) lisans döneminde aldıkları eğitimin kendilerine pek de katkısı olmadığını ifade ederken, bazı katılımcılar (4) lisans döneminde aldıkları eğitimin kendileri için yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise ön lisans mezunu olduğunu belirterek bu soruya cevap vermemiştir. Lisans döneminde ahiret inancı konusunda aldıkları eğitimin öğrencilerin sorularına cevap vermede yeterli olmadığını savunan katılımcıların neredeyse tamamı (8),

aldıkları teorik bilgilerin pratikte çok da karşılık bulmadığını, öğrencilerin seviyesi için uygun olmadığını vurgulamıştır. Bir katılımcı ise (1) fakültenin ortamından ve derslerine giren hocalardan kaynaklanan probleme dikkat çekmiştir. Ahiret inancı konusunda lisans dönemindeki eğitimi yeterli gören katılımcılar aldıkları teorik bilgilerin pratikte lise seviyesi için yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Lisans döneminde verilen eğitimi ahiret inancı öğretimi açısından yeterli görmeyen katılımcılardan biri, bir stajyer öğretmenin de konu hakkındaki sözlerini de paylaşarak şöyle söylemiştir: “Yetersiz görüyorum. Yani Ahiret inancının muhataplarımızın düşünce dünyasına hitap edecek şekilde öğretilmesi lazım. İlahiyatlarda bu konuda yetersiz olduğunu (düşünüyorum). Bugün stajyer arkadaşımız ‘Biz sahadan çok kopukmuşuz onu anladım’ dedi.” (Ö1, E, L, 26, AL). Diğer bir katılımcı ise: “Çocukların düşünce yapısıyla bize ilahiyat fakültesinde anlatılanlar arasında çok büyük bir fark olduğunu düşünüyorum. Yani zaman çok değişiyor ve biz hep temel konuları öğreniyoruz. Ama çocuklar hep yaşantılarından veyahut olabilecek ihtimaller dahilinde sorular soruyor.” (Ö11, E, L, 6, FL) şeklinde açıklama yapmıştır. Bir diğer katılımcı ise alınan eğitimin yetersiz olduğunu zamanla hem öğrenci profili hem de soruların değiştiğini dolayısıyla öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Yeterli değil her açıdan yeterli değil. Yani hangi fakülteden olursa olsun kişi ne yapacak kendisini yetiştirmeli. Şimdi mezun olduğumuz zamanki sorular başka şimdiki öğrencilerin soruları başka.” (Ö9, E, L, 30, FL). Bir başka katılımcı ise yetersizliğin sebebini fakültedeki ortam ve hocalardan kaynaklı olduğunu, “(fakültede) yeni gelen hocaları işte çok fazla ders yapmayan hocaları vesaire bize veriyorlardı. Bu yüzden biraz yetersiz” (Ö14, K, L, 4, AL).

Lisans döneminde aldıkları eğitimi ahiret inancı öğretimi noktasında yeterli bulan katılımcılardan biri: “Temel birtakım şeyleri anlamak, açıklamak noktasında yeterlidir.” (Ö3, E, YL, 14, AL) ifadelerine yer vermiştir. Bir başka katılımcı ise verilen eğitimdeki yeterliliği fakültenin ders programına ve kelam ve felsefe derslerinin yoğunluğuna şu sözleriyle işaret etmiştir: “Yeterli olduğunu düşünüyorum. Çünkü biz kitabi bilgi olarak çok yoğun dersler gördük kelamî açıdan yeni nesil soruları daha farklı olabiliyor. İslami ilimler okuduğum için biraz daha felsefe yönü daha da ağır basıyordu. Yani biz çok fazla felsefe dersi gördük. O yüzden aslında çocukların sorularına rahat cevap verebiliyorum.” (Ö13, K, L, 1, AL).

Veriler göz önünde bulundurulduğunda, katılımcıların çoğu lisans döneminde aldıkları eğitimin ahiret inancı öğretimi konusunda yetersiz kaldığını pratikte pek de faydalı olmadığını, öğrencilerin sorularından uzak olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgular ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinin öğrencilerin ihtiyaç ve sorularına cevap bulabilecek düzeyde öğretmen adayları yetiştirme konusunda eksikleri olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte lisans düzeyinde aldıkları eğitimi yeterli gören katılımcılardan birinin kelim ve felsefe derslerinin güncel konular ekseninde soruları cevaplandırma konusunda fayda sağladığını ifade etmesi dikkat çekmektedir.

3.2.2. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde Yeterlikleri

Bu başlık altında öğretmenlere yeterliklerini değerlendirme adına: “Ahiret inancı öğretiminde ve öğrencilerin bu konular hakkında sordukları soruları cevaplamada kendinizi yeterli görüyor musunuz?” sorunu yöneltmiştir. Katılımcıların yarıya yakını (6) ahiret inancı öğretiminde yeterli olduklarını düşünürken, bir katılımcı kendini bu konu da yetersiz gördüğünü ifade etmiştir. Katılımcıların yarısı (7) kendilerini kısmen yeterli gördüklerini belirtmiştir.

Katılımcılar içerisinde kendilerini yeterli görenlerin ifadelerine bakıldığında yeterliklerini, öğrencilerin sorularına verdikleri cevaplara (5) ve bireysel gayretlerine (1) bağladıkları görülmektedir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Sorulan sorulara yeterli cevaplar verdiğimi düşünüyorum o da zaten benim yeterli olduğum sonucu doğuruyor.” (Ö1, E, L, 26, AL) beyanında bulunmuştur. Başka bir katılımcı ise: “Yeterli diye düşünüyorum. Çünkü çocuklara cevapları verdikten sonra bir boşluk kalıp kalmadığını kontrol ediyorum. Bence onlar tatmin oluyorlar.” (Ö8, E, L, 8, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. Yeterliliğini bireysel gayret ve çabalarına bağlayan katılımcı ise: “İlk sene, ilk öğretmenlik yaptığım zamanda gerçekten yeterli olduğumu düşünmüyordum. Çocuklara çok fazla bilgi aktardığımı da çok düşünmüyorum. Ama daha sonra işte araştırmayla işte bir şeyler öğrenerek çalışarak daha yeterli olduğumu düşünüyorum.” (Ö14, K, L, 4, AL) açıklamasında bulunmuştur. Ahiret inancı öğretiminde kendisini yeterli görmeyen bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: “Kendimi yeterli görmüyorum. Ama devamlı çalışıyorum kendimi geliştirmeye devam ediyorum. Bu inşallah mesleğimin sonuna kadar devam eder.” (Ö7, E, L, 2, MTAL).

Katılımcılar arasında ahiret inancı öğretiminde kendilerini kısmen yeterli gördüklerini belirtenlerden bir kısmı (4) öğrencilerin konu ile ilgili sorularını çözmede zorluk yaşadıklarını ifade ederken, bir kısmı da (3) bilgi konusunda eksikleri olduğunu ve kendilerini geliştirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bir katılımcı günümüz öğrencilerini ikna noktasında yaşadığı sıkıntıyı şu şekilde açıklamaktadır: “Yeni nesil tek cevap istiyor Kem küm edici cevapları duymak istemiyor.” (Ö2, E, YL, 21, FL). Başka bir katılımcı ise: “Şimdiki öğrenciler sorguluyor.” (Ö9, E, L, 30, FL), sözleriyle öğrencileri kolayca ikna etmenin zor olduğunu belirtmiştir. Kendisini geliştirmek zorunda olduğunu ifade eden bir katılımcı: “Kendimi geliştirmeyi çocukları hani en akıllarına hitap edebilecek şekilde anlatabilir miyim bunun için çaba sarf ediyorum. Ben kendimi geliştirmeye çalışıyorum. Yeterliyim dersem hataya düşmüş olur gibi geliyor.” (Ö4, K, L, 7, AL) sözlerine yer verirken bir başka katılımcı da aynı konuda: “Kendimi yeterli gördüğüm zamanlar da oluyor görmediğim zamanlar da oluyor. Net bir şekilde yeterli görüyorum demek çok net olmuyor. Bilgi düzeyinde bile bileceğimiz şeyleri sorduklarında hani gayet yeterli görünüyoruz.” (Ö11, E, L, 6, FL) ifadeleriyle düşüncelerini açıklamıştır.

Elde edilen verilere göre ahiret inancı öğretiminde katılımcıların daha çok kendilerini kısmen yeterli gördükleri tespit edilmiştir. Bunun yanında kendisini yeterli gören katılımcı sayısının yetersiz görenden fazla olması dikkat çekicidir. Kendilerini yeterli gören katılımcılar bu durumu daha çok ahiret konusunda öğrencilerden gelen sorulara verdikleri cevaplara, öğrencilerden olumlu dönütler almalarına ve konu üzerinde yaptıkları bireysel gayret ve çabalara bağlamaktadırlar. Günümüzde öğrencilerin sorularına cevap vermede sıkıntı yaşayan bazı katılımcılar, öğrencilerin kesin cevaplar istediğine, farklı yorum ve görüşlerin olduğunu ifade ettiklerinde karşılık bulamadıklarına, günümüz gençlerinin çok sorgulayıcı olduğuna dikkat çekmektedir. Kendisini yetersiz gördüğünü ifade eden katılımcı ise meslek hayatına yeni başlaması nedeniyle sahada yeni olmanın getirdiği bu durumdan ekstra çalışmalar yaparak kurtulmaya çalıştığını belirtmiştir. Kuşkusuz burada öğretmenler subjektif olarak kendi yeterliklerini değerlendirmekte olup, gerçekte ne kadar yeterli olduklarının daha farklı çalışmalarla ortaya konması gerekmektedir. Ancak öğretmenlerin kendi değerlendirmelerinde dahi kendilerini kısmen yeterli görenlerin sayısının yüksek olması bu hususta lisans eğitimi ya da hizmet içi eğitim yoluyla iyileştirmeler yapılması gerektiğini göstermektedir.

3.2.3. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde En Çok Zorlandıkları Konular

Katılımcıların, ahiret inancı öğretiminde hangi konuların anlatımında zorlandıklarını tespit etmek amacıyla: “En çok hangi konuların anlatımında zorlanıyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Elde edilen verilere göre katılımcılardan çok azı (2) zorlandıkları herhangi bir konu olmadığını belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise en çok, cennet-cehennem (4), İslam dışındaki dinlere inananların ahiretteki durumu (4), kabir hayatı (3), hayatın amacı (2), kıyamet alametleri (2), mahşer (1) ve sırat (1) konularında zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Ahiret inancı öğretiminde zorlandıkları herhangi bir konu bulunmadığını ifade eden katılımcılar bu durumu; öğrencileri ikna edebilme gücüne, öğrencilerle olan olumlu ilişkilerine, öğrencilerden kendilerini zorlayacak derecede sorular gelmemesine bağlamaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Hiçbir sıkıntı yaşamadım. Anlatamıyorum gibi bir şey hissetmedim. Öğrencileri de ikna edebiliyorum. Onlarla (olumsuz) ilişki yaşamadım.” (Ö7, E, L, 2, MTAL). Diğer katılımcı ise “Çocuklar maalesef meslek lisesinde daha çok meslek edinme yönünde değerlendirdikleri için hani bu dersler onlara tabiri caizse angarya olarak geliyor. Çocuklar evet çok meraklılar çok geri dönüşleri var ama çocukların zorlayıcı soruları var desem doğru olmaz.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL).

Katılımcıların ahiret inancı öğretimi bağlamında anlatmakta en çok zorlandıkları konu cennet-cehennem konusudur. Katılımcılar cennet ve cehennem hayatı ile ilgili en çok cennet ve cehennemin ebediliğini (3) ve cehennem hayatının nasıllığını açıklamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı konuyla ilgili olarak: “Ahiretteki cezalandırmanın ebedi olması var. Öğrenciler tarafından sorulduğu zaman bazı misallerle cevap vermeye çalışıyoruz ama bunlar tam anlamıyla tatmin etmiyor. Ne kadar iyi cevap verirsek verelim.” (Ö1, E, L, 26, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. Başka bir katılımcı ise: “En çok sonsuzluk kavramı. Yani cennetin sonsuzluğu cehennemin sonsuzluğu.” (Ö4, K, L, 7, AL) sözleriyle cennet ve cehennemin sonsuzluğunu anlatırken zorlandığını dile getirmiştir. Cehennemin nasıllığını anlatmakta zorlandığını ifade eden bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “Cehennem. Çünkü iyiyi anlatmak her zaman daha kolay ama kötüyü anlatmak her zaman zor. Cehennemi anlatırken zorlanıyorum.” (Ö5, K, L, 6, MTAL).

Ahiret inancı öğretiminde katılımcıların en çok zorlandıkları konulardan biri de İslam dini dışındaki dinlere inanan insanların ahiretteki durumudur. Katılımcılara göre öğrenciler diğer dinlere mensup insanların neden cehenneme gittiklerini zihinlerinde tam olarak oturtamadıklarını, olası bir haksızlığa dikkat çektiklerini söylemektedir. Bu konuda katılımcılardan biri: “Sadece şunu cevaplamakta biraz yetersiz kalıyorum; hocam neden inanmayanlar cehenneme gitsin.” (Ö6, K, L, 9, FL) şeklinde açıklarken bir başka katılımcı da “Şöyle bir insan var ama Müslüman değil ama çok iyi. Çok kötü bir insan var ama Müslüman. Şimdi bu cennete gidecek öbürü cehenneme gidecek vesaire tarzında. Bu noktada sorular olabiliyor, bu tür şeyler zorlayabiliyor.” (Ö11, E, L, 6, FL) açıklamasını yapmıştır.

Kabir hayatı konusu da ahiret inancı bağlamında katılımcıların zorlandıkları konulardan biri olmuştur. Kabir hayatı konusunda katılımcılar daha çok kabir azabını anlatmakta zorlandıklarını ifade ederken bu durumu da konu hakkında farklı görüşlerin olmasına bağlamaktadır. Konuyla ilgili bir katılımcı şöyle demektedir: “Kabir azabı gibi öyle üzerine spekülâtif konuşmalar olan konuları anlatmakta zorlanıyorum.” (Ö8, E, L, 8, AL). Katılımcıların bazılarına göre kıyamet alametleri konusu da kendilerini zorlamaktadır. Bir katılımcı konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kıyametin alametlerini anlatırken. Bir görüşe (göre) şöyle denir bir görüşe (göre) şöyle denir (şeklinde) bu konuyu açıkladığımız zaman öğrenciler mesela böyle şeyler istemiyorlar. En çok böyle konularda sıkıntı yaşıyoruz.” (Ö2, E, YL, 21, FL).

Katılımcılar, hayatın amacına yönelik soruların da kendilerini zorladıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda daha çok öğrencilerin yaratılışın amacı, dünya hayatının imtihan yeri oluşu gibi meseleler üzerinden katılımcıları zorladıkları görülmektedir. Bir katılımcı: “Pek zorlandığımız konular yok da öğrencilerin bazı sorularına karşı elbette zorlandığımız oluyor. Mesela, Allah bizi niye yarattı, niye bizi imtihana tâbi tutuyor?” (Ö9, E, L, 30, FL) şeklinde açıklama yapmıştır. Mahşer konusunu anlatırken zorlandığını ifade eden bir katılımcı şu sözleriyle konuya açıklık getirmiştir: “Mahşeri anlatırken (zorlanıyorum). Çünkü biz nasıl toplanacağız ben bunu kafamda doğru düzgün canlandıramıyorum.” (Ö6, K, L, 30, FL). Son olarak katılımcılardan biri sırat konusunu anlatırken zorlandığını şu şekilde ifade etmiştir: “Sırat konusunu anlatırken biraz zorlandığım oluyor.” (Ö14, K, L, 4, AL).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, katılımcıların neredeyse tamamına yakını ahiret inancı öğretiminde bazı konularda zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre zorluk yaşanan konuların başında cennet ve cehennem, diğer dinlere inanların durumu konuları gelirken bunun yanında kabir hayatı, kıyametin alametleri, hayatın amacı, mahşer ve sırat konuları da katılımcıların zorlandıkları konular olmuştur. Bazı katılımcılar yaşanan sıkıntıları konunun soyutluğuna, konu üzerinde farklı görüşlerin oluşuna, öğrencilerin tatmin olmamasına ve sıra dışı sorular sormalarına bağlamıştır. Aslında bakıldığında ders kitaplarında cennet, cehennem, kabir hayatı konuları detaylı bir şekilde işlenmektedir. O zaman problem bu konuların ders kitaplarında olmaması değil anlatılanların öğrencileri tatmin edecek düzeyde olmamasıdır. Buna karşın İslam dinin dışındaki dinlere inanan kimselerin durumu ile ilgili ders kitaplarında herhangi bir bilgi olmayıp bu konunun farklı çalışmalarda da en çok sorulan sorulardan biri olması, bu konuya ders kitaplarında değinilmesinin düşünülmesi hususunu gündeme getirmektedir.

3.2.4. Öğretmenlerin Ahiret Konularını Anlatırken Kullandıkları Yöntemler

Ahiret inancı öğretiminde kullanılan yöntemleri tespit etme adına katılımcılara: “Ahiret ile ilgili konuları anlatırken ne tür bir yöntem kullanıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan elden edilen bilgilere göre daha çok somutlaştırma (11) yönteminin kullanıldığı görülürken bunun yanında bazı katılımcılar akli deliller kullanarak soyut olayları ispat etme çabası (5) içerisine girmişlerdir. Ayrıca katılımcılardan bazıları da öğrencilerin gelişim seviyelerine göre (5) konularla ilgili bilgilendirmeler yapmışlardır.

Ahiret inancı öğretimi kapsamında soyut kavramları somut kavramlarla açıklama çabasına giren katılımcılar benzetme (6) ve örneklendirme (5) yöntemlerini kullanmışlardır. Soyut kavramları benzetme yoluyla somutlaştırmaya çalışan katılımcılardan biri cennet hayatındaki nimetlerden bahsederken: “Dünya nimetleri üzerinden sonsuz bir lezzetin tadını anlatmaya çalışıyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL) ifadelerine yer verirken başka bir katılımcı ise cehennemdeki cezalandırmaya yönelik: “Mesela (öğrenciler) çok acımasız değil mi (cehennemin) sonsuz olması (diyorlar). Ben de orada ekstrem örneklerle sen ister misin yani bir Hitler’le aynı muameleyi görmek (şeklinde cevap veriyorum).” (Ö3, E, YL, 14, AL) sözleriyle açıkladığını belirtmiştir. Örneklendirme yöntemini kullanan bir katılımcı dünya hayatında yapılan sevaba karşılık

ebedi bir karşılığın verilmesini şu şekilde anlatmaktadır: “Mesela sevap bir şey ebedi bir karşılık verebilir. Bu Allah’ın sisteminde vardır. Örnek olarak hani bir incir çekirdeği versem ve desem ki bu incir çekirdeğini vermekle sana aslında tonlarla incir vermişte olabilirim diyorum. Bu dünyada olabiliyor mu? Oluyor.” (Ö1, E, L, 26, AL).

Soyut kavramları akli deliller kullanarak aktarmaya çalışan katılımcılar kıyas (2) ve tabiat olaylarından örnekler (2) vermiştir. Kıyas tekniğini kullanan bir katılımcı: “Ahiret konusundaki soyut kavramları günlük hayattan kıyas ederek anlatıyorum Amel defterinin sağ ve sol elden verilmesi meselesini karne günü ile açıklıyorum. Karne günü takdir teşekkür alan öğrencilerin karnelerinin sağ elinden, boş karne alan öğrencilerin ise karnelerinin sol elinden verildiğini anlatıyorum.” (Ö8, E, L, 8, AL) açıklamasında bulunmuştur. Tabiat olaylarından örnek verdiğini ifade eden diğer bir katılımcı ise: “Soyut kavramları anlatırken daha çok Allah’ın yarattıklarına bakmaları gerektiğini söylüyorum. Ağacın kışın nasıl kupkuru bir dal olduğunu ama işte Allah istediği zaman mevsimi geldiğinde yeşerdiğini işte Allah’ın yarattıklarına sadece bakmak değil görmeniz gerekiyor diye bahsediyorum.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL) şeklinde açıklama yapmıştır.

Öğrencilerin gelişim seviyelerini göz önüne alarak anlatım yapan katılımcılar, soru cevap (3), kıssa/hikâye anlatımı (1) ve düz anlatım (1) gibi yöntemleri kullanmışlardır. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Soyut işleri anlayabilecek yaşta oldukları için hocam çok böyle somutlaştırmaya ihtiyaç hissetmiyorum. O çünkü hani daha küçük yaş grubu olsaydı evet belki. Ben bu şekilde anlatmayı uygun görüyorum.” (Ö4, K, L, 7, AL) açıklamasında bulunmuştur. Başka bir katılımcı da: “Yaşantılardan örnek veriyorum. Peygamber Efendimizin işte sahabelere anlatmış olduğu olaylardan, hikayelerden, kıssalardan örnekler veriyorum.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL) şeklinde açıklamıştır.

Bu bulgular neticesinde öğretmenlerin ahiret inancı bağlamında soyut kavramların anlatımında; somut kavramlarla açıklama, akli deliller kullanarak açıklama ve öğrencilerin gelişim seviyelerini göz önüne alarak anlatım yapma gibi yöntemleri kullandıkları görülmektedir. Soyut kavramların yer aldığı ahiret inancı öğretimi konusunda öğretmenlerin somutlaştırma ve konuları günlük hayattan ya da geçmişten örneklerle açıklama çabası dikkat çekicidir.

3.2.5. Öğretmenlerin Ahiret İnancı Öğretiminde Ders Kitabı Dışında Yararlandığı Kaynaklar

Katılımcıların ahiret inancı öğretimi bağlamında dersi daha etkili kılmak için varsa yararlandıkları kaynaklara ilişkin bilgilere ulaşma maksadıyla kendilerine: “Ahiret inancı öğretiminde dersi daha etkili hale getirmek adına ders kitapları dışında farklı kaynaklara başvurma gereği duyuyor musunuz? Hangi kaynaklardan yararlanıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların neredeyse tamamı (13) ders kitabı dışında farklı kaynaklara başvurduğunu dile getirirken, bir katılımcı ders kitabı dışında görsel materyaller bulma noktasında eksiklikler yaşadığını ifade etmiştir. Dersi daha etkili hale getirmek adına farklı kaynaklardan istifade ettiğini belirten katılımcılar tür olarak, internet siteleri (7), kelam ve fıkıh kitapları (3), TDV İslam Ansiklopedisi (3), ilmihal (2), Kur’an-ı Kerim (1), gibi kaynaklardan istifade ettiklerini belirtmişlerdir.

Ahiret inancı öğretiminde katılımcıların en fazla internet sitelerinden istifade ettikleri görülmektedir. Konuya ilişkin katılımcılardan biri YouTube’den istifade ettiğini: “Cenaze namazı nasıl kılınıyor YouTube’den videosunu nasıl yıkanır, nasıl kefenlenir, Alevilik de cenaze merasimi ben onu bile seyrettirdim. Gerçekten YouTube’daki içerik çok güzel. Yani çocuklar görmüş oldu ki cenaze merasiminde Alevi-Sünni arasında neredeyse hiçbir fark yok.” (Ö3, E, YL, 14, AL) sözleriyle açıklamıştır. Katılımcıların bazıları Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (DÖGM)’nün sitesinden görsel materyal ve ders sunumlarını kullandıklarını ifade etmiştir. Konuyla ilgili bir katılımcı “Din öğretimi genel müdürlüğü sitesindeki materyalleri kullanıyorum, sunuları.” (Ö6, K, L, 6, FL) sözlerine yer verirken, diğer katılımcı ise: “Din öğretimi genel müdürlüğünün kazanım testleri var onlardan test çözüyorum veya aynı sitenin etkinleri var onlardan yararlanıyorum.” (Ö13, K, L, 1, AL) sözlerine yer vermiştir. Başka bir katılımcı ise: “İzzet Eker’in kendi akıllı tahta uygulamalı kitaplar var mesela.” (Ö5, K, L, 6, MTAL) sözleriyle İzzet Eker’in internet sitesinden istifade ettiğini belirtmiştir. Bir başka katılımcı: “Morpa kampüsten video izletmiştim bu sene içerisinde.” açıklamasını yapmıştır. Katılımcılardan biri diyanetin fetva hattına başvurduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Bazı sorularda kafamı karıştıran cevaplarını net olarak bulamadığım yerde Diyanet’in fetva hattına kadar cevap aradığım konular oldu.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL). Bunun dışında katılımcılar; diyanet.gov.tr, sözler köşkü, mehmeterdem.biz, sorularlaislamiyet gibi sitelerden istifade ettiklerini söylemişlerdir.

Katılımcılardan bazıları kelam ve fıkıh kitaplarından istifade ettiğini belirtmiştir. Bu kapsamda katılımcılar bazı isimler vererek Gazali, Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, Burhan Bozgeyik, Soner Duman gibi isimlerin eserlerinden istifade ettiklerini belirtmişlerdir. Bir katılımcı konuya ilişkin: “Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi’nin hazırlamış olduğu bir kitap var. Ben bu kitabı ana kaynaklardan bir tanesi olarak kullanıyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL) sözlerine yer vermiştir. Başka bir katılımcı ise: “Çok fazla kaynağa başvurduğumu söylemem. Ama hani İlahiyat eğitiminden hareketle, işte Gazali’den “Kalplerin Keşfi”nden aktarımda bulunuyorum.” (Ö12, K, L, 8, MTAL) şeklinde açıklama yapmıştır.

Ahiret inancı öğretiminde katılımcılardan bazıları TDV İslam Ansiklopedisi’nden istifade ettiğini belirtmiştir. Bir katılımcı: “İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesine bakarım.” (Ö2, E, YL, 21, FL) sözleriyle konuya açıklık getirmiştir. Bunun dışında ilmi hal ve Kur’an-ı Kerim mealinden istifade ettiğini söyleyen katılımcılar da vardır. Bir katılımcı: “Bazen öğrenciler çok farklı sorular soruyor. Öyle olduğu zaman ilmi hallerde başvurduğum oluyor.” (Ö14, K, L, 4, AL) ifadesine yer vermiştir. Katılımcılardan biri de Ümit Şimşek tarafından yazılan “İslam İnanç İlmihali” adlı eserden istifade ettiğini belirtmiştir.

Elde edilen verilere göre katılımcıların tamamına yakını ahiret inancı öğretiminde ders kitabı ile sınırlı kalmayıp çeşitli kaynaklardan istifade etmektedir. Bu kapsamda katılımcıların daha çok internet sitelerini, YouTube gibi platformları takip ettikleri görülmektedir. Genel olarak öğrenme konusunda en çok kullanılan web sitesinin YouTube olduğuna dair veriler (<https://www.toptools4learning.com/analysis-2022/>) ışığında dini konuların anlatılmasında da bu kaynağa başvurulması bu platformlara daha nitelikli içeriklerin eklenmesini önemli kılmaktadır. Bunun yanında katılımcıların TDV İslam Ansiklopedisini, DİB Yayınlarını takip ettikleri anlaşılmaktadır. Görsel materyaller ve sunumlar noktasında da katılımcılar daha çok Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün sitesini takip etmektedirler. Ayrıca katılımcıların öğrencilerin güncel sorularına cevap vermek adına kelam ve fıkıh sahasında yazılmış eserlere de başvurdukları anlaşılmaktadır. Örneğin; Gazali’nin “Kalplerin Keşfi” adlı eseri, Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi’nin müellifleri olduğu “İslam İnanç Esasları” adlı eser, Ümit Şimşek’in müellifi olduğu “İslam İnanç Esasları” adlı eser, Soner Duman tarafından kaleme alınan “Günümüz Fıkıh Problemleri” adlı eser bunlardan bazılarıdır.

DKAB Öğretmenlerinin ahiret inancı öğretimindeki yeterliklerinin değerlendirildiği bu bölümde öğretmenler, lisans döneminde aldıkları eğitimin ahiret inancı öğretiminde yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu durum, ilahiyat ve benzeri fakültelerdeki öğretmen adayları yetiştirme konusundaki eksikleri göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öğretmenler kendi yeterlikleri ile ilgili olarak daha çok kendilerini kısmen yeterli görmektedir. Katılımcılardan kendilerini yeterli görenlerin sayısı yetersiz görenlerden fazla görünmektedir. Her ne kadar sübjektif bir değerlendirme yapılmış olsa da öğretmenlerin kendilerini kısmen yeterli görmesi lisans eğitimi ya da hizmet içi eğitim yoluyla desteklenme ve iyileştirmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ahiret inancı öğretiminde öğretmenler; başta cennet ve cehennem, diğer din mensuplarının ahiretteki durumu konuları olmak üzere kabir hayatı, kıyametin alametleri gibi konuların öğretiminde zorlanmaktadır. Öğretmenler; soyut olan ahiret konularını anlatırken somutlaştırma, akli deliller kullanma, öğrencilerin seviyelerine göre dersi anlatma gibi yöntemleri benimsemiştir. DKAB Öğretmenlerinin dersleri daha etkili hale getirme adına çeşitli internet sitelerini, YouTube gibi platformları, görsel materyalleri sıkça kullandıkları görülmektedir. Bunun yanında TDV İslam Ansiklopedisi ve DİB Yayınlarını takip ettikleri anlaşılmaktadır.

3.3. Öğrenciler ve Ahiret İnancı Öğretimi

Bu başlık altında öğretmenlerden elde verilere göre ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancına dair düşüncelerini tespit etmek amacıyla öğrencilerin ahiret inancına dair ilgi düzeyleri, ahiret inancına dair en çok merak ettiği ve güçlük yaşadığı hususlar, son olarak da ahiret konularının anlatımından sonra öğrencilerdeki düşünce değişiklikleri ve ruhsal değişimler yaşama durumu, öğretmenlerden gelen bilgiler ışığında incelenmiştir.

3.3.1. Öğrencilerin Ahiret İnancına Yönelik İlgi ve Merak Durumları

Ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancına yönelik ilgi ve meraklarını tespit etmek adına katılımcılara: “Öğrencilerin ahiret inancına yönelik ilgi ve merakları bulunmakta mıdır? Bu konuya dair izlenimleriniz, deneyimleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancına yönelik ilgi düzeyleri ilgililer (11) ve kısmen ilgililer (3) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Öğrencilerin ahiret konularına ilgileri olduğunu belirten katılımcılar bu

ilgiyi, ahiret konusunun soyut, gizemli ve merak uyandıran bir konu olarak görülmesine bağlamaktadır. Ayrıca ortaöğretim öğrencilerinin bulundukları yaş dönemi itibariyle soyut konulara merak duymalarının, hayatın anlamına yönelik arayış içinde olmalarının, adalet ve özgürlük gibi kavramlara önem vermelerinin de ahiret konusuna ilgilerini açıklamada bir etken olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Ahiret konularına kısmen ilgililer şeklinde açıklama yapan katılımcılar ise öğrencilerin salgın döneminden sonra okula tam olarak adapte olamamalarını ve bireysel istek ve arzularının bazen bu konuları kendilerine unutturduklarına bağlamaktadır.

Öğrencilerin ahiret konularına ilişkin ilgilerini ifade eden bir katılımcı: “Ahiret inancına dair meseleler ilgi alanlarına giriyor, o konular açılınca yani ilgisi (diğer konularda) zayıf olan öğrenciler de ilgi duymaya başlıyor.” (Ö1, E, L, 26, AL) şeklinde açıklama yapmıştır. Diğer bir katılımcı konuyla ilgili olarak “Çocuklar çok fazla merak ediyorlar ama gördüğüm kadarıyla merak ettikleri kadar araştırıyorlar mı? Hayır, sadece merak ediyorlar.” (Ö12, K, L, 8, MTAL) sözlerine yer vermiştir. Başka bir katılımcı ise: “Merakları olduklarını düşünüyorum. Bu konulara girince merak etmeyen öğrencilerim de merak eder hale geliyorlar” (Ö14, K, L, 4, AL) şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Ortaöğretim öğrencilerinin ahiret konularına ilişkin kısmen ilgili olduğunu ifade eden katılımcılardan biri salgın döneminin öğrenciler üzerindeki etkisini şu sözleriyle açıklamaktadır: “Maalesef pandemiden sonra çok büyük sıkıntımız var. Şu an hakikaten bütün ders öğretmenleri aynı şeyi söylüyor. Çok zorlanıyoruz öğrencilerin ilgisini çekme de.” (Ö3, E, YL, 14, AL). Başka bir katılımcı da öğrencilerin ilgilerindeki düşüklüğü: “Bugün odaklı, dünya odaklı, madde odaklı yaşadıkları için çok nadir ilgi merak.” (Ö6, K, L, 9, FL) sözleriyle açıklamaktadır.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancı konusuna meraklı ve ilgili oldukları görülmektedir. Bunun yanında ilgi düzeyleri düşük olan öğrencilerin varlığından da bahsedilmektedir. Katılımcılar öğrencilerin ahiret konusuna ilgi duymalarını soyut bir saha, gizem ve merak uyandıran konuların varlığı, öğrencilerin hayatı anlamlandırmaya yönelik gayretleri ve öğrencilerdeki adalet istençlerine bağlamaktadır. Öğrencilerin nadiren de olsa ilgisiz olduklarını ifade eden katılımcılar da bu ilgisizliği pandemi sonrası döneme ve öğrencilerdeki çeşitli etkenlerle oluşan dünyevileşme arzusuna bağlamaktadır.

3.3.2. Öğrencilerin Ahiret İnancına Yönelik En Çok Merak Ettikleri Konular

Öğrencilerin ahiret inancına yönelik merak ettikleri konuları tespit etmek amacıyla katılımcılara: “Ahiret inancına dair öğrencilerin en çok merak ettiği konular hangileridir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre öğrencilerin en çok cennet ve cehennem hayatı (13), kabir hayatı (6), kıyamet (3), ölüm (2) ve şehitlik (1) konularını merak ettikleri görülmektedir. Bunların içindense öğrencilerin en çok merak ettikleri konu cennet ve cehennem hayatına dair meseleler olmuştur.

Katılımcılara göre öğrenciler, cennet ve cehennem hayatına ilişkin her iki hayatın da mahiyeti, orada karşılaşılabilecek durumlar, cennet ve cehennemdeki sonsuzluk, azabın sonsuzluğu gibi konularla ilgilenmişlerdir. Katılımcılardan biri öğrencilerin cennet ve cehennemdeki sonsuzluk konusuna dair izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Cennette nasıl sonsuza kadar yaşanacak? Yani sonsuz nasıl olabilir? Bir insan cehennemde nasıl sonsuza kadar kalabilir?” (Ö4, K, L, 7, AL). Başka bir katılımcı ise öğrencilerin cennet hayatına dair düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “İnsanların cennetteki ilişkilerini çok merak ediyorlar. İşte ben böyle istiyorum o öyle istiyor Allah ikimizin arasını nasıl bulacak?” (Ö7, E, L, 2, MTAL). Bir diğer katılımcı ise öğrencilerin ahiretteki hayata dair düşüncelerini: “Ahirette bizler nasıl olacağız? Bizim boyumuz posumuz nasıl olacak? Dedemle aynı yaşta mı olacağım? Cennette futbol oynayacak mıyım?” (Ö9, E, L, 30, FL) şeklinde dile getirdiklerini ifade etmiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin merak ettiği diğer konu kabir hayatıdır. Öğrenciler, kabir hayatının nasıl geçeceğine, kabirde azabın olup olmayacağına, kabirde ne kadar kalınacağına dair konuları merak etmişlerdir. Katılımcılardan biri kendisine iletilen soruya: “Kabir azabı meselesi.” (Ö3, E, YL, 14, AL) şeklindeki cevabıyla öğrencilerin kabir azabına yönelik merakını temellendirmiştir. Başka bir katılımcı öğrencilerin kabri somut olarak düşünüp nasıllığını, kabrin fiziksel etkisini merak edişlerini: “Kabir hayatı işte sıkcak mı bizi geniş mi olacak, nasıl olacak?” (Ö5, K, L, 6, MTAL) sözleriyle açıklamıştır. Bir diğer katılımcı da öğrencilerin kabir hayatını zamansal boyutta değerlendirip ele aldıklarını şu sözleriyle ifade etmiştir: “Hz. Adem’in döneminde ölen bir kişiyle işte kıyamete yakın ölen kişinin aynı şekilde işte azapsa azap güzellikse güzellik ne yaşayacaklarını merak ediyorlar.” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL).

Katılımcılara göre öğrencilerin kıyamet meselesine dair merakları da bulunmaktadır. Buna göre öğrenciler özellikle kıyametin alametleri, kıyametin nasıl kopacağı gibi konularla ilgilenmişlerdir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı öğrencilerin kıyametin kopuşuna ilişkin meraklarını şu sözlerle temellendirmiştir: “Kıyametin kopması, birinci derecede (merak ettikleri konu) o.” (Ö1, E, L, 26, AL). Diğer bir katılımcı da kendisine yöneltilen soruya: “Kıyamet alametleri.” (Ö3, E, YL, 14, AL) şeklinde cevap vererek öğrencilerin kıyamet alametlerine yönelik merakını temellendirmiştir. Başka bir katılımcı öğrencilerin kıyamet alametlerine meraklı olduklarını: “En ilgilerini çeken konular kıyametin nasıl kopacağı, ye’cüc-me’cüc, dabbetü’l-arz, deccal.” (Ö5, K, L, 6, MTAL) sözleriyle açıklamıştır.

Katılımcılara göre öğrencilerin ölüm konusuna ilişkin merakları da bulunmaktadır. Elde edilen bilgilere göre öğrencilerin ölüm meselesinde, ölen kişiye ne olacak, ölünce neler yaşanacak, kıyamete kadar ölen kişiye ne olacak gibi konuları merak etmişlerdir. Bir katılımcı öğrencilerin ölüm konusuna yönelik merakını; “ölünce yani ölen insanın o anda başına geleceği” (Ö1, E, L, 26, AL) sözleriyle açıklamaktadır. Diğer bir katılımcının: “Ölüm (konusu) dikkatini çekiyor çocukların. Ben öldüm benden on milyon yıl sonra kıyamet koptu, (o süre içerisinde) ne yapacağım?” (Ö8, E, L, 8, AL) şeklindeki açıklaması öğrencilerin ölümle birlikte başlayan süreci merak ettiklerini göstermektedir.

Ahiret konularına dair öğrencilerin merak ettikleri son konu şehitlik konusu olmuştur. Yalnızca bir katılımcıdan elde edilen bilgilere göre öğrencilerin şehitlik konusunda, şehitliğin mertebeleri, şehitlerin cennetlik oluşu gibi hususları merak ettikleri görülmektedir. Konuyla ilgili olarak katılımcı şunları söylemektedir: “Onların (şehitlik) mertebeleri, hangi ... şartlara bağlı, Allah onları tamamen mi cennetle müjdelememiştir gibi. İşte biz de şehit olursak (ya da) herkes (şehit) olabilir mi gibi” (Ö10, K, ÖL, 3, MTAL).

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancı konusunda en çok merak ettikleri konular sırasıyla: cennet ve cehennem hayatı, kabir hayatı, kıyamet, ölüm ve şehitlik konuları olmuştur. Katılımcılara göre öğrenciler cennet ve cehennem hayatının özellikle sonsuz oluşuna ilişkin meraklarını öğretmenlere sordukları sorularla dile getirmektedir. Öğrencilerin, kabir hayatına ilişkin ise kabir denilen yerin nasıl olacağı, fiziksel etkisi, kabirde azap olup olmayacağı gibi konularla

ilgilendikleri anlaşılmıştır. Kıyamet konusu ise öğrencilerin ilgi alanına özellikle kıyametin nasıl kopacağı ve kıyamet alametleri konularıyla girebilmiştir. Ölüm konusunda ise öğrencilerin daha çok ölümün ilk anına yönelik meraklarının bu olduğu görülmektedir. Son olarak bir katılımcı öğrencilerin şehitlik konusuna dair merakları olduğunu, şehitlik kavramını anlamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

3.3.3. Öğrencilerin Ahiret Konusunda Anlamakta En Çok Güçlük Yaşadığı Konular

Öğrencilerin ahiret konularına ilişkin zorlandıkları hususları tespit etmek amacıyla katılımcı öğretmenlere: “Öğrencilerin ahiret inancını anlama noktasında en çok güçlük yaşadığı hususlar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere göre öğrencilerin cennet ve cehennem (8), kabir hayatı (3), mahşer (2), İslam dışındaki dinlere inanan kimselerin durumu (2) ve hayatın anlamı (1) gibi konuları anlamakta güçlük yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin ahiret inancı konusunda en çok cennet ve cehennem konusunu anlamakta zorlandıkları görülmektedir.

Katılımcılara göre öğrenciler cennet ve cehennem hayatına ilişkin, cennet ve cehennem hayatının mahiyeti, sonsuzluk fikri, cennet ve cehennemde insanın nasıl bir ortam içerisinde olacağına dair belirsizlik, dünya hayatına benzerlik, cehennemdeki sonsuz azap fikri gibi konuları anlamakta güçlük yaşamaktadır. Öğrencilerin sonsuzluk konusuna dair düşüncelerini bir katılımcı şu şekilde aktarmaktadır: “Bir insan nasıl sonsuza kadar yaşar? Nasıl bir şeydir ebedi olmak?” (Ö2, E, YL, 21, FL). Başka bir katılımcı ise öğrencilerin cehennemdeki ebediliğe ilişkin şunları söylediğini belirtmektedir: “Cennetin ebediliği ile ilgili kimsenin bir şikâyeti yok. Cehennemin ebedi olması meselesi falan o biraz ağır ceza değil mi?” (Ö3, E, YL, 14, AL). Diğer bir katılımcı öğrencilerin zihinlerinde dünya hayatını cennet hayatına benzetme noktasındaki karışıklığı: “Cennet kötülüğün olmadığı, can sıkıntısının olmadığı (bir yer), sıkılma niye yok bunu anlamıyorlar bir türlü. Dünya hayatından o noktada kopamıyorlar o yüzden cenneti dünya ile eşitliyorlar.” (Ö5, K, L, 6, MTAL) sözleriyle açıklamıştır.

Öğrencilerin anlamakta güçlük yaşadığı konulardan bir diğeri de kabir hayatı konusudur. Katılımcılara göre öğrencilerin kabir hayatına ilişkin anlamakta zorlandıkları konular; kabrin nasıl bir yer olduğuna, kabirde geçirilecek süreye ve kabir azabının olup olmadığına dair meselelerdir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcının: “Öldükten sonra biz

kabirde berzahta beklicez ama burada azap görülürken eğer kabir azabı göreceksak Hz. Âdem insanlığın başlangıcı orada (o zamanda) bir insan öldü bir de kıyametın kopmasından bir saat önce birisi öldü. Bu iki insan eğer azap çekecekse birisi bir saat azap çekmiş oluyor birisi de örneğin on bin yıl. E bu nasıl adalet olacak? (Ö2, E, YL, 21, FL) şeklindeki açıklaması öğrencilerin kabirde azap konusunu zamansal boyut itibariyle adil olmayacağını düşünerek sorguladıklarını göstermektedir. Başka bir katılımcı ise öğrencilerin kabir azabını idrak etmede zorlandığını “Kabir azabı. O noktayı idrak edemiyorlar, onlar için kapalı bir alan.” (Ö12, K, L, 8, MTAL) sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.

Katılımcılara göre öğrencilerin bazıları haşır ve mahşer konusunu anlamakta zorluk yaşamaktadırlar. Öğrenciler mahşer konusunda, milyarlarca insanın mahşerde nasıl toplanacağına ve bu toplanma yerinde insanların biyolojik durumlarının nasıl olacağına dair zihinlerinde soru işaretleri bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Tekrar dirilişte nasıl toplanacağız?” (Ö9, E, L, 30, FL) sorunun öğrenciler tarafından sorulduğunu ifade etmektedir. Başka bir katılımcı ise öğrencilerin mahşer ile ilgili “Mahşerde 35 yaşında olacaktıymız?” (Ö14, K, L, 4, AL) gibi sorunların sorulduğunu açıklamaktadır.

Ahiret konularına ilişkin öğrencilerin anlamakta güçlük yaşadığı diğer bir konu da diğer dinlere inanan insanların ahiretteki durumlarıdır. Katılımcılardan gelen bilgilere göre ortaöğretim öğrencilerinin ahirette insanlara verilecek mükafat ve cezanın anlamını zihinlerinde tam olarak netleştiremedikleri görülmektedir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Özellikle Müslüman olmayanların (ahiretteki) durumu meselesi.” (Ö3, E, YL, 14, AL) sözleriyle öğrencilerin bu konuya dair güçlük yaşadığını ifade etmiştir. Başka bir katılımcı ise öğrencilerin konuya ilişkin tutumlarını şu sözleriyle açıklamıştır: “Gayrimüslim olup iyi insanlar yanacak mı? Onların sonu ne olacak? İnanmayan bir insanın yanması konusunu anlamıyorlar.” (Ö6, K, L, 9, FL).

Hayatın amacı konusu ortaöğretim öğrencilerin anlamakta güçlük yaşadığı bir diğer konu olmuştur. Yalnızca bir katılımcıdan elde edilen verilere göre öğrencilerin neden yaratıldıklarına, yaptıkları davranışlardan neden sorumlu tutulduklarına yönelik soruları olduğu anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin bir katılımcı: “Neden yaratıldıklarını veya işte bize sorulmadı yaratılırken tarzı karşılıklar veriyorlar. Bize sormadılar biz niye

dünyadayız, neden? İşte bunları yapmamız gerekiyor veya sonunda cezalandırılacağız gibi şeyler oluyor. En zorlandıkları anlamakta bu oluyor” (Ö13, K, L, 1, AL) sözleriyle durumu açıklamıştır.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre öğrencilerin cennet ve cehennem hayatının mahiyeti, kabir hayatı ve kabir azabı, mahşer, İslam dışındaki dinlere inanan kimselerin ahiretteki durumları ve hayatın anlamı konularına dair meseleleri anlamakta zorluk yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin özellikle sonsuzluk, ahiretteki ceza, insanın sorumluluğu konularını anlamlandırma ve içselleştirmede zorluk yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin en çok merak ettikleri konular ile anlamakta güçlük yaşadığı konuların cennet ve cehennem konuları olduğu görülmektedir. Ayrıca cennet ve cehennem konuları yukarıda belirtildiği üzere öğretmenlerin de anlatmakta güçlük yaşadığı konular olarak yer almaktadır. Cennet ve cehennem konuları öğrenciler tarafından hem ilgi çeken hem anlaşılmakta güçlük yaşanan konular olurken ayrıca öğretmenler tarafından da anlatılma noktasında zorluk yaşanan konular olarak dikkat çekmektedir.

3.3.4. Öğrencilerde Meydana Gelen Düşünsel ve Ruhsal Değişimler

Ahret inancına dair konuların, inançla ilgili diğer konulara nazaran bireylerin düşünsel ve ruhsal dünyalarını daha fazla etkilediği bilinmektedir. Bu noktadan hareketle katılımcılara ahret öğretimi sonrasında öğrencilerin düşünsel ve ruhsal durumlarında değişim olup olmadığını öğrenme adına: “Ahret konuları anlatıldıktan sonra öğrencilerin düşünce ve ruhsal durumlarında değişim olmakta mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Buna göre katılımcıların neredeyse tamamı (12) öğrencilerin ahret inancı öğretimi sonrasında düşünsel ve ruhsal anlamda birtakım değişimler yaşadığını ifade etmektedir. Bunun yanında iki katılımcı da öğrencilerde bir değişim gözlemleyemediklerini ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Ne kadar etki ediyor sorusuna böyle kayda değer bir cevap veremeyeceğim.” (Ö3, E, YL, 14, AL) ifadelerine yer verirken; bir başka katılımcı da: “Bir değişim gözlemlemedim.” (Ö14, K, L, 4, AL) şeklinde açıklama yapmıştır.

Ahret inancı öğretimi sonrasında öğrencilerde oluşan düşünsel ve ruhsal değişimleri tespit etme adına katılımcılara: “Ne tür değişimler gözlemlediniz?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen bilgiler öğrencilerin ağırlıklı olarak psikolojik değişim (9) yaşadıkları yönündedir. Bunun yanında öğrencilerin, ibadete yönelme (3), cennete yönelik istekli

tavır (1) ve fikirsel (1) değişimler gibi etkilenim içerisine girdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılardan bazıları (4) yaşanan bu değişimlerin kısa süreli ve kalıcı olmayan değişimler olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcılara göre ahiret konuları anlatıldıktan sonra öğrencilerin yaşadıkları psikolojik değişimler; korku ve heyecan (2), ümit var olma (2), sükûnet (2), stres (1), şaşkınlık (1) ve şüphe (1) gibi davranışlarla kendisini göstermektedir. Öğrencilerin korku ve heyecan içerisinde olduklarını ifade eden bir katılımcı düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: "Korkuyorlar, kendi(ler)ine çeki düzen vermek istiyorlar. Biraz hafiften (dersin olduğu o gün) toparlanıyorlar." (Ö5, K, L, 6, MTAL). Başka bir katılımcı ise öğrencilerin ümit var olma psikolojilerini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Dersten sonra daha umutla çıktıklarını düşünüyorum. Dersten sonra daha ümitli olduklarını ve daha sevecen hatta daha sevgi ile yaklaştıklarını görüyorum." (Ö12, K, L, 8, MTAL). Öğrencilerin sükûnet içerisinde olduklarını ifade eden bir başka katılımcı ise: "Bu derslerden sonra böyle bir sükûnet hali daha böyle düşünceli ağırbaşlılık hali. Yani o (anlatının) verdiği ağırbaşlılıklara biraz daha sakinlikle böyle gözlerinde anlam arayışı buluyorum çoğunlukla." (Ö7, E, L, 2, MTAL) sözleriyle konuyu açıklamıştır. Bir katılımcı ise ders sonrasında bazı öğrencilerin anlatılanlar üzerine bir şüphelenme süreci yaşadığını, anlatılanların akıl ve mantık açısından uygunluğunu tartıştığını şu sözleriyle açıklamaktadır: "Biraz şüphe gözüyle bakanlar da oluyor tabi. Bunlar nasıl olacak, akla mantığa uygun mudur?" (Ö9, E, L, 30, FL).

Katılımcıların bazıları da öğrencilerin ibadetlere yönelme arzusu gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bu değişim kendini namaz kılma ve Kur'an okuma isteği şeklinde kendini göstermektedir. Konuya ilişkin bir katılımcı şunları söylemektedir: "Bazıları dersten sonra geliyor işte hocam ben namaz kılacağım, bundan sonra ibadetlerime dikkat edeceğim." (Ö8, E, L, 8, AL). Başka bir katılımcı ise: "Bu konuları konuşunca işte namaz kılmaları gerektiğinin veya işte Kur'an okumaları gerektiğinin bilincine varıp bazen söylemleri o yönde oluyor bunu yapmamız gerekiyor tarzında." (Ö13, K, L, 1, AL) şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Katılımcılardan birinin açıklamasına göre bazı öğrenciler cennette bulunmaya yönelik istekli tavırlar sergilemektedir. Öğrencilerin özellikle cennet nimetlerine bir an önce ulaşmaya yönelik heveslerinin olduğu anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin katılımcının

görüşü ise şu şekildedir: “Cennetin nimetlerini anlatınca bazen keşke şimdi günah işlemeyen cennete gitsek şeklinde birtakım şeyler oluyor yani. Acaba biz bu cennet yolculuğunda günaha dalmadan sorumluluklarımızı ihmal etmeden yolculuğumuzun yeni başlangıcındayız ergenliğe yeni girdik acaba işte mümkün olur mu buraya gitmek?” (Ö2, E, YL, 21, FL).

Bir başka katılımcı da öğrencilerin bazılarının ahiret öğretimi sonrasında fikişsel anlamda birtakım değişimler yaşadığını ifade etmektedir. Buna göre öğrenciler düşünce dünyalarında ahiret inancına ilişkin bilmedikleri bilgilere ulaşma, yanlış bildiklerini düzeltme yönünde bir değişim yaşamaktadır. Konuyla ilgili olarak katılımcı: “Metafizik alemden çok uzaklar. O yüzden verdiğim cevaplardaki o metafizik şeyler onlara pek etki etmiyor. Yani o yüzden çok değiştiklerini düşünmüyorum. Sadece akıllarında ruhsal bir değişim değil ama fikişsel değişim olabiliyor. Ama duygu dünyalarının çok değiştiğini düşünmüyorum.” (Ö6, K, L, 9, FL) şeklinde açıklama yapmıştır.

Elde edilen verilere göre öğrencilerin ahiret inancı öğretiminin yapıldığı derslerde psikolojik ve ruhsal anlamda etkilendiklerini göstermektedir. Öğrencilerin, daha çok korku ve heyecan, sükûnet, stres ve şüphe gibi psikolojik olarak etkilenim yaşadıkları görülmektedir. Bunun yanında öğrencilerin, ibadetlere yönelme arzularının geliştiğı ve ahiret konuları hakkındaki fikirlerinde değişimler yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancına yönelik düşüncelerinin incelendiğı bu bölümde öğretmenlerin genelinin ifadesine göre ahiret konularının öğrencilerin ilgi ve meraklarını çeken bir konu olduğı söylenebilir. Bunun yanında öğrenciler ahirete ilişkin konulardan en fazla cennet, cehennem, kabir hayatı, kıyamet ve şehitlik gibi konuları merak etmektedir. Ayrıca cennet, cehennem, kabir hayatı, mahşer, diğer dinlere mensup kişilerin ahiretteki durumu ve hayatın amacı gibi konular da öğrencilerin anlamakta güçlük yaşadıkları konular olarak tespit edilmiştir. Ortaöğretim öğrencilerinde ahiret öğretimi sonrasında düşünce ve ruhsal değişimler de yaşanmıştır. Buna göre öğrencilerin psikolojik değişimler, ibadetlere yönelme arzusu, cenneti istemeye yönelik istekler ve ahiret konuları hakkında edindikleri bilgilerle fikişsel değişimler yaşadıkları araştırma neticesinde elde edilmiştir.

3.4. Din Bilimsel Yaklaşım ve Ahiret İnancı Öğretimi

Din bilimsel yaklaşım 2005 Ortaöğretim Programı ile birlikte yer almaya başlamıştır. Programda din bilimsel yaklaşım için başta İslam dini olmak üzere diğer dinler hakkında da bilimsel bilginin ön planda tutulduğu, batıl bilgilerden uzak kalındığı ifade edilmiştir. Programda İslam hakkında bilgilerin Kur'an merkezli ve mezhepler üstü bir yaklaşım benimsenerek aktarıldığı belirtilmektedir (MEB, 2005, 12). Din bilimsel bir din eğitimi pedagojisine literatürde doğrudan rastlamak zordur. Bunun yanında din bilimsel yaklaşımı önceki programlardaki geleneksel savunmacı din eğitimi yaklaşımından farklı olarak İslam hakkında doğru bilgilendirme yapmak ve herhangi bir yorumu telkin etmeyi öngörmemek olarak anlaşılabilir. (Kaymakcan, 2007, 20). Ayrıca diğer dinlere de yer verilerek dinler arası açılımlı bir yaklaşımın hedeflendiği ve dersin doktrin ya da mezhep merkezli bir din öğretimine dönüşmemesine özellikle özen gösterildiği anlaşılmaktadır (MEB, 2005, 13).

2010 Ortaöğretim Programında din bilimsel yaklaşıma dair ifadeler önceki programa benzer şekilde yer almaya devam etmiştir. 2018 Ortaöğretim Programında ise din bilimsel yaklaşım ifadesine yer verilmez. Ancak önceki programlarda din bilimsel yaklaşımın kastettiği din eğitimi yaklaşımları yer almaya devam eder. Buna göre programda, İslam dini hakkındaki bilgilerin Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu temel ilkeler çerçevesinde ve İslam düşüncesinde ortaya çıkan yorumların da bilimsel bir metotla ve mezhepler üstü bir yaklaşımla ele alınacağı ifade edilir. Ayrıca diğer dinlerin de bilimsel bir metotla, dinler açılımlı ve olgusal bir yaklaşımla öğretime konu edildiği belirtilir.

Bu başlık altında din bilimsel yaklaşım bağlamında ahiret inancı meselesine; öğretmenlerin ahiret inancı öğretiminin yapıldığı derslerde diğer dinlerdeki ahiret inancı anlayışlarıyla karşılaştırma yapma ve İslam içerisindeki farklı görüşleri öğrencilere aktarma, öğrencilerin diğer dinlerdeki ahiret anlayışına ve İslam içerisindeki farklı yorumlara dair sorularının olmasına ve öğretmenlerin ahiret inancı konusunda diğer dinlerdeki ve İslam inancı içerisindeki farklı yorumlara ilişkin görüşlerin öğretim programları ve ders kitaplarında yer alması fikrine yaklaşımları ele alınacaktır.

3.4.1. Öğretmenlerin Diğer Dinlerdeki Ahiret İnancı Anlatıma Yer Verme

Durumu

Katılımcılara, ahiret inancı derslerinde diğer dinlerin ahiret anlayışları hakkında bilgi verip vermediklerini öğrenmek adına: “Derslerinizde ahiret inancını anlatırken diğer dinler ile karşılaştırma yapıyor musunuz?” sorusu yöneltmiştir. Katılımcıların yarısı (7) derslerde diğer dinlerdeki ahiret inancından bahsettiklerini söylerken bazı katılımcılar (3) derste bu konulara girmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan dördü ise dersin durumuna göre hareket ederek diğer dinlerdeki ahiret inançlarından bahsettiklerini söylemektedir.

Ahiret inancı öğretimi esnasında diğer dinlerdeki ahiret inancından bahsetmediklerini ifade eden katılımcılar bu durumu öğrencilerin durumlarına bağlamaktadır. Konuyla ilgili olarak bir katılımcı: “Diğer dinlerle karşılaştırma yapmıyorum. Çocukların bu şekilde daha fazla kafası karışır diye düşünüyorum belki. Hani diğer bir dini gündemine sokmamak için.” (Ö1, E, L, 26, AL) sözlerine yer vermiştir.

Katılımcılar içerisinden dersin durumuna göre diğer dinlerdeki ahiret inancından bahsedenlerse daha çok öğrencilerin soruları olunca bu konuya girdiklerini ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bir katılımcı: “Sadece üstünkörü belki o da merak eden sınıflarda soru olarak gelirse.” (Ö7, E, L, 2, MTAL) sözleriyle öğrencilerin sorularına göre hareket ettiğini ifade etmiştir. Başka bir katılımcı ise konuya ilgisi olan öğrenciler vesilesiyle diğer dinlerdeki ahiret inancından bahsettiğini: “Evet yapmışlığım olmuştur çünkü öğrencilerden bu konuya meraklı olanlar var. Bu çok fazla mı hayır değil ya da her sınıfta mı o da hayır merak eden öğrenci olursa o şekilde.” (Ö14, K, L, 4, AL) sözleriyle açıklamıştır.

Ahiret inancı öğretiminde diğer dinlerdeki ahiret fikrini de sunanlar dersi daha canlı hale getirdiklerini, öğrencilerin ilgi ve dikkatlerini çektiklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılardan biri: “Semavi dinlerdeki (ahiret) inancı(nı) anlatıyorum. Bir de Hint dinlerindeki reenkarnasyon inancının ana mantalitesini anlatıyorum. Bunlara vurgu yaparak ahiret inancını anlatıyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL) açıklamasını yapmıştır. Başka bir katılımcı: “Evet tabi mutlaka (diğer dinler hakkında bir şeyler) söylüyorum. Hatta şeyden bahsettim bazı Hindu dini geleneklerden Caynizm falan.” (Ö3, E, YL, 14, AL) sözlerine yer vermiştir. Bir katılımcı diğer dinlerle karşılaştırma yaptığını şu şekilde

açıklamıştır: “Tabi diğer dinlerle karşılaştırma yapıyoruz. Reenkarnasyon inancını da anlatıyoruz.” (Ö9, E, L, 30, FL). Bir diğer katılımcı: “Ahiret inancı olan insanların hayatı nasıl etkileniyor. İki tarafı (İslam ve diğer dinleri) mesela karşılaştırıyoruz, fikir sunuyoruz.” (Ö13, K, L, 1, AL) sözleriyle ahiret inancı kapsamında dinler arası bir karşılaştırma yaptığını ifade etmektedir.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler ışığında değerlendirme yapıldığında, katılımcıların yarısının, ahiret konularının anlatıldığı derslerde diğer dinlerdeki ahiret inancından bahsettikleri ve dinler arasında karşılaştırmalar yaptıkları görülmektedir. Özellikle Reenkarnasyon konusunun öğretmenler tarafından aktarıldığı anlaşılmaktadır. Katılımcılar bu şekilde dersin öğrenciler tarafından iyi karşılandığını, onların ilgisini çektiğini de belirtmektedir. Diğer dinlerdeki ahiret inancı konusuna hiç girmeyen katılımcıların sayısı az olup bu öğretmenler öğrenciler üzerinde kafa karışıklığı meydana gelebilme argümanını ortaya atmaktadır. Katılımcılardan bazıları da öğrencilerden soru gelmesi durumunda konuya ilişkin bilgi verdiklerini ifade etmektedir. Sonuç olarak katılımcıların çoğunun konu anlatılırken farklı dinlerdeki ahiret inancı anlayışlarından da bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu ise ahiret inancının anlatıldığı üniteye ya da farklı dinlerin anlatıldığı ünitelerde bu hususlarla ilgili daha detaylı bilgiler eklenmesi hususunu gündeme getirmektedir.

3.4.2. Öğrencilerin Diğer Dinlerdeki Ahiret İnancına Dair Soruları

Ahiret inancı öğretiminin yapıldığı derslerde öğrencilerin diğer din ve inançlardaki ahiret düşüncesine yönelik ilgi ve meraklarını keşfetme adına katılımcılara: “Öğrencilerin diğer dinlerdeki ahiret inançlarına dair soruları oluyor mu? Ne gibi sorular?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yüksek oranda (8) bu soruya olumlu dönüş yaptığı gözlemlenirken bazı katılımcılar (6) öğrencilerin bu hususta sorularının olmadığını ifade etmiştir. Öğrencilerin diğer dinlerdeki ahiret inancına yönelik sorularının olmadığını ifade eden katılımcılar bu durumu öğrencilerin konu üzerindeki ilgisizliğine bağlamaktadır. Konuya ilişkin bir katılımcı: “Özellikle Ahiret inancı üzerinden değil de diğer dinlerin nasıl olduğu neden bize doğru düzgün öğretilmiyor.” (Ö1, E, L, 26, AL) şeklinde öğrencilerin şikayetlerinden bahsetmektedir.

Öğrencilerin diğer dinlerdeki ve inanışlardaki ahiret inancına yönelik soruları olduğunu söyleyen katılımcılar, öğrencilerin reenkarnasyon (6), tenasüh (3), karma (1) ölümlerinin

yakılması (1) konularını sorduklarını ifade etmektedir. Bir katılımcı: “Diğer dinlerin ahiret inançlarıyla ilgili soruları oluyor. Mesela ölülerin yakılması meselesini sormuşlardı bana.” (Ö3, E, YL, 14, AL) sözlerine yer vermiştir. Başka bir katılımcı ise öğrencilerin Uzakdoğu dinlerine olan ilgi ve merak durumlarını şu cümlelerle açıklamıştır: “Ruh göçü, Reenkarnasyon şeyi var belki Uzakdoğu dinlerinin etkisi ve dizilerinin de. Uzakdoğu popüler kültürünün ülkemize gelmesinden dolayı ve belki de ruh salcılığın artmasından dolayı karmaya inanan öğrenciler var.” (Ö6, K, L, 9, FL). Diğer bir katılımcı ise öğrencilerin reenkarnasyon ve tenasüh düşüncelerine karşı meraklarını: “Öğrencilerin sordukları sorular genelde tenasüh ve reenkarnasyon inancı ile alakalı oluyor. İnsanın bu dünyada yapıp ettikleri ile öldükten sonra tekrar bu dünya hayatının farklı formlarda tatması olayı hem ilgi çekici hem de kafa karıştırıcı geliyor. İslam inancındaki ahiret inancı ile farklarını konuşuyoruz.” (Ö8, E, L, 8, AL) cümleleriyle açıklamıştır. Bir katılımcı reenkarnasyon konusunun sorulduğunu şu sözleriyle temellendirmiştir: “Reenkarnasyon, çok fazla gelen sorulardan.” (Ö12, K, L, 8, MTAL).

Elde edilen verilere göre katılımcıların bir kısmı, öğrencilerin ahiret inancı konusunda diğer dinler ve inançlardaki konuları pek merak etmediklerini söylemektedir. Katılımcılar bu durumu öğrencilerin ilgi ve merakları ile açıklamaktadır. Ancak bu öğretmenler azınlıktadır. Katılımcıların çoğunluğu ise öğrencilerin başka din ve inançlardaki ahiret inançlarına dair soruları olduğunu ifade etmektedir. Katılımcılara göre ahiret inancı kapsamında gelen soruların ağırlıklı olarak Uzakdoğu dinleri ve spesifik olarak da Reenkarnasyon düşüncesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Uzakdoğu dinleri bağlamında yine öğrencilerin tenasüh ve karma konularına ilişkin merakları olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca bir katılımcı da öğrencilerin kendisine ölülerin yakılmasına yönelik sorular sorduğunu da ifade etmiştir. Buradan ise diğer dinlerdeki ahiret inancı bağlamında öğrencilerin daha çok İslam inancında yer bulmayan reenkarnasyon, ölü yakma gibi inanış ve uygulamalar hususunda sorular sorduğu anlaşılmaktadır. Bu konuların gençlerin gündemine gelmesinde ise medya ve sosyal medya aracılığıyla Batı ve Uzakdoğu kültürlerinin yayılmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu konuların ders kitaplarında detaylı biçimde işlenmesi önerilebilir.

3.4.3. Öğretmenlerin Ahiret Konusunda İslam İçerisindeki Farklı Yorumlara Yer Verme Durumu

Ahiret inancı öğretimi derslerinde İslam içerisindeki farklı yorumların anlatımına yer verme durumlarını tespit etmek adına katılımcılara: “Derslerinizde ahiret inancını anlatırken İslam içerisindeki farklı görüşleri öğrencilere aktarıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu (7) derslerinde İslam içerisindeki yorumlara yer verdiğini ifade ederken bir kısım katılımcıysa (6) ise böyle bir yönetime başvurmadığını ifade etmiştir. Bir katılımcı bu tarz sorular karşısında ders dışında öğrencilerle birebir görüşmeler yaptığını ifade etmiştir.

İslam içerisindeki yorumları derslerine yansıtan katılımcılar farklı yöntemler benimsemiştir. Buna göre katılımcıların çoğu (6) dersin akışı içerisinde ve öğrencilerden gelen sorulara göre farklı yorumlardan bahsettiğini ifade ederken katılımcılardan biri farklı yorumlardan bahsetmekle birlikte ayrıntıya girmediğini belirtmiştir. Katılımcılar dan İslam içerisindeki farklı yorumları derslerine yansıtan bir katılımcı: “Bunu düzenli bir şekilde yapmıyorum. Yani ben bunu anlatırken şunlara değineyim şeklinde planlayarak yapmıyorum da bazen bir şekilde bu söyleniyor yani. Ya öğrenci soruyor ya konu oraya gelip de spontane bir şekilde konuşmak zorunda kalınabiliyor.” (Ö1, E, L, 26, AL) görüşlerine yer vermiştir. Başka bir katılımcı ise detaylı olmasa da İslam düşüncesindeki farklılıkları yansıttığını şu sözleriyle açıklamıştır: “Ben bunlara çok detaylı girmiyorum ama. Kafa karışıklığından dolayı dediğim gibi. Ama diyorum böyle düşünenler de olmuş İslam düşünce tarihinde böyle konuları çocukları zihinlerine şu aşamada getirmenin doğru olduğunu düşünmüyorum.” (Ö2, E, YL, 21, FL). Katılımcılardan biri ahiret inancı öğretiminde İslam içerisindeki farklı yorumları öğrencilere aktardığını şu şekilde açıklamıştır: “Gerek olursa aktarıyorum. Tabii ki yeni sorular meydana getirmemeye gayret ederek. Yani çocuğun kafasında zaten bir soru varsa bir soru da biz eklemeyelim. Mesela kabir hayatı meselesi yok diyen de var şunun için söylüyorum yani yok diyeni de şey yapmayın, yok diyen de var bu bir iman meselesi olmayabilir” (Ö3, E, YL, 14, AL).

İslam içerisindeki farklı görüşleri derslerine yansıtmayan katılımcılar, öğrencilerin kafalarının karışmasına neden olacağı ve öğrencilerin seviyelerine uygun düşmeyeceği düşüncesiyle böyle bir yola başvurdıklarını ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak bir

katılımcı şunları söylemektedir: “Çok ayrıntıya girmenin doğru olduğunu düşünmüyorum.” (Ö4, K, L, 6, AL). Başka bir katılımcı ise: “Hiçbir şekilde (bu konulara) girmiyorum, girilmemesi taraftarıyım. Farklı görüşleri sunarsam kafaları karışır.” (Ö5, K, L, 6, MTAL) açıklamasını yapmıştır. Diğer bir katılımcı ise: “Derslerimde bu konuya hiç girmemeye çalışıyorum yani. Çünkü zaten çocuklar bilmiyorlar bir de bunu akıllarına bulandırırsam hepten konudan da saparız. Hep uzak kalıyorum” (Ö7, E, L, 2, MTAL) sözlerine yer vermiştir.

Bir katılımcı ise öğrencilerden gelen İslam içerisindeki farklı yorumlarla ilgili sorular karşısında öğrencilerle ders dışında görüşmeler yaparak konuyu aktardığını ifade etmektedir. Katılımcı, öğrencilerin bu minvaldeki sorularına sınıf içerisinde değil teneffüste özel görüşmeler yaparak cevap verdiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Sorusu olan özellikle öğrenci varsa teneffüste görüşelim bu konuyu diyorum. Yani orada direkt söylemiyorum. Dolayısıyla bu konuya çok fazla girmiyorum” (Ö8, E, L, 8, AL).

Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler katılımcıların, İslam içerisindeki farklı görüşleri derslere yansıtma noktasında hassas davrandıklarını göstermektedir. Bir kısım katılımcı öğrencilerde kafa karışıklığı olacak düşüncesiyle bu konulara hiç girmediğini ifade etmektedir. İslam içerisindeki farklı yorumları derslerinde öğrencilere aktaran katılımcılarsa bunu yaparken öğrencilerin kafalarının karışmamasına da dikkat etmektedir. Ayrıca katılımcılar genel olarak öğrencilerden gelen bir soru olmadığı ve konunun o noktaya gelmediği sürece farklı yorumların derslere yansıtılması fikrini benimsememektedir.

3.4.4. Öğrencilerin Ahiret Konusunda İslam İçerisindeki Farklı Yorumlara Dair Soruları

Ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancı öğretimi dersinde İslam içerisindeki farklı yorumlara yaklaşımlarını tespit etme adına katılımcılara: “Öğrencilerin ahiret inancına yönelik İslam içindeki farklı yorumlara dair soruları oluyor mu? Ne gibi sorular?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Soruya ilişkin katılımcıların büyük bir kısmı (11) öğrencilerin bu yönde bir sorularının olmadığını ifade etmiştir. Yalnızca üç katılımcı öğrencilerin sorularının olduğunu ifade etmiştir.

Öğrencilerin sorularına ilişkin bir katılımcı: “Kabir azabı yokmuş diye soran oldu.” (Ö1, E, L, 26, AL) sözlerine yer vermiştir. Bir başka katılımcı ise öğrencilerin: “Hocam bazı mezhepler varmış cennete de cehenneme de giren oradan çıkamaz. Bir insan ya cennetliktir ya cehennemliktir diyormuş. Bu doğru mu?” (Ö3, E, YL, 14, AL) şeklinde sorularının olduğunu belirtmiştir. Bir diğer katılımcı ise: “Dirilişte ruhani olarak mı yoksa bedenle ruh o şekilde mi gidileceğini soruyorlar. Ama mezhep olarak ayırmıyorlar hani o mezhepler neden o şekilde yapmış gibi sormuyorlar.” (Ö13, K, L, 1, AL) açıklamasını yapmıştır.

Katılımcılardan elde edilen veriler öğrencilerin İslam içerisindeki farklı yorumlara dair pek de sorularının olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar öğrencilerin herhangi bir mezhep adını zikretmeden konu eksenli yaklaşımla birtakım konuları merak edip sorduklarını ifade etmektedir. Bu manada öğrencilerin kabir azabının olup olmadığı, cennet ve cehennemin sonsuzluğu ve dirilişin yalnızca ruhani mi yoksa beden ve ruh birlikteliği içerisinde mi olduğuna yönelik derin kelimî konuları barındıran sorularının olduğu görülmektedir.

3.4.5. Ahiret Konusunda Diğer Din ve İnançların ve İslam İçerisindeki Farklı Yorumların Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Yer Alması Durumu

Bu başlık altında katılımcılara ahiret inancı öğretimi kapsamında diğer din ve inançların, İslam içerisindeki farklı yorumların ahiret inancı konusundaki görüşlerinin ortaöğretim programları ve ders kitaplarına yansıtılmasına ilişkin görüşlerini tespit etmek adına: “Ahiret inancı konusunda diğer din ve inançların ve İslam içerisindeki farklı yorumların öğretim programları ve ders kitaplarında yer almalı mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar bu konuda üç gruba ayrılmıştır. Buna göre katılımcıların ağırlıklı olarak (12) bu soruya olumsuz yanıt verdikleri görülürken bir katılımcı konuya olumlu yaklaşmış, bir katılımcı da kararsız kalmıştır. Diğer din ve inançların ve İslam içerisindeki farklı yorumların öğretim programı ve ders kitaplarında yer almaması gerektiğini düşünen katılımcılar, öncelikle öğrencilerden kaynaklanan zihin karmaşası, öğrenciler için seviyelerinin üstünde konular olması gibi etkenlere dikkat çekmişlerdir. Bunun dışında öğretmenler için de bu konuların anlatımında zorluk çıkacağından ve diğer ünitelerde farklı dinlerden ve İslam içi yorumlardan bahsedildiğine dikkat çekerek gerek olmadığı yönünde görüş bildiren katılımcılar da olmuştur.

Diğer din ve inançların ve İslam içi farklı yorumların ahiret inancı öğretimi kapsamında öğretim programı ve ders kitaplarına yansıtılmasına sıcak bakmayan katılımcılardan biri düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bana sorarsanız hiç almaması daha hayırlıdır. Çocuklar sormadığı süre soru çıkartmanın bence bir alemi yok.” (Ö3, E, YL, 14, AL). Başka bir katılımcı öğrencilerde kafa karışıklığı meydana geleceğini: “Bizim çocuklarımızın çok çabuk kafası karıştığından dolayı ben öğretim programında olmaması gerektiğini düşünüyorum.” (Ö5, K, L, 6, MTAL) sözleriyle açıklamıştır. Bir diğer katılımcı: “Düşünmüyorum yer almamalı. Zira kafa karıştırmamalı. İsteyen kimseler, merak edenler yapabilir onlar kendisi araştırabilir veya ders haricinde ferdi olarak soru sorabilir.” (Ö9, E, L, 30, FL) şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Öğrenciler için bilgi açısından zorluk çıkaracağını ifade eden bir katılımcı şunları söylemektedir: “Bu kadar farklı bilgileri öğrencilerin bilmesine çok da gerek yok gibi geliyor bana.” (Ö11, E, L, 6, FL). Bir başka katılımcı ise: “Bence olmamalı yani yer almamalı. Çünkü akılda kalıcı olmaz. Meraklı olan bir şekilde öğreniyor zaten farklı şeyleri. Hani bence kabataslak olsa yeterli diye düşünüyorum.” (Ö14, K, L, 4, AL) ifadeleriyle düşüncelerini açıklamıştır.

Katılımcılar içerisinde öğretmenlerden kaynaklanabilecek sorunlara işaret eden bir katılımcı: “Her (öğretmen)in bunu anlatabileceğini düşünmüyorum. Her öğretmenin farklı görüşlerin üstesinden gelebileceğini, çocuklardaki kafa karışıklığını giderebileceğini düşünmüyorum. Bunu yapabilecek öğretmenler zaten konu açılınca kitaba bağlı kalmıyoruz yani verebileceğimizi veriyoruz.” (Ö6, K, L, 9, FL) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Benzer konuya işaret eden bir başka katılımcı: “Biz bunu daha doğru düzgün anlatamazken bir de bu teferruatlarıyla işte farklı dinleri inançları işin içerisine katarsak hepten elimize yüzümüze bulaştırırız. Hiçbir noktaya gelemeyiz diye düşünüyorum. O yüzden bence şu anda hali hazırda kitap bu konuda gayet yeterli.” (Ö7, E, L, 2, MTAL) açıklamasını yapmıştır. Bir katılımcı ise zaten farklı dinlerin ve İslam içindeki farklı yorumların anlatıldığı ünitelere dikkat çekerek şu açıklamayı yapmıştır: “Kitabın ilerleyen ünitelerinde zaten diğer dinlerle alakalı ayrıntılı bir şekilde bahsediyor, anlatıyoruz. Diğer dinlerin anlatılmasına gerek yok” (Ö12, K, L, 8, MTAL).

Diğer din ve inançların ve İslam içerisindeki farklı yorumların ahiret ünitesi içerisinde öğretim programında ve ders kitaplarında yer almasına yönelik olumlu görüş bildiren yalnızca bir katılımcı olmuştur. Katılımcının konuya ilişkin görüşleri ise şu şekildedir: “Çocuklar hep kendi inandıkları şeyleri dinleyince bu sefer karşıyı dinlemedikleri için

(konu) kafalarında oturmuyor. O yüzden diğer inançlarla da karşılaştırıyorum ki hem onun doğruluğuna inanıyorlar ve hangisinin mantıklı olduğunu kendileri karar veriyorlar. ” (Ö13, K, L, 1, AL). Bir katılımcı ise kararsız tavır sergilemiştir; “Ben bunu bilmiyorum ama çok gerek duymuyorum ... belki çok kısa bir şekilde başka yerden duyacaklarına bizden duysun manasında kısa bir şekilde yer verilebilir” (Ö1, E, L, 26, AL) sözleriyle kararsız bir tavır sergilemiştir.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunlukla ahiret inancı öğretimi kapsamında diğer din ve inançların ve İslam içerisindeki farklı yorumların ortaöğretim programına ve ders kitaplarına yansıtılmasını istemedikleri görülmektedir. Katılımcılar olumsuz tavırlarını bu konuların öğrencilerde kafa karışıklığı yaratacağı fikrine dayandırmaktadır. Bunun yanında konuların öğrencilerin seviyesinin üzerinde, anlamakta güçlük yaşayacağı konular olduğunu düşünen katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan bir kısmı da ders esnasında öğrencilerden soru gelmediği sürece konuya değinmemeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar içerisinde diğer dinler ve İslam içi yorumların derslerde yer almasının, öğretmenler açısından da zorlayıcı bir durum olduğunu, her öğretmenin bu işin üstesinden gelemeyeceğini belirtmektedir. Konuya ilişkin yalnızca bir katılımcı olumlu görüş bildirip diğer dinlerin ve İslam içerisinde farklı yorumların derslere yansıtılmasının öğrencilerin ikna olmalarına katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Bir katılımcı ise konuya ilişkin kararsız bir tavır takınmıştır. Sonuç olarak iki katılımcı dışında katılımcıların tamamı diğer dinler ve İslam içi yorumların ders programı ve ders kitaplarına yansıtılmasına pozitif bakmadığı, bu konuların öğrencilere ağır gelebileceği ayrıca öğretmenler için de zor olacağını ifade ettiği görülmektedir. Öğretmenlerin sahada çalışanlar olarak bu pragmatik düşüncelerine saygı duymanın yanında ahiret düşüncesi bağlamında diğer dinler ve İslam içi yorumlardaki farklılıkların derse yansıtılmasının öğrencilerin farklılıkları görme, bilme ve farklılıklara saygı gösterme yönlerine katkı sağlayacağı kanısındayız.

SONUÇ

Din eğitimi ve öğretimi düşünüldüğünde akla ilk gelen inanç esaslarının öğretilmesi hususudur. Allah inancı başta olmak üzere, melek, kitap, peygamber ve ahiret inancına ilişkin hususların dinin asli kaynaklarından hareketle öğretimi bu anlamda önemlidir. Dolayısıyla inanç ile ilgili konular, örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında ve ders kitaplarında yerini almıştır. Nitekim öğretim kurumları, öğrencilere din hakkında doğru bilgi verme, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verme ve öğrencileri bilinçlendirme gibi hedeflerle, yetişmekte olan neslin dini gelişimlerine katkı verme amacı taşımaktadır.

Araştırmadan elde edilen sonuca göre öncelikle ahiret inancı semavi dinler için önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Semavi dinlerin ilki olan Yahudilik inancında ahiret düşüncesi; zaman, coğrafya ve kültürel denkleme göre şekillenmiştir. Bunun yanında Yahudilikte ahirete dair konular Tevrat yerine daha çok apokrif eserlerde işlenmiştir. Hristiyanlık inancında ahiret düşüncesinin İsa Mesih'in üzerine kurgulandığı anlaşılmaktadır. İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar geliş serüveni Hristiyanlıktaki ahiret düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca Hristiyanlıkta da ahiret düşüncesine dair ifadelerin Yahudilikte olduğu gibi apokrif nüshalarda yer aldığı da anlaşılmaktadır. Semavi dinlerin sonuncusu olan İslam dini ise ahiret konusunu Kur'an'da açık ifadelerle işleyerek ahiret inancının, İslam'ın inanç esaslarından biri olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. İslam inancının; ahiret konusunu ölüm olayından başlayarak cennet ve cehennem süreçlerine hatta oradaki hayatın içinden örnekler vererek ve tasvirlerde bulunarak işlediği Kur'an'da görülmektedir. Dolayısıyla İslam dininin, diğer ilahi dinlere nazaran ahiret inancını daha açık ve daha müessir bir şekilde sunduğu anlaşılmaktadır.

İlahi dinler dışında ahiret düşüncesi bağlamında özellikle Hint kökenli dinlerce ve bazı heteredoks mezheplerce kabul gören reenkarnasyon düşüncesi, bir milyarı aşkın insanın benimsediği bir öğreti konumunda görülmektedir. Bununla birlikte reenkarnasyon öğretisi, sadece bu dünyada yeniden doğuş fikrini benimsemekle kalmayıp bütün metafizik sistemi etkilemektedir. Bu ise semavi dinlerdeki Tanrı ve ahiret inancı olmak üzere inanç esaslarında bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla başta İslam olmak üzere semavi dinlerin reenkarnasyon fikrine kapalı olduğu söylenebilir.

1967 yılından itibaren lise düzeyinde din dersi öğretim programları ve ders kitaplarında ahiret inancı öğretiminin süreç içerisindeki değişim ve gelişim durumu ele alınmıştır. Buna göre 1967 yılından günümüze kadar ortaöğretim ders programları incelendiğinde din öğretiminin doktriner, İslam merkezli ya da mezhep merkezli anlayıştan mezhepler üstü ve diğer dinlere de yer vererek dinler açılımlı bir din öğretimine dönüştüğü söylenebilir. Günümüze kadarki geliş sürecinde eğitimsel anlayış açısından davranışsal öğrenme kuramlarına dayalı, öğretmen ve konu merkezli tasarımlardan vazgeçilip bugün bilişsel öğrenme kuramlarına dayalı öğrenci merkezli, yapılandırmacı yaklaşımlı, kapsayıcı ve çoğulcu bir din öğretimi anlayışının benimsendiği görülmektedir. Zengin (2017) ve Yürük (2011) tarafından yapılan çalışmalar da öğretim programlarında yaşanan değişime işaret etmektedir.

Ders kitapları; tematik okuma, konu ile ilgili kavramlar, ayet ve hadis kullanımı ve kaynaklar gibi kriterler üzerinden incelenmiştir. Buna göre 2000’li yıllardan sonra yazılan din dersi kitaplarının önceki yıllara göre gelişim gösterdiği, ahiret inancı öğretimini konu edinen bölümlerinin daha zengin içerik ve kapsama sahip olduğu ve öğrencilerin ihtiyaçlarını daha fazla dikkate aldığı söylenebilir. Bu ise değişen öğretim anlayışının ders kitaplarına yansıdığını göstermektedir. Araştırmaya göre ders kitaplarının içerik analizinde en az gelişmenin yaşandığı temanın kaynak kullanımı olduğu söylenebilir. Bu kapsamda ahiret inancı öğretiminin yapıldığı ders kitaplarında daha fazla ve çeşitli kaynak kullanılması gerektiği araştırmada elde edilen bir sonuç olarak görülebilir. Benzer sonuç Gürel tarafından peygamber inancı öğretimi üzerine yapılan çalışmada da görülmektedir. Nitekim Gürel (2020, 405), peygamber inancı öğretimi bağlamında ders kitaplarındaki kaynak eksikliğine değinmekte ve bu durumun öğrencilere, öğrendikleri bilgilerin doğruluğunu araştırıp görebilme fırsatı vermediğine dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında DKAB öğretmenlerinin, 2018 Ortaöğretim Programı ve ders kitabında ahiret inancı öğretiminin durumu ve öğretmenlerin bu konudaki yeterlikleri, ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancına yönelik düşünceleri, din bilimsel yaklaşım bağlamında öğretmenlerin ahiret inancı öğretimini ele alış biçimi hususlarında öğretmenlerin değerlendirmeleri ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

DKAB öğretmenlerinin mevcut öğretim programını ahiret inancı bağlamında yeterli buldukları görülmektedir. Avcı (2019) tarafından DKAB öğretmenleri ile gerçekleştirilen araştırma spesifik olarak ahiret inancı öğretimiyle ilgili olmamakla birlikte çalışmaya genel olarak bakıldığında benzer sonuç saptanmıştır. Avcı'nın çalışmasında öğretmenlerin, 2018 DKAB Öğretim Programının gençlerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeterlikte hazırlandığına kanaat getirdiğini göstermektedir (Avcı, 2019, 74). Öğretmenlere göre ahiret inancı öğretimine ayrılan 18 saatlik ders saati ve konunun öğrencilere 11. sınıfta verilmesinin, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama adına isabetli olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin, ders kitabının ahiret ünitesinde yer alan ayet ve hadis kullanımı ve kavramların işlenişini yeterli buldukları görülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin çoğunluğu ünitedeki konuların kapsamının öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre öğretmenler, özellikle kıyamet alametleri, ahiretin varlığının delilleri, reenkarnasyon düşüncesi gibi konuların üniteye eklenmesini tasviye ederken bazı öğretmenler de cenaze ile ilgili konunun kapsam dışına çıkarılmasını tavsiye etmektedir.

Öğretmenlerin lisans döneminde alınan eğitimin ahiret inancı öğretiminde yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Doğan (2022, 154) tarafından yapılan çalışmada benzer sonuç ortaya çıkmış, katılımcı öğretmenler lisans döneminde aldıkları eğitimin kaza ve kader inancı öğretiminde kendilerine katkı sağlamadığını belirtmişlerdir. Bu veriler ilahiyat ve benzeri fakültelerde öğretmen adayları yetiştirme hususunda eksiklerin ortaya konması açısından önemli görünmektedir. Öğretmenlerin kendi yeterlikleri ile ilgili olarak kendilerini daha çok kısmî anlamda yeterli gördükleri anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin, ahiret inancı öğretiminde; cennet ve cehennem, diğer dinlere inananların durumu başta olmak üzere kabir hayatı, kıyametin alametleri gibi konuların anlatımında zorluk yaşadıkları görülmektedir. Menküç (2019, 85) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin, en fazla iman konularının anlatımında zorlandıkları görülmektedir. Bu veriler öğretmenlerin hizmet içi eğitim yoluyla inanç konularının öğretimi hususunda desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Ahiret inancı öğretiminde soyut kavramların anlatımında öğretmenler bazı yöntemler geliştirmiştir. Bu kapsamda öğretmenler tarafından somutlaştırma, akli deliller kullanma, öğrencilerin gelişim seviyelerini göz önünde bulundurma gibi yöntemlerin benimsendiği görülmektedir. Bu sonuçlar Taştekin (1998) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin

soyut kavramların anlatımında kullandıkları yöntemler ile benzerlik göstermektedir. Taştekin, öğretmenlerin soyut kavramları; somut kavramlarla açıklama, öğrenci gelişim seviyelerini göz önüne alınarak bilgilerin verilmesi, akli deliller kullanarak soyutu ispat çabası gibi yaklaşımlar ile ifade ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca öğretmenlerin ahiret inancı öğretiminde dersi daha etkili hale getirme adına çeşitli internet sitelerini, YouTube gibi platformları, görsel materyalleri ve yazılı yayım olarak da TDV İslam Ansiklopedisi ve DİB yayınlarını ilgili konu kapsamında kullandıkları anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin ahiret inancına yönelik düşüncelerine yönelik katılımcı öğretmenlerin çoğunluğuna göre ahiret konularına öğrencilerin ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Zengin ve Hendek (2021, 155) tarafından yapılan çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin inanç konuları içerisinde en fazla ahiret inancına yönelik ilgi ve meraklarının olduğu öğretmenler tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte bizim çalışmamızda bazı katılımcılar öğrencilerin kısmen ilgili olduklarına dair görüş bildirmiştir. Öğretmenlere göre bu gruptaki öğrenciler ergenlik çağının getirdiği dürtüler, sosyal medya ve çevrimiçi platformların etkisi altında kalmakta ve ahiret inancı gibi konulara daha az ilgi gösterebilmektedir. Ortaöğretim öğrencilerinin içinde bulunduğu ergenlik dönemini dini açıdan inceleyen bir çalışmada lise öğrencilerinin bu dönem içerisinde yaşadıkları dürtüler nedeniyle dini şüphe ve kararsızlıklar yaşadığı bildirilmektedir (Hökelekli, 2016). Duman (2008) tarafından yapılan sosyal medyanın ve çevrimiçi platformların kullanımı ile ilgili yapılan çalışmada öğrencilerin internet teknolojisini daha çok boş vakitlerini geçirmek için kullandıkları dolayısıyla derslerde sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca salgın döneminin dönüşü sonrası öğrencilerin yüz yüze eğitime tam olarak adapte olamadıkları da etken olarak görülmektedir. Çakmak ve Uzunpolat (2021) salgın döneminde uzaktan eğitimin değerlendirmesini yaptıkları araştırmada uzaktan eğitim sürecinin öğrencilerin motivasyonuna olumsuz yönde etki ettiğini göstermektedir.

Katılımcılara göre öğrenciler, ahiret inancına dair en fazla; cennet, cehennem, kabir hayatı, kıyamet ve şehitlik gibi konulara ilgi duymaktadır. Öğrenciler cennet ve cehennem hayatının daha çok nasıllığı ve sonsuzluğu ile ilgilenmektedirler. Kabir hayatı meselesinde öğrencilerin kabir azabının nasıl olacağını, ruh ve bedenin kabirde ceza görmesinin mahiyetini merak ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında öğrencilerin kıyamet alametleri, kıyamet esnasında meydana gelecek olaylar, ölüm esnasında

olacaklar, ruhun ölümle birlikte nereye gideceği, şehitlerin durumu, herkesin şehit olup olmayacağı gibi hususlara da ilgi duydukları tespit edilmiştir. Zengin ve Hendek (2021) tarafından yapılan çalışmada ortaöğretim öğrencilerinin ahiret inancı ile ilgili olarak en fazla cennet ve cehennem, kıyametin nasıl kopacağı, kıyamet alametleri, yeniden dirilişin nasıl olacağı gibi konuları merak ettikleri öğretmenler tarafından ifade edilmektedir. Zengin ve Hendek'in (2021) çalışmasından farklı olarak bu çalışmada öğrencilerin "kabir hayatı" ve "şehitlik" gibi konulara da ilgilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcılardan elden edilen verilerden, öğrencilerin anlamakta en fazla güçlük yaşadıkları hususların; cennet, cehennem, kabir hayatı, mahşer, diğer dinlere inananların durumu ve hayatın amacı konularının olduğu anlaşılmaktadır. Bu veri öğrencilerin en çok merak ettikleri konular ile anlamakta güçlük yaşadıkları konuların benzer hususlar olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öğrencilerin cennet, cehennem ve kabir hayatı gibi konuları merak ettikleri halde henüz zihinlerinde anlamlandıramaması dolayısıyla öğretmenlerinden bu hususlarla ilgili daha ikna edici ve doyurucu cevaplar beklediği sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili bir diğer husus da bu konuların anlatımında öğretmenler de zorluk yaşamaktadır. Zor konuların öğretimi olarak nitelendirilebilecek bu hususlar aslında öğretmenlerin de anlamakta zorlandığı, bu sebeple de anlatmakta da zorlandığı konular arasındadır. Şimşek (2021) tarafından ölüm eğitimi üzerinde yapılan çalışmada DKAB öğretmenlerinin ölüm konusunu anlatırken bazı zorluklar yaşadıkları ortaya konmaktadır. Araştırmada öğretmenlerin bazılarının kendi zihinlerinde dahi çözemedikleri, net olmayan bir olgu olarak ölüm ve ahiret gibi soyut konuların öğretiminin bizzat kendisinin meşakkatli bir süreç olduğu belirtilmektedir (Şimşek, 2021).

Öğrencilerin, cennet ve cehennem hayatının sonsuz oluşunu, ödül ve cezanın mahiyetini tam olarak kavrayamadıkları anlaşılmaktadır. Kabir azabının olup olmayacağı, İslam dışında bir dine inananların durumlarının ne olacağı gibi konular da öğrenciler tarafından anlaşılamamaktadır. Bu konuların özellikle öğrencilerin adalet duygularıyla uyumadığı görülmektedir. Zira olası kabir azabının insanlar üzerinde zamansal bakımdan eşit olarak yansımayacağı düşüncesi, İslam inancına sahip olmayanların yaptıkları iyiliklerin boşa gideceği fikri öğrencilerin zihinlerini kurcalamaktadır. Bu noktada öğrencilerin ödül ve cezanın mahiyetini kavrayamaması, adalet duygularına uyumayan konuların olması iman konularının anlatılırken öncelikle Tanrı tasavvurunun doğru biçimde verilmesi ve

bu temel üzerine iman esaslarının temellendirilmesi gerektiğini akla getirmektedir. Zira bu konular Allah'ın merhametli ve adil olması ile ilişkilendirilebilecek hususlar olarak görülmektedir. Bunun yanında kabir azabı ve diğer dinlere inananların durumu gibi hususların medyadaki tartışma programları aracılığı ile sık sık gündeme gelmesi ve burada farklı görüşlerin serdedilmesi öğrencilerin bu konularda kafa karışıklığı yaşamasında etkili olduğu da düşünülebilir.

Katılımcılara göre öğrenciler hayatın amacını anlamaya yönelik bazı zorluklar yaşamaktadır. Öğrenciler, insanın neden yaratıldığını ve sorumlu bir varlık oluşunu anlamakta güçlük yaşamaktadırlar. Geçit (2015) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim öğrencilerinin genel olarak hayatı anlamlandırabildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Akdemir (2020)'in, yaptığı çalışmada ise lise öğrencilerinin hayatı anlamlandırmakta bazı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Akdemir, insanın neden yaratıldığını hususunun tanrı tasavvuru ile ilgili olduğunu dolayısıyla bu gibi sorunların doğru bir Allah tasavvuru inşa ederek çözülebileceğini ifade etmektedir. Bunun için de vahiy ve bilgi temelli bir yöntem izlenmesi gerektiğini tavsiye etmektedir (Akdemir, 2020, 540). Hayatın anlamı konusunun öğrencilerin ergenlik döneminde zorlandıkları bir husus olduğu anlaşılmaktadır. DKAB öğretim programlarında ahiret inancı öğretimi bağlamında hayatın amacı ile ilgili bazı kazanımlara yer verilmektedir (MEB, 2010, 53; MEB, 2018, 25). Dolayısıyla öğretim programlarında öğrencilerin hayatı anlamlandırmalarına yönelik bir arayışa teşvik edildiği söylenebilir. Çakmak (2020)'ın yaptığı araştırmanın sonucuna göre DKAB dersinin, öğrencilerde hayatın anlamını aramaya yönelik sınırlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çakmak (2020, 239) bu durumu, öğretmen, ailenin, toplumun zihin dünyasındaki anlayışla ilgili olduğunu düşünmektedir. Hayatın amacı ve anlamlandırılmasına yönelik ilişki düşünüldüğünde kader inancı öğretiminin de bu konuda etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kaza ve kader inancı konusu artık ortaöğretim programında yer almamaktadır. Bu ise öğrencilerin hayatın amacı, hayatın anlamlandırılması, insanın iradesi ve sorumluluğu gibi konularda sadece ahiret inancı öğretiminden aldığı bilgilerle yetinmesi gerektiği sonucunu vermektedir. Bu anlamda kader inancı öğretiminin ortaöğretim programına yeniden alınması inanç esaslarının bütün olarak aktarılmasına katkı vereceği gibi hayatın amacı örneğinde olduğu gibi bazı konuların farklı inanç esasları ile birlikte çözüme kavuşturulmasına da katkı sunacaktır. Zira Doğan (2022) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre de öğretmenlerin, kader

inancı öğretiminin ortaöğretim programından kaldırılmasına destek vermediğini göstermektedir.

Kalfa (2019) tarafından yapılan çalışmada lise öğrencilerinin en çok ahirette neler olacağına ilişkin sorular sordukları tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin ahirette kimlerin cennete gideceği, diğer dinlere mensup insanların ahiretteki durumunun ne olacağı, kıyametin nasıl kopacağı konularına dair sorular sordukları da görülmektedir. Yine benzer olarak Akdemir (2020)'in çalışmasında lise öğrencilerinin ahiret inancına dair kıyametin nasıl gerçekleşeceği, cennet ve cehennem hayatı gibi soyut konuları içselleştiremedikleri; kabir hayatı, haşır, sorgu, cennet ve cehennem bağlamında ahiretin amacını sorguladıkları saptanmıştır. Lise öğrencilerinin ödül ve cezanın mahiyetini eleştirel biçimde sorguladıkları, sonsuzluk kavramının idrakinde zorlandıkları, kendilerini nelerin beklediğini bilememenin tereddütü içinde oldukları da çalışmadan çıkan sonuçlardandır (Akdemir, 2020). Kalfa (2019) ve Akdemir (2020)'in yaptığı çalışmalar ve bu çalışma lise öğrencilerinin ahiret inancına ilişkin benzer konuları anlamlandırmakta ve içselleştirmekte zorlandıklarını göstermektedir.

Ahiret konularının öğretiminden sonra öğrencilerde yaşanan düşünce ve ruhsal değişimin tespitine yönelik veriler öğrencilerin psikolojik, manevi ve fikirsel bazlı değişimler yaşadıklarını göstermektedir. Buna göre öğrencilerin derslerden sonra psikolojik olarak korku, heyecan, sükûnet ve sessizlik gibi tepkiler verdikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin manevi olaraksa namaz kılma ve Kur'an okuma gibi davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin bir kısmının ahiret öğretimi sonrasında ahiret konularına ilişkin fikirlerinde değişimler yaşadıkları dile getirilmiştir. Konuyla ilişkili olarak literatürde ortaöğretim öğrencilerinin durumlarını mukayese edebileceğimiz bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Taştekin'in (1998), DKAB dersi öğretmenleriyle ilköğretim öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada, ilköğretim öğrencilerinin ahiret konularının anlatımı sonrasında öğrencilerde psiko-patolojik durumların oluşup oluşmadığına dair soru yöneltmiş ve öğretmenlerden elde edilen veriler yüksek oranda öğrencilerde duygu değişimi yaşanmadığını tespit etmiştir. İlköğretim öğrencilerine nazaran bu araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin psikopatolojik olmasa da bazı değişimler yaşadığı görülmektedir. Bu farklılık ortaya iki farklı gruptaki öğrencilerin bilişsel seviyeleri ile açıklanabilir. Zira somut işlem döneminde olan ilköğretim öğrencilerine karşın lise öğrencileri soyut işlem döneminin

içerisinde bulunmakta dolayısıyla bu öğrencilerin gaybî konulara ilişkin ilgilerinin olduğu gibi ahiret inancı gibi soyut konuların anlatıldığı derslerin de onları farklı yönleriyle etkilediği görülmektedir. Nur (2019) tarafından yapılan araştırmada ise ortaöğretim öğrencilerinde ahiret inancı arttıkça ahlaki kayıtsızlığın azaldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ahiret inancının öğrencilerin hem zihinlerine hem de eylemlerine etki eden boyutu bulunmaktadır.

Din bilimsel yaklaşım ile öğretim programlarında “mezhepler üstü” ve “dinler açılımı” yaklaşımlar kastedilmektedir. Çalışmadan elde edilen verilere bakıldığında öğretmenlerin diğer din ve inançların ahirete dair düşüncelerini derslerine yansıttıkları görülmektedir. Burada özellikle Reenkarnasyon konusunun gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ancak buna karşın, İslam içi yorumların ahiret düşüncelerine dair bilgilerinin derslere yansıtılması hususunda öğretmenlerin daha hassas davrandıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar bu tutumlarını öğrencilerde oluşabilecek zihni karmaşıklığa bağlamaktadırlar.

Konuya öğrenciler açısından bakıldığında ise, öğrenciler İslam içi farklı yorumların ahiret düşüncesi üzerindeki görüşleriyle fazla ilgilenmemekte, ancak diğer din ve inançlardan özellikle Uzak doğu dinlerindeki Reenkarnasyon ve karma düşüncesiyle ilgili fikir edinmek istedikleri anlaşılmaktadır. Öğretim programı ve ders kitabı açısından bakıldığında ise öğretmenlerin diğer din ve inançlardaki ahiret düşüncesi ile İslam içi yorumlardaki farklı görüşlerin öğretim programı ve ders kitaplarına yansıtılmasını istemedikleri görülmektedir. Öğretmenlerin bu yaklaşımının, öğrencilerin bilgi ve zihin karmaşası yaşayacaklarına dair kuşklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun yerine öğretmenlerin, diğer din ve inanç ve İslam içi yorumlardaki ahirete ilişkin farklı düşünce ve uygulamalara ait bilgileri derste konuların gidişatına ve öğrencilerden gelecek sorulara göre hareket ederek yönetmek istedikleri sonucuna varılabilir.

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda ahiret inancı öğretimi bağlamında öğretim programları, ders kitapları ve DKAB öğretmenleriyle yapılan görüşmeler noktasında olumlu görülen ya da eksiklik olarak değerlendirilebilecek hususlarla ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

1967 yılı itibariyle günümüze kadar gelen süreç içerisinde ahiret inancını konu edinen ortaöğretim öğretim programlarında amaç ve kazanım noktasında yükselen bir seviyeden

bahsedilebilir. Ahiret inancı öğretimi açısından hazırlanacak yeni programlarda bu ivme devam ettirilmelidir.

Ahiret inancı öğretimini konu edinen ortaöğretim din dersi kitaplarında konu içeriği, kavramların kullanımı, ayet ve hadis kullanımı noktasında yakalanan başarılı seviye yayımlanacak yeni ders kitaplarında geliştirilerek devam ettirilmelidir. Bununla birlikte ahiret inancı öğretimini konu edinen üitedeki kaynak kullanımı ve çeşitlemesi daha yüksek seviyeye taşınmalıdır.

Mevcut Ortaöğretim DKAB Programının ahiret inancı öğretimi bağlamında öğretmenler tarafından yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca programın kısa ve sade oluşu da katılımcılar tarafından olumlu karşılanmaktadır. Buradan hareketle hazırlanacak yeni programlarda bu özellikler devam ettirilebilir.

Mevcut ders kitabında ahiret ünitesinin kapsamında öğrencilerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yeni düzenlemeler yapılabilir. Zira öğretmenlerin görüşleriyle ahiret mevzuu ile ilgili olarak; ahiretin varlığının delilleri, kıyametin alametleri, reenkarnasyon gibi konular üniteye dahil edilebilir. Ayrıca cenaze konusu ve cenaze ile ilgili kavramların üitedeki ağırlığını azaltma adına ilgili konu hakkında daha sade ve kısa bilgiler verilebilir.

DKAB öğretmenlerinin lisans döneminde aldıkları eğitimin ahiret inancı öğretiminde yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu eksikliği giderme adına ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde öğretmen adayları yetiştirilirken öğrencilerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerekli konuların eklenmesi ve öğretmen yetiştirme politikası benimsenebilir.

Ahiret inancı soyut bir konu olması itibarıyla anlatımı zor görülebilir. Nitekim katılımcı öğretmenlerin de bu konuların anlatımında bazı noktalarda zorlandıkları saptanmıştır. Bu ise öğretmenlerin, özelde ahiret inancı genelde ise başta inanç konularının anlatımı olmak üzere diğer hususlarla ilgili hizmet içi eğitim yolu ve bireysel iyileştirmeler yapmaları gerektiğini göstermektedir.

Ortaöğretim öğrencilerinin inanç konularında yaşadıkları problemleri tespit etmek adına alan çalışmaları artırılmalıdır. Öğrencilerin yaşadıkları problemlerin altında yatan sebepler ve onları etkileyen faktörler ortaya çıkarılmadan bu meselelerin çözümü ulaşması mümkün görünmemektedir.

Lise öğrencilerinin inanç konularında özelde ahiret inancı hususunda ilgi duydukları ve anlamakta güçlük yaşadıkları konular benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama adına onların inanç sahasına yönelik problemleri tespit edilmeli ve çeşitli platformlarda öğrencilere sunulmalıdır.

Araştırma esnasında öğretim programları ve ders kitaplarına ulaşmada sıkıntı yaşadığımız zamanlar olmuştur. Bu hususta araştırmacıların işini kolaylaştırma adına din öğretimi kapsamında yayımlanan öğretim programları ve ders kitaplarının dijital ortama taşınması ve sistematik bir şekilde DÖGM tarafından sunulması düşünülebilir. Zira bu kitaplara bir şekilde ulaşılabilen ancak vakit almaktadır. Bu kitapların sunulması araştırmacıların işini kolaylaştıracak ve daha etkin araştırmaların önünün açılması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. “Yahudilik”. Yaşayan Dünya Dinleri. 205-250. İstanbul: DİB Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Akdemir, Ayşe Betül. “Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 13/75 (2020), 526-544.
- Akgül, Muhammed Karahan. Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Akyürek, Süleyman. Din Öğretiminde Kavram Öğretimi (Doğruluk Kavramı Örneği). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Altaş, Nurullah. “Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)”. Dini Araştırmalar 4/12 (Nisan 2002), 145-168.
- Aslan, Erdal. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”. Eğitim ve Bilim 35/158 (2010), 215-231.
- Ataşağın, Galip. “Hristiyanlıkta Kıyamet Alametleri ve Dünyanın Sonu”. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 8 (1999), 111-140.
- Ateş, Süleyman vd. Din Bilgisi Lise 1. Ankara: MEB Devlet Kitapları, 1976.
- Avcı, Sedat. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Fuat. Yahudilik. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Aydın, Mahmut. “Hristiyanlık”. Yaşayan Dünya Dinleri. 77-102. İstanbul: DİB Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Aydın, Mehmet. Ansiklopedik Dinler Sözlüğü. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. “Hristiyanlık (Hristiyan İnançları)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17/345-348. TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet. Liseler İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1987.
- Aydın, Mehmet S. Din Felsefesi. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Aydın, Rumeysa. Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ayhan, Halis. Türkiye’de Din Eğitimi. İstanbul: Dem, 3. Basım, 2014.

- Bıyık, Mustafa. “Hristiyan Eskatolojisinde Dünyanın Sonu ve Kehanetleri”. Marifet 2 (2007), 163-187.
- Bolay, Süleyman Hayri. Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2. İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1982.
- Bulğen - Baloğlu, Bülent. “Tenâsüh (Günümüz Tenâsüh Anlayışı)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/444-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Cankat, Süheylâ. Din Bilgisi Lise ve Dengi Okullar I ve II. Ankara: Emel Matbaacılık, 1973.
- Ceyhan, İrem. “Yahudi Cennet Tasavvuru Üzerine Bir Değerlendirme”. Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi 10/2 (2019), 545-557.
- Ceylan, Alaattin. Hristiyanlıkta Ölüm ve Ölüm Ötesi. İzmir: Dokuz Eylül üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çakır, Numan. “Kur’an’da Kıyamet İsimleri”. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/9 (2018), 9-53.
- Çakmak, Ahmet. Din Eğitiminde Hayatı Anlamlandırma. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Çakmak, Ahmet - Uzunpolat, Yakup. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Salgın Döneminde Uzaktan Eğitim”. Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi 7/1 (2021), 855-892. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.916587>
- Çelebi, Muhsin. İslam'da Ahiret İnancı ve İnsan Üzerindeki Tesirleri. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Çelik, Ahmet. “Kur’an’a Göre Ahiret İnancının Bireysel ve Toplumsal Yönü”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (2001), 173-195.
- Çelik, Bekir vd. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Ankara: MEB Devlet Kitapları, 2018.
- Demirci, Kürşat. “Kabir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24/33-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirtaş, İbrahim. Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Doğan, Fatma Zehra. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde “Kaza ve Kader İnancı” Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Duman, M. Zeki. “İnternet Kullanımının Öğrencilerin Sosyal İlişkileri ve Okul Başarıları Üzerindeki Etkisi”. Toplum ve Demokrasi Dergisi 2/3 (2008), 93-112.
- Eraydın, Selçuk vd. Liseler İçin Din Bilgisi I. İstanbul: Damla Yayınevi, 1980.
- Fındık, Aydın. Kur’ân’a Göre Âhirete İman ve Sorumluluk Duygusu. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Geçit, Halil. Ortaokul Öğrencilerinin Ahiret İnancı Algıları (Karaman İli Örneği). Karaman: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Gençtürk, Sümeyra. İlahi Dinlerde Ahir Zaman ve Kıyamet. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güler, İlhami. İman Ahlâk İlişkisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Güler, İlhami. Kur’an’a Göre Allah ve Ahiret İnancının Ahlak İle İlişkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Gündüz, Şinasi. Hıristiyanlık. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Gürel, Ramazan. Cumhuriyetten Günümüze İlk Ve Ortaöğretimde Peygamber İnancı Öğretimi. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.
- Gürer, Banu. Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Ahiret Bilinci. İstanbul: Çamlıca, 2. Basım, 2020.
- Gürkan, Salime Leyla. “Ölüm”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/32-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürkan, Salime Leyla. Yahudilik. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Gürtaş, Ahmet - Uzunpostalıcı, Mustafa. Liseler İçin Din Bilgisi I-II. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975.
- Halacoğlu, Abdullah. Lise ve Dengi Okullar İçin Din Bilgisi I-II. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1974.
- Harman, Ömer Faruk. “Cehennem”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. “Yahudilik (İnanç Esasları)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 43/201-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Has, Kenan. “Dinler Tarihi Perspektifinden Tartışmalı Bir Kavram; Reenkarnasyon”. İslami Araştırmalar Dergisi 17/4 (2004), 390-400.

- Hocaoğlu, Mehmet. Din Bilgisi Lise: 1 ve 2. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1971.
- Hökelekli, Hayati. Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Hökelekli, Hayati. “Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri”. İslam’da Ahiret İnancı. Sivas, 2007.
- Izutsu, Toshihiko. Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramları. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- İnci, Ramazan. İlahi Dinlerde Cenaze ve Defin. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İsfahani, Râğıb. Müfredât-Kur’an Kavramları Sözlüğü. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kalfa, Nazlı Tutku. “Gençler Nazarında İnanç Problem Alanları ve Dini Şüphe -Lise Öğrencilerinin İnanç Soruları Üzerine Nitel Bir Araştırma ve Öneri-”. Hz. Peygamber ve İnanç. 62-88. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Karaman, Fikret. “Tenasuh veya Reenkarnasyon Üzerine Bir Değerlendirme”. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/1 (2017), 9-34.
- Kaymakcan, Recep. Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu. Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Nisan 2007.
- Kılavuz, A. Saim. Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş. İstanbul: Ensar Neşriyat, 14. Basım, 2009.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Amel Defteri”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 3/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Komisyon. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Ankara: MEB Devlet Kitapları, 2007.
- Komisyon. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Ankara: MEB Devlet Kitapları, 2010.
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi. ed. Hayati Hökelekli. 33-81. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Kurt, Fatih. Sorularla Günümüz İnsanın İnanç Problemleri. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Kuzudişli, Ali. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Ankara: Eksen Yayıncılık, 2019.

- Küçük, Abdurrahman vd. Dinler Tarihi. Ankara: Berkan Yayınevi, 6. Basım, 2015.
- MEB. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). Ankara, 2018.
- MEB. “Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi” 1475 (23 Ekim 1967).
- MEB. “Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi” 2589 (Ekim 2006).
- MEB. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12.sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2010.
- MEB. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12.sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2018.
- MEB, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara, 2005.
- Menküç, Dilek. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Nur, Semanur. Ahiret İnancının Ortaöğretim Öğrencilerinin Davranışlarına Yansıması. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Okutan, Ömer. Lise ve Dengi Okullar İçin I-II. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1980.
- Osmanoğlu, Cemil. “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”. Bilimname 27/2 (2014), 177-206.
- Özarslan, Selim. “Ahiret İnancının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (2000), 294-307.
- Öztürk, Refik. Gençlerin Ahiretle İlgili Düşüncelerinin Kelamî Açıdan Değerlendirilmesi (Uşak Üniversitesi Örneği). Uşak: Uşak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Paçacı, Mehmet. Kutsal Kitaplarda Ölümötesi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Pınarbaşı, Bekir - Özdemir, Fikri. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Ankara: SDR Dikey Yayıncılık, 2019.
- Rahman, Fazlur. Ana Konularıyla Kur'an. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 12. Basım, 2012.
- Şahin, M. Süreyya. “Cennet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Şaraldı, Merve Gül. “Dinlerde Ahiret Tasavvuru”. Ruh Ölüm ve Ötesi. 15-34. Asitan Kitap, 2019.
- Şener, Mehmet. “Kabir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şimşek, Vahdeddin. DKAB Öğretmenlerine Göre Din Derslerinde Ölüm Eğitimi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Tanhan, Fuat. Ölüm Kaygısıyla Baş Etme Eğitiminin Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma Düzeyine Etkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Taş, Hatice. Ahirete İmanın İnsan Davranışlarına Etkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taşpınar, İsmail. Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Taştekin, Osman. Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. “Ahiret”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Cehennem (Cehennem’in İsimleri)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Cennet (Cennet’in İsimleri)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7/376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir vd. İslâm’da İnanç Esasları. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 16. Basım, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. “Ölüm (İslam’da Ölüm)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. Kelâm Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Toprak, Süleyman. “Haşır”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Toprak, Süleyman. “Kabir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Toprak, Süleyman. “Mizan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 30/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Toprak, Süleyman. “Sual”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “Cennet ve Cehennem Halen Mevcut Mu?” Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2 (2005), 53-62.
- Tümer, Günay. “Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Ahiret Dengesi”. Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu. 13-35. Bursa, 1990.
- Türkmen, Faik. Din Bilgisi Liseler ve Dengi Okulların Birinci ve İkinci Sınıfları İçin. Ankara: Yeni Adım Basımevi, 1968.
- Yaran, Cafer Sadık. “İnsanın Egzistansiyal İhtiyaçları ve Dinin Perenniyal Cevapları”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/12-13 (2001), 79-96.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Azap”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4/302-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba’s”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 5/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yeşilyurt, Temel - Taşdelen, Mehmet. “Ahiret İnancının Pratik Yansımaları”. Kelam Araştırmaları 10/2 (2012), 55-68.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 9. Basım, 2013.
- Yılmaz, Feramuz vd. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Ankara: MEB Devlet Kitapları, 2021.
- Yılmaz, Macid. “İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi” 18/3 (2014), 117-134.
- Yitik, Ali İhsan. “Tenâsüh”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 40/441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yörükoğlu, Atalay. Gençlik Çağı. İstanbul: Özgür Yayınları, 15. Basım, 2016.
- Yüksel, Emrullah. “Hesap”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17/240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yürük, Tuğrul. “Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışı”. Dini Araştırmalar 13/34 (2010), 69-86.
- Yürük, Tuğrul. Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Zengin, Mahmut. Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2017.

Zengin, Mahmut. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”. Sakarya İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/26 (Aralık 2017), 113-137.

Zengin, Mahmut - Hendek, Abdurrahman. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Din Dersleri -Statü, Programlar ve Çoğulculuk-. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.

EK

Ek 1: Etik Kurul Onay Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 10.01.2022-94188

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı : E-61923333-050.99-94188
Konu : 41/23 Abdulkadir HİRA

10.01.2022

Sayın Abdulkadir HİRA

İlgi : Abdulkadir HİRA 29.12.2021 tarihli ve 0 sayılı yazı

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 05.01.2022 tarihli ve 41 sayılı toplantısında alınan "23" nolu karar ile Abdulkadir HİRA'nın başvurusu **uygun** görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Mükerrerrem Bedizel AYDIN
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doküman Kodu : BSI/50ZHS8S Pin Kodu : 99682

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?ek=5787&eD=BSI/50ZHS8S&eS=94188>

Adres: Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan SAKARYA / KEP Adresi:

sakaryauiversitesi@hs01.kep.tr

Telefon No: 0264 295 50 00 Faks No: 0264 295 50 31

e-Posta: ozelkalem@sakarya.edu.tr Elektronik Ağ: www.sakarya.edu.tr

Bilgi için: Hanife Babacan

Unvanı: Birim Evrak Sorumlusu

Ek 2: Etik Kurul Kararı

KARAR

23. Abdulkadir HİRA'nın “ Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ahiret İnancı Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi ” başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.

Yapılan görüşmeler sonunda Abdulkadir HİRA'nın “ Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ahiret İnancı Öğretiminin Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri Bağlamında İncelenmesi ” başlıklı çalışmasının Etik açıdan **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Ek 3: Görüşme Formu

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Tarih:

Saat:

Görüşmeci:

Merhaba, ben Abdulkadir Hira. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde ahiret inancı öğretiminin öğretim programları, ders kitapları ve öğretmen görüşleri bağlamında incelenmesi konusunda bir yüksek lisans çalışması yapmaktayım. Bir öğretmen olarak konuyla ilgili düşünceleriniz ve görüşlerinizin çalışmaya katkı vereceğini düşünmekteyim. Katkılarınız için teşekkür ederim.

Görüşmeye geçmeden önce yapacağımız bu görüşmenin gizli tutulacağını ve çalışma içerisinde hiçbir şekilde isminize verilmeyeceğini belirtmek isterim.

Yapacağımız görüşme ayrıntılı bir şekilde tahlil edileceğinden ötürü sizce bir sakıncası yoksa video kaydı almak istiyorum. Teşekkür ederim.

Görüşmemiz takriben bir saat kadar sürecektir. Görüşmemize başlamadan önce sormak istediğiniz soru ya da belirtmek istediğiniz bir şey var mıdır?

İzninizle sorularıma başlamak istiyorum.

Abdulkadir HİRA

SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi

A. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyet

☐ Erkek

☐ Kadın

2. Mezun Olunan

a) Fakülte:

b) Bölüm:

3. Mesleki Kıdem

- ☐ 1-5 ☐ 6-10 ☐ 11-15 ☐ 16-20 ☐ 21-25 ☐ 26+

4. Öğrenim Durumu

- ☐ Ön Lisans
☐ Lisans
☐ Yüksek Lisans
☐ Doktora

5. Çalıştığı Okul Türü

- ☐ Fen Lisesi
☐ Anadolu Lisesi
☐ Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
-

B. Öğretim Programları, Ders Kitapları ve Ahiret İnancı Öğretimi

1. Mevcut DKAB Ortaöğretim Programını ve ders kitaplarını ahiret inancının öğretimi noktasında nasıl değerlendiriyorsunuz?
 2. Ahiret inancı ünitesini sınıf düzeyi ve derse ayrılan süre açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?
 3. Mevcut haliyle 11. Sınıf 1. Ünitenin kapsamını nasıl değerlendiriyorsunuz? Eklenmesi ya da çıkarılması gereken konular bulunmakta mıdır?
 4. Ahiret inancı öğretiminde dersi daha etkili hale getirme anlamında ders kitapları dışında farklı kaynaklara başvurma gereği duyuyor musunuz? Hangi kaynaklardan yararlanıyorsunuz?
-

C. Öğretmenler ve Ahiret İnancı Öğretimi

1. DKAB öğretmenlerinin lisans döneminde aldıkları eğitim ahiret inancı öğretiminde ve öğrencilerin bu konular hakkında sordukları soruları cevaplamada yeterli midir?
2. Ahiret inancı öğretiminde ve öğrencilerin bu konular hakkında sordukları soruları cevaplamada kendinizi yeterli görüyor musunuz?

3. En çok hangi konuların anlatımında zorlanıyorsunuz?

4. Ahiret ile ilgili konuları anlatırken ne tür bir dil ve yöntem kullanıyorsunuz?

D. Öğrenciler ve Ahiret İnancı Öğretimi

1. Öğrencilerin ahiret inancına yönelik ilgi ve merakları bulunmakta mıdır? Bu konuya dair izlenimleriniz, deneyimleriniz nelerdir?

2. Ahiret inancına dair öğrencilerin en çok merak ettiği konular hangileridir?

3. Öğrencilerin ahiret inancını anlama noktasında en çok güçlük yaşadığı hususlar nelerdir?

4. Ahiret konuları anlatıldıktan sonra öğrencilerin düşünce ve ruhsal durumlarında değişim olmakta mıdır? Ne tür değişimler gözlemlediniz?

E. Din Bilimsel Yaklaşım ve Ahiret İnancı Öğretimi

1. Derslerinizde ahiret inancını anlatırken diğer dinler ile karşılaştırma yapıyor musunuz?

2. Öğrencilerin diğer dinlerdeki ahiret inançlarına dair soruları oluyor mu? Ne gibi sorular?

3. Derslerinizde ahiret inancını anlatırken İslam içerisindeki farklı görüşleri öğrencilere aktarıyor musunuz?

4. Öğrencilerin ahiret inancına yönelik İslam içindeki farklı yorumlara dair soruları oluyor mu? Ne gibi sorular?

5. Ahiret inancı konusunda diğer din ve inançların ve İslam içerisindeki farklı yorumların öğretim programları ve ders kitaplarında yer almalı mıdır?

Konuyla ilgili eklemek istediğiniz başka bir şey var mıdır? Teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Abdulkadir HİRA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Hira, Abdulkadir – Hendek, Abdurrahman. “Öğretmenlere Göre Ortaöğretim Öğrencilerinin Ahiret İnancına Dair Düşünceleri”. Din Eğitiminin Güncel Problemleri. ed. Muhiddin Okumuşlar vd. 51-66. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2022.	